

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»

На правах рукопису

УДК 323.1 (477) «1918/1923»

Томенчук Христина Богданівна

**ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ
ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник:

Кафарський Володимир Іванович –
доктор юридичних наук, професор

Івано-Франківськ – 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4-12
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ПОЛІТИЧНОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ	13-44
1.1 Теорія і методологія осмислення політичної системи держави ...	13-27
1.2 Стан наукової розробки проблеми та джерела дослідження	28-43
<i>Висновки до першого розділу</i>	43-44
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ ЗУНР	45-103
2.1 Становлення центральних та місцевих представницьких органів влади	45-68
2.2 Організація місцевої виконавчої влади й органів адміністрації	69-84
2.3 Формування вищих виконавчих і розпорядчих органів державної влади та органів судочинства	85-101
<i>Висновки до другого розділу</i>	101-103
РОЗДІЛ 3. СТАНОВЛЕННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЗУНР В УМОВАХ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ	104-135
3.1 Парламентська та урядова діяльність політичних партій	104-120
3.2 Особливості ідеологічних програм і формування нових політичних угруповань	121-134
<i>Висновки до третього розділу</i>	135
РОЗДІЛ 4. ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ДИКТАТУРИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УМОВАХ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЗУНР – ЗОУНР	136-187
4.1 Формування та функціонування уряду Диктатора ЗУНР-ЗОУНР в умовах воєнно-політичного конфлікту	136-158
4.2 Трансформація партійної системи в ЗОУНР	159-186
<i>Висновки до четвертого розділу</i>	186-187
ВИСНОВКИ	188-194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	195-236

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГСРР – Галицька Соціалістична Радянська Республіка
 ДАІ-ФО – Державний архів Івано-Франківської області
 ДАЛО – Державний архів Львівської області
 ДС – Державний Секретаріат
 ДСВС – Державне секретарство військових справ

ДСС – Державне секретарство судівництва
 ЖНРада – Жидівська національна рада
 ЗГ – Закордонна група
 ЗОУНР – Західна Область Української Народної Республіки
 ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка
 ЗУТЛН – Західно-Українське товариство Ліги Націй
 КП(б)ГБ – Комуністична партія (більшовиків) Галичини і Буковини
 ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії більшовиків України
 КПП – Комуністична партія Польщі
 КПСГ – Комуністична партія Східної Галичини
 МСТЛН – Міжнародний союз товариства Ліги Націй
 ПЛК – Польська ліквідаційна комісія
 РДС – Рада Державних Секретарів
 СРП – Селянська радикальна партія
 СРС – Селянсько-робітничий союз
 ТДС – Тимчасовий Державний Секретаріат
 УВО – Українська військова організація
 УГА – Українська Галицька Армія
 УНДП – Українська народно-демократична партія
 УНР – Українська Народна Республіка
 УНРада – Українська Національна Рада
 УНТП – Українська народно-трудова партія
 УРП – Українська радикальна партія
 УСДП – Українська соціал-демократична партія
 УХСП – Українська християнсько-суспільна партія
 ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади і органів управління України
 ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України
 ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України у м. Львові

ВСТУП

Актуальність теми дослідження визначаємо у двох площинах – суспільно-політичній та науково-теоретичній. Суспільство як багатоманітне утворення має складну структуру, головними загальними елементами якої є політична, економічна, соціальна, духовна сфери. Вони своєю чергою становлять окремі системи з власними підсистемами, що мають компоненти,

які перебувають у тісних взаємозв'язках та постійно еволюціонують, видозмінюються. В силу об'єктивних і суб'єктивних причин головною серед них є політична сфера, яка великою мірою визначає і спрямовує весь суспільний розвиток.

Політичну систему сучасної України характеризують демократичні засади, багатопартійність, політичний плюралізм, соціальна спрямованість економічних і політичних трансформацій. Декларуються утвердження народовладдя і принципів поділу повноважень між гілками влади, зростання ролі недержавних організацій у формуванні громадянського суспільства, дотримання прав і свобод людини та рівноправності і толерантності в етнонаціональних і церковно-релігійних відносинах, повага до національних культурних цінностей та ідеалів. Утім, реальний стан справ у кожній з цих сфер не ідеальний, що засвідчує незавершеність реформування політичної системи та зумовлює необхідність подальшого пошуку шляхів її вдосконалення і приведення у відповідність до цивілізованих стандартів та вимог демократичного правового суспільства.

Ці досягнення і недоліки значною мірою успадковані від попередніх періодів української історії, тому глибоке неупереджене пізнання минулого, опанування досвіду боротьби нації за державне самовизначення, зокрема за доленосної доби 1914–1921 рр., дає важливий ключ до розуміння і розв'язання багатьох політичних проблеми сьогодення.

Актуальність обраної теми дослідження підсилюється тим, що суспільно-політичні процеси в Україні, насамперед перебіг виборчих кампаній 2004 – 2012 рр., виразно відображають її регіональні особливості. Відтак вивчення історичної обумовленості розвитку регіонів України у новітню добу, зокрема в період Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), не лише сприятиме введенню в науковий обіг раніше недоступних або малодоступних джерел, але й дасть змогу науковцям, політикам і управлінцям робити прогнози та конструювати моделі соціальної динаміки

нашої країни у майбутньому, чіткіше формулювати її зовнішньополітичні пріоритети.

Відтак за умов різновекторного осмислення національної спадщини актуалізується потреба здійснення історико-політологічного аналізу досвіду і практики розвитку політичного процесу на різних етапах існування української державності. Однією з таких наукових проблем є становлення політичної системи Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), яка має багато аналогів із сьогоденням, адже представляє модель перехідного суспільства зі складними трансформаціями політичних інститутів, партійних систем, ідеологічних програм тощо. Лише політична наука завдяки своїм інструментарію і методології здатна глибоко проникнути у сутність цього феномену та показати його важливість і значущість для теорії і практики розвитку державних і політичних інститутів та громадянського суспільства сучасної України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася на кафедрі політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в рамках комплексної теми “Етнополітичні трансформації в Україні (західноукраїнські землі в кінці XIX — на початку XXI століття“ (номер державної реєстрації 0106U002247).

Об'єкт дослідження — інституціоналізація новостворених політичних систем.

Предмет дослідження — процес інституціоналізації політичної системи Західно-Української Народної Республіки та її структурних підсистем у 1918–1923 рр.

Хронологічні рамки дослідження визначаються добою існування ЗУНР, яка поділяється на два періоди: 1) парламентської демократії (жовтень 1918 — червень 1919 рр.); 2) диктатури (червень 1919 – березень 1923 рр.). Такий підхід відповідає позиції вчених, згідно з якою після втрати урядом і армією ЗУНР у липні 1919 р. своєї суверенної території Східна Галичина залишалася об'єктом міжнародного права до березня 1923 р., коли офіційно

перейшла під протекторат Польщі. З 22 січня, коли набув чинності Акт злуки з УНР й до жовтня-листопада 1919 р. ЗУНР офіційно називалася “Західна Область Української Народної Республіки (ЗОУНР).

Територіальні межі дисертації окреслюють державні кордони ЗУНР-ЗОУНР, які змінювалися у ході польсько-української війни в листопаді 1918 — червні 1919 рр. Законодавчі акти оголошували її владу на всіх українських етнічних землях Австро-Угорської імперії, але фактично вона поширилася на терени Східної Галичини.

Мета дисертаційної роботи полягає у комплексному дослідженні процесу інституціоналізації політичної системи ЗУНР – ЗОУНР в умовах становлення нових політичних систем у Європі після завершення Першої світової війни.

Її реалізація передбачає виконання таких наукових завдань:

— проаналізувати основні теоретико-методологічні засади щодо вивчення інституціоналізації новопосталих політичних систем та стан наукової розробки і джерельну базу досліджуваної проблеми;

— розкрити особливості становлення центральних та місцевих представницьких органів влади як складових компонентів політичної системи ЗУНР;

— проаналізувати особливості організації та діяльності інститутів вищої та місцевої виконавчої влади як виявів безпосередньої демократії в ЗУНР;

— розкрити особливості політичної та громадянської участі на постімперському просторі, що супроводжувалися інституціоналізацією політичних акторів ЗУНР;

— проаналізувати формування партійної системи ЗУНР – ЗОУНР та її еволюцію в умовах воєнно-політичного конфлікту;

— дослідити специфіку інституту Диктатора ЗУНР – ЗОУНР;

Методологічна основа дисертації. Дисертаційне дослідження здійснене за допомогою загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, зокрема

гносеологічно-історичного, діалектично-філософського, компаративного, методу системно-структурного аналізу.

Гносеологічно-історичний метод дав змогу вивчити суспільно-політичні передумови утворення ЗУНР, простежити трансформацію її політичної системи, тоді як діалектичний підхід забезпечив розуміння й наукове трактування такої еволюції. *Метод системно-структурного аналізу* став визначальним для осмислення комплексу отриманих у дисертаційному дослідженні результатів, підготовки наукових висновків і рекомендацій для органів влади. Використання *системного методу* уможливило розгляд особливостей внутрішньої політики уряду ЗУНР у її взаємозв'язку із розвитком геополітичної ситуації у Центрально-Східній Європі. *Біхевіоральний метод* застосовано з метою вивчення неоднозначної політики керівників ЗУНР, а також окремих галичан до державно-соборного процесу в Україні. За допомогою *методу наукового прогнозування* зроблено припущення щодо перспектив використання регіонального чинника з метою деструктивного впливу окремими державами-сусідами, які намагаються реалізувати власні національно-політичні інтереси на території України, зокрема її західних землях.

Для аналізу політичної та громадянської участі населення ЗУНР були використаний *генетичний* принцип аналізу політичної участі, який дав змогу з'ясувати причини інституціоналізації політичних акторів й передумови формування якісно та процесуально нових форм впливу громадян на структури влади. Обмежити предметне поле дослідження системною впорядкованістю політичних фактів (субстратом), які мало реальне місце і визначали характер етнополітичних відносин в досліджуваному хронотопі у період етнічного пробудження дозволив *субстратно-подієвий* принцип. Дослідження процесів політизації етнічностей та їх мобілізації потребувало застосування *інституційного аналізу*, що надає пріоритет розгляду суб'єктів політико-владних відносин. Використання дисертантом положень *процесуального аналізу* сприяло вивченню динаміки політичних процесів,

ступеня політичної участі громадян та етнічних груп. Важливим для аналізу етнічної зумовленості політичних процесів, форм суспільної свідомості, а також розуміння внутрішніх причин політичної поведінки громадян став *ідеографічний* підхід.

З метою вивчення низки концепцій національного державотворення використано *методи порівняльно-критичного й структурно-функціонального аналізу*, застосовано *системний підхід, програмно-цільовий і формально-логічний методи*. На підставі структурно-логічного моделювання вивчено ефективність управлінських рішень та конституційно-правових практик уряду ЗУНР, окремих його політиків. Застосування синергетичного міждисциплінарного підходу дало змогу простежити зміни у відносинах між владою як певною системою і самоорганізацією етнічних спільнот у поліетнічному просторі ЗУНР. Також використано у дисертації *спеціальні методи* дослідження: історико-порівняльний, хронологічний, періодизації та класифікації, що сприяло аналітичній синхронізації міжнародних процесів з політичними процесами у Східній Галичині після Першої світової війни.

Отже, загальна методологія, використана у дисертації, поєднує елементи політичного, історичного та філософського аналізу, а також міждисциплінарний підхід, що сприяє комплексному дослідженню процесу інституціоналізації політичної системи ЗУНР.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у постановці наукової проблеми та шляхах її розв'язання:

Уперше:

— здійснено спеціальний комплексний політологічний аналіз проблеми становлення і функціонування політичної системи ЗУНР та її окремих складових;

— виходячи з досягнень світової та української політичної науки, запропоновано визначення політичної системи ЗУНР, окреслена її структура, проаналізовано особливості формування і змісту її функціональної й інших підсистем;

— відтворено цілісний процес трансформації політичної системи ЗУНР за доби диктатури.

Удосконалено, поглиблено:

— ступінь вивчення процесів становлення центральних і місцевих представницьких і виконавчих органів влади та ідеологічної, організаційної трансформації партійно-політичної системи ЗУНР;

— уявлення про складний, суперечливий процес формування законодавчої бази західноукраїнської республіки та характер парламентської і урядової діяльності політичних партій.

Отримали подальший розвиток:

— вивчення проблем оновлення ідеологічних програм УНДП-УДТП, УРП, УСДП та виникнення нових політичних угруповань за доби парламентської демократії;

— з'ясування особливостей формування, структури та механізмів функціонування інституту Диктатора ЗУНР;

— дослідження процесу ідейно-організаційного “перезавантаження” української партійної системи і складних відносин між політичними силами Східної Галичини та еміграції восени 1919 — березні 1923 рр.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає в можливості їхнього використання у процесі написання досліджень з аналізу новоутворених політичних систем, етнодержавотворення, історичної регіоналістики, української еміграції, українсько-польських політичних відносин новітньої доби. Матеріали дослідження можуть бути використані органами центральної і місцевої виконавчої влади для розробки програм державної регіональної політики та міжнаціональних відносин.

Теоретичні розробки автора і висновки, що випливають зі змісту дослідження, можуть використовуватися у навчальному процесі при викладанні навчальних курсів: «Політичні інститути та процеси», «Вибори і

виборчі системи», «Історія та теорія політичних партій», «Державне управління та місцеве самоврядування», «Етнополітологія».

Значимість результатів полягає також в узагальненні суперечливого досвіду функціонування та взаємин між різними за ідейними засадами і програмами політичними течіями сегментами політичної системи ЗУНР, який може бути і сьогодні корисним для утвердження політичного плюралізму і багатопартійності українського соціуму. З огляду на активний розвиток інтеграційних процесів у Центрально-Східній Європі й актуалізацію регіональної співпраці України з країнами Європейського Союзу сформульовані у дисертації висновки, без сумніву, теж важливі.

Апробація результатів дисертації здійснена на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Першій регіональній міжвузівській науково-практичній конференції «Проблеми розвитку соціально-економічних систем: підприємництво, глобалізація, економічне зростання» (Дубно, 16 грудня 2010); Всеукраїнській науковій конференції «Політичні основи української державності у ХХ столітті: досвід, уроки, перспективи» (Коломия – Івано-Франківськ, 13 червня 2011 р.); Третій Всеукраїнській конференції з міжнародною участю «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні» (Сімферополь; Дніпропетровськ, 21-22 березня 2013 р.); Всеукраїнської науково-практичної конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість в умовах європейської інтеграції» (Київ, 25-26 квітня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 95-й річниці проголошення ЗУНР «Західноукраїнська Народна Республіка: історія та сучасність» (Львів – Івано-Франківськ, 31 жовтня – 1 листопада 2013 р.), Міжнародній науковій конференції «Europa Regionów – od integracji do dezintegracji» (м. Пйотркув Трибунальський, Республіка Польща, 14-15 травня 2014 р.), а також щорічних звітних конференціях професорсько-викладацького складу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (2010–

2014 рр.) та щорічних сесіях івано-франківського осередку Наукового Товариства імені Т. Шевченка (2012–2014 рр.).

Основні положення та висновки роботи викладено в 9 наукових публікаціях, зокрема у п'яти фахових наукових виданнях з політичних наук, одній закордонній публікації та 3-х матеріалах конференцій:

1. Томенчук Х. Б. Організація місцевої виконавчої влади ЗУНР (жовтень 1918 – червень 1919): історико-політологічний аналіз / Т. Б. Томенчук // Гілея. Науковий вісник. – Вип. 65 (№ 10). – К. : УАН, 2012. – С. 556–562.

2. Томенчук Х. Б. Українські політичні партії в Західно-Українській Народній Республіці: ідеологічне «перезавантаження» та організаційні трансформації листопад 1918 – червень 1919 рр.) / Т. Б. Томенчук // Гілея. Науковий вісник. – Вип. 67 (№ 12). – К. : УАН, 2012. – С. 610–617.

3. Томенчук Х. Б. Формування і становлення вищих представницьких органів влади ЗУНР за доби парламентської демократії (жовтень 1918 – червень 1919) / Т. Б. Томенчук // Панорама політологічних студій. Науковий вісник РДГУ. – № 9. – Рівне : РГДУ, 2012. – С. 178–188.

4. Томенчук Х. Б. Утворення та особливості становлення вищих виконавчих і розпорядчих органів влади Західно-Української Народної Республіки (листопад 1918 – червень 1919) / Т. Б. Томенчук // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: філософія, соціологія, політологія. – Т. 20 (№ 9/2), вип. 22 (ч. 3). – Дніпропетровськ : ДНУ ім. О. Гончара, 2012. – С. 130–135.

5. Томенчук Х. Б. Парламентська та урядова діяльність українських політичних партій у Західно-Українській Народній Республіці (жовтень 1918 – червень 1919) / Томенчук Х. Б. // Перспективи. – № 1 (55). – Одеса, 2013. – С. 110–117.

6. Tomenchuk Kh. Dictatorship of WUPR – WRUPR: Problem of Institutionalization and Functioning (June 1919 – March 1923) / Khrystyna Tomenchuk // Spheres of Culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. – Lublin: Maria Curie-

Skłodowska University in Lublin, Faculty of Humanities, 2012. – Vol. II. – P. 305–314.

7. Томенчук Х. Б. Місцеві органи самоврядування ЗУНР / Х. Б. Томенчук // Проблеми розвитку соціально-економічних систем: підприємництво, глобалізація, економічне зростання / Матеріали Першої регіональної міжвузівської науково-практичної конференції Дубно : Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Дубенська філія, 2010. – С. 242–244.

8. Томенчук Х. Б. Формування і діяльність Української Національної Ради як вищого представницького органу державної влади ЗУНР / Х. Б. Томенчук // Матеріали Третьої Всеукраїнської конференції з міжнародною участю «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні». Частина III. – Сімферополь; Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара; Факультет суспільних наук та міжнародних відносин, 2013. – С. 132–134.

9. Томенчук Х. Б. Передумови виникнення політичної системи Західно-Української Народної Республіки / Х. Б. Томенчук // Збірник матеріалів XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість в умовах європейської інтеграції. Том 2. – К. : Європейський університет, 2013. – С. 170–172.

Структура дисертації обумовлена метою, завданнями, послідовністю та логікою проведеного дослідження. Дисертація складається з чотирьох розділів, об'єднаних у 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (526 позицій). Загальний обсяг дисертації – 236 сторінки, з них 194 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ПОЛІТИЧНОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

1.1 Теорія і методологія осмислення політичної системи держави

Політична система суспільства — одне з базових, “відправних“ і найскладніших понять політичної науки, тож упродовж останніх десятиріч нагромадився величезний науковий доробок, що репрезентує безліч трактувань, типологій, класифікацій цього феномену. Зважаючи на цю обставину та предмет і завдання дослідження, зосередимо увагу на тих його аспектах, які стосуються науково-теоретичних і методологічних підходів до вивчення політичної системи Західно-Української Народної Республіки.

Поняття “політична система суспільства“ не є продуктом власне політичної науки. У широкому філософсько-соціологічному вимірі вона розглядається як одна з підсистем загальної структури суспільства поряд з економічною, соціальною, культурною (духовною) та ін. Саме такий підхід — виокремлення політичної підсистеми із загальної системи суспільства — лежить в основі науково-теоретичних розробок американських учених Г.Алмонда та Д.Істона, що заклали концептуальні підвалини вивчення проблеми. До її осмислення науковці підходили з різних позицій. Спираючись на структурно-функціональний метод, Г.Алмонд розкрив структуру політичної системи та механізми взаємодії її елементів, кожен з яких виконує свою специфічну роль задля задоволення загальних потреб системи [289; 290].

Розглядаючи політичну систему як сукупність взаємодії і поведінки різних інститутів, Д.Істон [357-358] доводив, що її головною функцією є розподіл цінностей, тож якщо вона не виконується, то суспільство опановує стан нестабільності, напруження.

Для нашого дослідження важливе значення має обґрунтоване ними положення, згідно з яким розвиток політичної системи відбувається тоді, коли її структура чи культура неспроможні впоратися з новими викликами у вигляді національного державного будівництва. Тому відбувається трансформація політичної системи шляхом її диференціації, тобто виникнення нових, більш спеціалізованих чи автономних ролей та структур/підсистем (Г.Алмонд, В.Пауелл [289, с. 21]). Це методологічне

положення має важливе значення для вивчення структури політичної системи ЗУНР, яка не могла досягти стану рівноваги, тож під впливом внутрішньо- та зовнішньополітичних чинників перебувала в процесі постійних змін — розвитку, стагнації, криз.

Спираючись і творчо розвиваючи доробок зарубіжних соціологів, українські вчені генезу поняття “політична система“ пов’язують з радикальними змінами в житті суспільства, а саме: диверсифікацією суспільного життя і позиціонуванням різних його сфер, зокрема виокремленням та перетворенням політики на особливу сферу діяльності в період Нового часу [369, с. 75]. У науковому лексиконі воно з’явилося в середині ХХ ст. із утвердженням розуміння необхідності розмежування й окремого вивчення держави та інших політичних інституцій — партій, громадських об’єднань тощо. Це, своєю чергою, актуалізувало потребу спеціального аналізу взаємозв’язків і взаємовпливів державних та недержавних політичних інститутів [462, с. 7]. У такому сенсі політична система розглядається як єдність двох рівнів: 1) державного, що включає державні організації, правові норми, традиційні форми реалізації влади; 2) суспільного, тобто стандартів індивідуальної поведінки, моральних норм, формальних та неформальних об’єднань. Хоча за державою і її елементами визнається домінуюча роль у політичній системі, під впливом неоліберальних концепцій, з розвитком громадянського суспільства зростає інтерес до вивчення ролі і місця в ній недержавних самодіяльних інститутів.

У ролі вихідних базових інструментів наукового аналізу важливе методологічне значення для нашого дослідження мають розроблені зарубіжними і вітчизняними вченими науково-теоретичні положення і тлумачення визначальних аспектів політичної системи суспільства.

Передусім ідеться про межі, що відокремлюють політичну від інших соціальних систем (підсистем). По-перше, політична система існує в певному територіально-просторовому вимірі, окресленому державними кордонами та взаємодією із зовнішньополітичним оточенням у вигляді політичних систем

інших держав. При цьому глобалізаційні процеси часто спричиняють послаблення впливів окремих держав, що призводить до втрати їхньою політичною системою свого значення. Це насамперед стосується новоутворених молодих держав, зокрема й ЗУНР, де окремі складники формально перебували під юрисдикцією державного центру, а фактично підпорядковані іншим системам [462, с. 100-101]. По-друге, політичні системи мають різні простори (рівні) впливу, які здійснюються центральними органами влади й управління, самодіяльними асоціаціями (партії, громадські організації), політичними лідерами, структурами армії, промисловими секторами, а також офіційними установами зі специфічними функціями (органи безпеки) і цілком законспірованими інституціями (розвідка, контррозвідка тощо) [523, с. 4].

Виокремлюємо два основні підходи до визначення поняття “політична система“. Перший — соціологічний - визначає її як динамічний механізм, що перетворює імпульси, які йдуть від політичних структур і соціального оточення у політичні рішення, що формують громадянські позиції. Для нашого дослідження особливо важливий другий — правовий (конституціональний) - підхід, що визначає політичну систему як сукупність державних і недержавних інститутів, які здійснюють владу, управління суспільством, регулюють взаємини між громадянами, соціальними та етнічними групами, забезпечуючи стабільність і порядок у суспільстві. Таким чином вона включає і відображає соціальний зміст влади, її носіїв, взаємодію з економічним ладом та визначає інститути й організації, через які реалізується влада в суспільстві, регулюються політичні відносини, зокрема і принципи, напрями діяльності інститутів політичної влади [462, с. 7; 467].

У літературі виокремлюють “широкий“ та “вузький“ підходи до розуміння сутності політичної системи [308, с. 11-12; 436, с. 527-529; 465; 466; та ін.]. Згідно з першим вона розглядається як продукт еволюційного та революційного розвитку країни, що відбувається за наявності в суспільстві держави, отже, політичного життя і політичних відносин. Таке трактування є

правильним, оскільки стверджує визначальну роль держави в політичній системі, що є головною умовою її існування і функціонування. Згідно з “вузьким” підходом політична система розглядається як сукупність державних, політичних і громадських інститутів. У цьому випадку вона ототожнюється з політичною організацією суспільства, яка, по-перше, є лише механізмом управління для реалізації політичної влади, по-друге, є складником політичної системи суспільства, яка також включає в себе політичні ідеї, норми, відносини, культуру.

У сучасній вітчизняній політологічній літературі науково-академічного, дидактичного, довідникового характеру пропонуються численні визначення політичної системи. При цьому автори акцентують на її суспільній функціональності, соціальній стабілізуючій значущості та інших аспектах, що, за їхньою думкою, найповніше окреслюють змістову сутність цього феномену. Творчий аналіз окремого репрезентативного доробку із порушеної проблеми з проекцією на предмет нашої роботи дозволяє представити таке визначення, яке, гадаємо, найадекватніше відображає конкретно-історичну сутність досліджуваного явища [302, с. 353-354; 340, с. 88; 341, с. 4; 465-467; 523, с. 4; та ін.]. Отже, політичну систему ЗУНР визначаємо як цілісну упорядковану сукупність політичних інститутів, відносин, процесів, принципів політичної організації, підпорядкованих чинним правовим нормам, виробленим політичним доктринам та історичним традиціям, що зумовлювали ідейно-політичні орієнтації та забезпечували соціальну активність і державну стабільність.

Між тим, акцентуємо на конкретно-історичному аспекті політичної системи, який показує, що, по-перше, вона не може абстрагуватися від середовища, з яким взаємодіє; по-друге, дозволяє розглядати її як законодавчо закріплений результат зусиль певних політичних сил, котрі ініціюють і реалізують еволюційні чи революційні зміни в структурі державної влади та суспільства загалом [302, с. 353; 356, с. 201]. Цей результат забезпечує стабільність та визначає динамізм і характер подальших політичних дій.

Головні змістовні характеристики політичної системи суспільства розкриваються через її структуру і функції. Згідно із загальною теорією систем їх структури складаються з невід'ємних (обов'язкових) взаємопов'язаних елементів, які своєю чергою становлять окремі підсистеми зі своїми складними внутрішніми зв'язками і будовами. Ґрунтовні науково-теоретичні й дидактичні розробки, попри розмаїття трактувань та оціночних характеристик, визначають чотири основні групи елементів (підсистем) політичної системи суспільства: інституціональна, регулятивна, функціональна, комунікативна [292; 296, с. 17-27; 370; 465; 513; 522, с. 227-234]. Вони постійно розвиваються, видозмінюються та мають різні впливи, що виразно проявилось і в політичній системі ЗУНР.

Інституціональну підсистему становлять політичні інститути — формалізовані явища і процеси, до яких належать власне політичні установи (держава зі своїми елементами — парламент, уряд тощо), органи місцевого самоврядування, політичні партії, громадсько-політичні організації. Вона є основоположною, бо являє джерело та визначає характер норм, що регулюють зв'язки між різними підсистемами. Сукупність політичних інститутів та відносин між ними становить політичну організацію суспільства, яку, як відзначалося, не можна ототожнювати з політичною системою.

В усій повноті й багатогранності ця підсистема функціонувала в ЗУНР. Центральне місце в ній належить державі — надзвичайно складному багатоаспектному суспільному явищу, що має свої головні складники (територія, населення, суверенна влада), надає організованості і цілісності суспільству, виконує низку внутрішніх (економічна, соціальна, політична, культурна) та зовнішніх (оборонна, дипломатична та ін.) функцій. У структурному відношенні державу становлять органи влади різних рівнів (центральна і місцева; законодавча, виконавча, судова тощо). За способом організації державної влади вирізняють дві основні форми правління, що поділяються на окремі типи й різновиди: монархія (абсолютна і

конституційна — дуалістична, парламентська) та республіка (президентська, парламентська, змішана). Обмежені рамки дисертації не дозволяють глибше розкрити сутність кожного з названих елементів, тож їхні характеристики з'ясовуватимуться у наступних розділах на прикладі ЗУНР.

Це стосується і другого визначального складника інституціональної підсистеми — партій, які ідеологічно та організаційно об'єднують людей для здобуття, використання та утримання влади, задоволення різних соціальних інтересів. Вони прагнуть посісти таке місце в політичній системі суспільства, щоб впливати чи визначати політику держави. Вчені наголошують, що в демократичних країнах партії і партійні системи відіграють значну роль у творенні і збереженні політичної культури, структуруванні політичної системи і політичної організації суспільства та є важливим засобом здійснення політичної влади загалом [305; 310; 369, с. 131-155; 520, с. 386]. Це твердження стосується і доби ЗУНР, коли за бурхливих соціально-революційних катаклізмів і державотворчих процесів старі партії переживали складні ідейно-організаційні трансформації, що зумовлювали виникнення нових партійних угруповань. Ця тенденція стосується і громадських організацій: діяльність створених за австрійського періоду культурно-освітніх асоціацій майже завмерла, натомість виникали нові власне політичні організації, що висували суто політичні завдання і прагнули спільно з державними органами чи самостійно спричинитися до їхнього розв'язання.

Регулятивна підсистема покликана забезпечувати створення нових норм для модернізації суспільних відносин. Нормотворчість здійснюється на двох рівнях. На рівні державних органів влади формується система національного права у вигляді законодавчих і нормативно-розпорядчих актів. На рівні політичних партій ухвалені ними документи стосуються їхніх членів та не мають загальнозобов'язуючого характеру, хоча істотно впливають на політику держави та розвиток політичної системи загалом, указуючи шляхи і напрями суспільного поступу. Більший чи менший вплив на неї можуть справляти неформалізовані звичаї і традиції політичного життя, які не мають

юридичного значення, але силою моральних норм визначають політичну етику, поведінку, свідомість, активність політичних лідерів та широких верств суспільства.

Функціональна підсистема знаходить вираз у політичному процесі, що є формою функціонування політичної системи, яка еволюціонує у часі і просторі, та сукупністю дій, спрямованих на збереження чи зміну певної політичної ситуації [468, с. 271]. Його зміст визначається ухваленням і реалізацією політико-управлінських рішень та ставленням різних соціальних прошарків та етнічних спільнот до певної політичної ситуації, які своїми діями (бездіяльністю) можуть корегувати еволюцією всієї політичної системи. Другим складником цієї підсистеми є політичний режим, під яким зазвичай розуміють систему методів і засобів здійснення політичної (державної) влади. Його структуру становлять ті ж елементи, що і політичної системи загалом, тож через свої головні ознаки (спосіб формування влади, співвідношення її гілок; роль партій і громадських інституцій у суспільстві; правовий статус особи; характер діяльності правоохоронних органів) він визначає рівень і ступінь демократизму здійснення політичної влади та всієї політичної системи [481, с. 65-69].

Комунікативна підсистема знаходить вираз у політичних відносинах, які проявляються у зв'язках, що складаються при здійсненні політичної влади та залежно від їхніх суб'єктів поділяються на три групи: а) між різними суспільностями (соціальними верствами, етногрупами); б) між суб'єктами політики та неполітичними інституціями (сферами); в) між самими політичними організаціями й установами. Таким чином забезпечуються системоутворюючі зв'язки між різними елементами суспільної системи: політичною, з одного боку, та економічною, соціальною, культурною тощо, з іншого. Одним з головних завдань цієї підсистеми є надання таким зв'язкам характеру цілеспрямованої взаємодії, зокрема завдяки впорядкуванню великого масиву циркулюючої в суспільстві інформації [333, с. 48]. До речі, його реалізації очільники ЗУНР надавали значної уваги.

Через структуру проявляються цільове призначення політичної системи та завдання, які вона реалізує. Сукупність основних напрямів діяльності творять її функції, які конкретизуються і диференціюються за окремими підсистемами та їхніми елементами, що тісно взаємопов'язані, переплетені між собою. Існує широкий і дещо суперечливий спектр наукових поглядів щодо кількості, змісту та інших характеристик цих функцій, але незаперечною є керівна управлінська роль політичної системи відносно інших суспільних систем. Узагальнюючи певний науковий доробок [333, с. 47-54; 370, с. 23-27; 467; 481; 522, с. 234-236; 523, с. 4-7], визначаємо такі функції політичної системи та їхню сутність:

- політичного цілепокладання — передбачає визначення цілей як стосовно діяльності влади, політичних інститутів, розвитку соціальних відносин і демократії, так й інших суспільних сфер — економічної, соціальної, духовної. Ранжування цілей відбувається залежно від суспільних пріоритетів, можливостей реалізації та інших чинників;

- регулятивна – полягає в упорядкуванні і регламентації згідно із чинними нормами політичних відносин і поведінки для забезпечення їхньої стійкості та узгодження різних соціальних інтересів;

- інтегративна — забезпечує стабільність політичної системи через узгодження інтересів і координування зусиль учасників політичного процесу;

- легітимізації — приводить політичні реалії у відповідність до офіційних політичних і правових норм.

Важливе методологічне значення також має з'ясування закономірностей функціонування політичної системи, позаяк за умов ЗУНР вона розвивалася за обставин революційних змін суспільного ладу та складних воєнно-політичних і міжнародних умов. Головною з-поміж них є закономірність “маятника“, суть якої полягає в тому, що виведена зі стану рівноваги політична система переходить у свою протилежність, причому наскільки значним було її відхилення в один бік, настільки адекватним буде її відхилення у протилежний. Таким чином, злам монархічного чи

тоталітарного режимів спершу змінюється анархією і охлократією, а потім політична система еволюціонує до справжньої демократії. Важливе значення також мають закономірності самозбереження та кореляційного зв'язку між окремими компонентами політичної системи, коли зміни в одних компонентах призводять до змін в інших, а іноді й до системи загалом. Окрім цих загальних, політичним системам притаманні специфічні закономірності: прагнення до здобуття і утримання політичної влади; визначальний вплив владних відносин на інші відносини у політичній системі суспільства; прагнення політичної влади розширювати свої повноваження аж до встановлення тотального контролю над суспільством; наявність політичної опозиції тощо [439, с. 11-14; 522, с. 236-237]. Існують також закономірності розвитку її окремих елементів — держави, партій тощо.

Окремою проблемою є типологія (класифікація) політичних систем, які здійснюються за різними критеріями задля визначення їх специфіки, окремих змістовних характеристик, проведення порівняльного аналізу. В українській політичній науці активно застосовується типологія Г.Алмонда, який залежно від характеру відносин між політичними інститутами і особливостей політичної культури виокремлює англо-американський, континентально-європейський, доіндустріальний, тоталітарний види політичних систем [337, с. 35-43; 340, с. 62-65; 370, с. 15-19; 479]. За її головними ознаками, політичній системі ЗУНР притаманний другий тип, що характеризується співіснуванням і взаємодією старих і нових політичних культур, традицій і норм політичної діяльності; політичні партії вільно діють у межах конституційних норм, але виступають з різних ідеологічних позицій, які підтримуються суспільством. Змішаність і фрагментарність політичної культури може спричинити політичну нестабільність та призводити до суттєвих деформацій політичних систем, що, зокрема, засвідчує запровадження диктатури ЗУНР.

У рамках поширеного в сучасній політичній науці поділу політичних систем на демократичні, авторитарні, тоталітарні, відзначимо, що політична

система ЗУНР (за головними критеріями) належала до першого типу, хоча воєнні умови об'єктивно збільшували присутність елементів авторитаризму. При цьому, вона може слугувати зразком відкритого типу політичних систем, що мають динамічну структуру та широкі взаємозв'язки з оточуючим (міжнародним) середовищем, тож за відповідними (протилежними) ознаками відрізняється від закритих тоталітарних систем. Аналіз названих та інших класифікацій політичних систем показує, що між їхніми типами важко провести чітку межу. Історичний досвід засвідчує відсутність "чистих" типів політичних систем через властиві їм ознаки різних типів та водночас дає нові й нові зразки їхніх трансформацій.

У такому контексті з'ясуємо сутність політичних систем перехідного типу (транзитних систем перехідних суспільств), основним рисам яких відповідала ЗУНР. Важливі думки із цієї проблеми виклав Н.Дармограй [338, с. 153-154], який трактує перехідне суспільство як таке, що "здійснює еволюційну трансформацію від одного якісного стану до іншого". Особливості політсистем перехідного періоду, за його думкою, полягають у поєднанні елементів різних політичних систем — старої (закритої) та нової (відкритої). При цьому прогрес залежить від їхнього співвідношення; перманентного загострення відносин між владою та опозицією; функціонування за умов, наближених до екстремальних, у таких важливих секторах, як політична структура, економіка, культурний дисбаланс, духовні ідеали та суспільні орієнтири; від дій відцентрових і доцентрових сил (у ЗУНР проявлялися у проблемах регіоналізації та соборності); браку демократичних традицій та досвіду державного будівництва, що змушує наслідувати моделі інших політичних систем; обмеження можливостей здійснювати функції, характерні для політсистем з державницькими демократичними традиціями.

Теоретико-методологічні розробки щодо природи і сутності політичної системи у демократичних суспільствах дозволяють стверджувати, що, незважаючи на воєнно-політичні умови виникнення і розвитку, ЗУНР

виправдано позиціонувала себе як держава, що базується на конституції і конституційних методах правління. Цю проблему розкривають положення, згідно з якими саме конституція закріплює політичну систему, встановлює правовий режим, що забезпечує впорядкований механізм функціонування державної влади і формує впевненість особи у захищеності її прав. Основний закон декларує (як прагнення) або закріплює (як доконаний факт) послідовний рух до правової держави та основоположні принципи демократичного ладу. Він установлює конституційно-правові норми, що стають головними орієнтирами розвитку держави та суспільно-політичної сфери загалом [504, с. 32-33; 521, с. 183-184; 523, с. 4-5].

Важливим завданням кожного політологічного дослідження є з'ясування методів і прийомів, здатних забезпечити об'єктивність і науковість одержаних результатів. Зважаючи на досвід зарубіжних і вітчизняних учених другої половини ХХ — початку ХХІ ст. [288; 304, с. 121-125; 441; 469, с. 32-37; 522, с. 23-26, 220-227] та предмет і завдання дисертаційної роботи, при її підготовці використовували дві групи методів: загальнонаукові (аналіз і синтез, історико-генетичний, порівняльний, типології, нормативно-ціннісний, інституціональний, статистичний, контент-аналізу тощо) та спеціальні, що застосовуються при вивченні політичних процесів і явищ. Розглянемо суть та особливості оперування найголовнішими з них.

Історичний метод уможливив з'ясувати комплекс проблем, пов'язаних з генезою окремих елементів політичної системи ЗУНР — політичних партій, вищих і місцевих органів влади, етнополітичних відносин тощо, а також відстежити їхню еволюцію, трансформацію за досліджуваного періоду. Він забезпечив базовий проблемно-хронологічний підхід, що визначив структуру і зміст дослідження: з'ясування передумов формування політичної системи ЗУНР, особливості її становлення за двох головних періодів — парламентської демократії (листопад 1918 - червень 1919 рр.) і диктатури (червень 1919 - березень 1923 рр.) та еволюцію окремих підсистем у кожному з них.

Компаративістський метод дозволив порівнювати окремі політичні явища і процеси в межах певних суспільних (державних) структур на підставі конкретних фактів, сприяв виявленню подібних і специфічних рис політичних систем ЗУНР, УНР та інших європейських країн.

Біхевіористський (“поведінковий“) метод застосовували для з’ясування ролі і впливу психологічних рис (емоції, темперамент, характер, прагнення, ментальність) як окремих персоналій, так і широких верств суспільності на політичний процес. Він розкрив їхню поведінку, дії, реакцію на певну політичну ситуацію, що зумовлювалися традиціями політичної культури та змінами внутрішнього і міжнародного становища ЗУНР.

При підготовці роботи важко переоцінити значення методу контент-аналізу, що забезпечував виявлення, критичне прочитання та систематизацію різновидових документів — конституційних, законодавчих, організаційно-розпорядчих актів, програм політичних партій і організацій тощо. Методи логічний, індукції і дедукції сприяли аналізу й узагальненню великого обсягу емпіричного матеріалу та формулюванню на цій основі власних висновків і пропозицій.

При вивченні політичної системи ЗУНР намагалися ефективно й повно використовувати такі універсальні базові принципи та підходи:

- об’єктивності — зоріентовують на неупереджений, виважений аналіз політичних процесів і явищ, незважаючи на суб’єктивні ідейні, релігійні уподобання, ментальні й ціннісні стереотипи дослідника;

- історизму — спрямовують на розгляд фактів з урахуванням конкретних суспільних реалій, зокрема розстановки політичних сил та прагнень, інтересів, орієнтацій усіх суб’єктів політичного процесу (партії, соціальні верстви, етнічні групи, окремі персоналії), що виявлялися саме за досліджуваного періоду. Він запобігає їхній оцінці через призму сучасних цінностей і моральних норм та перетворенню дослідника на “прокурора“ і “суддю“, які оскаржують і виносять вирoki діянням політичних органів, діячів і груп;

- нормативно-ціннісний підхід забезпечує оцінку певних політичних процесів і явищ на основі загальнолюдських цінностей, споконвічних ідеалів українського народу, його національних інтересів і прагнень, традиційних демократичних принципів;

- соціальний (соціологічний) підхід сприяє виявленню реальних впливів на політичний процес окремих політичних інститутів і діячів та врахування ними інтересів і прагнень різних соціальних і етнонаціональних груп.

Серед спеціальних методів політичної науки особливо важливе значення для нашого дослідження має системно-функціональний підхід, що став активно використовуватися західними політологами у середині 50-х років ХХ ст. Його фундатором вважається американський соціолог Т.Парсонс, який розглядає суспільство як систему, що складається з окремих інтегрованих елементів (підсистем у вигляді інститутів, норм, цінностей, ролей), що становлять між собою єдине ціле та взаємодіють з навколишнім середовищем. На основі цього методу учений виявляв у кожній системі і підсистемі властиві їм функції адаптації, досягнення цілей, інтеграції, підтримання, які в сукупності забезпечують її виживання та саморозвиток [456].

Наступним кроком у розвитку методології дослідження політичних систем стала концепція Д.Істона [357; 358], що ґрунтується на їхньому уподібненні з біологічними системами, які, взаємодіючи між собою та з довкіллям, зберігають стабільність завдяки механізму самозбереження. За основну одиницю аналізу політичної системи було взято поняття “взаємодія”, яка вирізняється своєю спрямованістю на авторитарний розподіл цінностей у суспільстві. Її взаємодія із навколишнім середовищем здійснюється “на вході” — вимога, що надходить ззовні, та “на виході” — у вигляді відповідних рішень і дій. Таким чином, політична система забезпечує мобілізацію суспільних ресурсів і координацію зусиль для досягнення різних суспільних цілей. Звідси випливає методологічно важливе для вивчення

політичної системи ЗУНР положення, згідно з яким нормальне функціонування політичної системи на основі власних механізмів адаптації і модернізації з притаманними їм специфічними способами трансформації вимог і підтримки перетворює її на тимчасовий саморегулюючий механізм, що забезпечує самозбереження. Це дозволяє розглядати її як систему, що динамічно функціонує і змінюється.

Відтак Г.Алмонд та його колеги [290] розробили і застосували до дослідження політичної системи суспільства два головних методи: системний, що акцентує на її цілісності і зв'язках окремих елементів, та структурно-функціональний, який з'ясовує функції системи та її підсистем. Методологічне значення його теорії для нашого дослідження полягає в зосередженні уваги на загальних характеристиках і таких “макроелементах” політичної системи, як політичні інститути, держави, міжнародні утворення тощо, а також зворотні впливи на них зовнішніх середовищ. Доробок Г.Алмонда дозволяє оперувати поняттям “політична система” для аналізу політичного життя в межах окремих держав.

Сучасні зарубіжні та вітчизняні дослідники [333, с. 51-62; 369, с. 77-78; 419-420; 472, с. 28-42] поглибили розробку системного методу в осмисленні сутності політичної системи, зокрема, активно вдосконалюються їхні математичні та комп'ютерні моделі. Як “відправна” використовується теорія К.Дойча щодо спільності в поведінці людини і машини, позаяк будь-яка система, реагуючи на інформацію, змінює свою поведінку. За такою логікою функціонування політичної системи залежить від якості постійного потоку інформації із зовнішнього середовища та інформації про власні досягнення системи. З таких позицій вони розглядаються як феномени, що постійно розвиваються і видозмінюються, набуваючи нових рис, Це актуалізує потребу їх конкретно-історичного аналізу та примушує “стриманіше” ставитися до “універсалізації” політичних систем, знаходить вияв у створенні їхніх стандартизованих класифікацій.

Таким чином, у політичній теорії утвердилося розуміння політичної системи як середовища, що продукує різні соціальні і політичні інститути та визначає, регулює їхні відносини, принципи, норми і напрями діяльності. Відмова від радянського “універсалізму” зумовила методологічно важливе відокремлення понять “держава” та “політична система”, що сприяє поглибленню вивчення її структури і функцій. Численні класифікації за різними критеріями увиразнюють розуміння феномену політичних систем, однак всі вони умовні, бо їх окремі типи не існують у “чистому” вигляді, а абсорбують ознаки різних систем. Наявний науковий інструментарій у вигляді категоріально-понятійного апарату та методів дослідження дає необхідні підстави для розв’язання дисертаційних завдань.

1.2 Стан наукової розробки проблеми та джерела дослідження

Упродовж дев’яти десятиріч нагромадився величезний пласт літератури, що стосується політичної системи Західно-Української Народної Республіки. Умовно її поділяємо на дві основні групи. Першу становлять науково-теоретичні політологічні дослідження, що розкривають феномен політичної системи суспільства. Про них ішлося у попередньому підрозділі. Другу групу представляють праці конкретно-історичного характеру, що переважно належать перу фахових істориків та учасників політичного процесу досліджуваного періоду. Вони містять фрагментарний політологічний аналіз політичної системи ЗУНР, однак дають величезний емпіричний матеріал із цієї проблеми, тож їх водночас можна розглядати і як джерела з її вивчення.

Огляд другої групи праць проведемо на основі домінуючого в українській історичній науці проблемно-хронологічного підходу, згідно з яким доробок з історії ЗУНР розглядається за окремими періодами (час і місце появи) та аналізується в їхніх межах за різними методологічними принципами. Таким чином, наукову літературу про ЗУНР поділяємо на чотири основні групи: 1) західноукраїнську міжвоєнного періоду; 2) українського зарубіжжя (емігрантську й діаспорну); 3) радянську; 4) сучасну вітчизняну, що з'явилася в Україні після 1991 р. Зважаючи на її величезну кількість, наявність ґрунтовних історіографічних досліджень та обмеженість рамок дисертаційної роботи, акцентуємо увагу на напрацюваннях, що стосуються досліджуваної теми [319].

Осмислення історії ЗУНР почалося за “гарячими слідами“ учасниками тих буремних подій, тож їхні праці носили історико-мемуарний характер та мали емоційно-суб'єктивне забарвлення. Серед аналітичних студій, що з'явилися за праці чільного державного діяча і представника провідної націонал-демократичної течії К.Левицького, який на основі спогадів і документальних матеріалів реконструював унікальну хроніку національного пробудження та розгортання політичного руху галицьких українців. Вона дає важливе уявлення про передумови формування політичної системи ЗУНР [393].

У такому ж ракурсі заслуговує на увагу праця представника української консервативної течії В.Кучабського [391], яку можна вважати першою аналітичною спробою показати становлення політичних інститутів і політичної культури ЗУНР та вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на їх формування. У низці різновидових публікацій М.Стахіва [491; 492; 493; 495] в контексті європейських та українського політичних рухів з'ясовуються правовий статус і характер політичного режиму ЗУНР та притаманні їй проблеми демократії і народовладдя. Розроблялася проблематика формування української партійно-політичної системи Галичини, зокрема й за доби ЗУНР: О.Назарук [429-430] здійснив класифікацію партій за ідеологічною і

соціальною ознаками, показав їх загальну структуру і тенденції розвитку; К.Коберський [373] розкрив організаційно-ідеологічні засади радикального руху в площині розвитку народницьких партій в Україні; становлення української соціал-демократії в Галичині вивчали В.Левинський [392], М.Стахів [492; 495] та ін.

Ця група праць цікава з позицій осмислення політичних інститутів і процесів ЗУНР на основі пануючих за міжвоєнного періоду ідеологем і соціологічних підходів та слугує прикладом політологічного аналізу з певних ідейних позицій та оцінювання державотворення під кутом актуалізації суспільних проблем сьогодення, зокрема польсько-українських відносин.

Значний доробок українського зарубіжжя про різні аспекти становлення політичної системи ЗУНР у хронологічному відношенні поділяємо на два періоди: “емігрантський” - міжвоєнний та “діаспорний” — 50-ті роки ХХ — початок ХХІ ст., коли з’являлися різножанрові, різновидові праці історико-мемуарного, історичного, соціологічного, політологічного характеру. Найоптимальнішим вважаємо їхній аналіз за тематичним принципом, просуваючись від розгляду загальних до більш локальних проблем.

Досі не втратила наукового значення праця відомого українського соціолога і політолога П.Феденка [514], який, спираючись на досягнення світової суспільно-політичної думки середини ХХ ст., створив першу аналітичну модель українського національного руху у ХХ ст. і відобразив роль і місце в ньому ЗУНР. Таку ж цінність має здобуток знаного представника т.зв. інтелектуальної історіографії І.Лисяка-Рудницького, який визначив структуру українського національно-політичного руху, розкрив його основні ідейні течії, показав головні напрями української політичної думки [395; 396]; узагальнив історичний досвід польсько-українських стосунків, зокрема й за доби ЗУНР [397]; з’ясував роль і місце її вищого представницького органу в реалізації національних ідеалів українства [398].

Певну ідейну спрямованість мають і перші представлені українським зарубіжжям комплексні дослідження з історії ЗУНР, які переважно належать

перу її чільних державних і політичних діячів, тож подекуди несуть на собі ще й відбиток “мемуарного суб’єктивізму“. Ідеться про підготовлену на засадах позитивізму роботу М.Лозинського [403], який, не вдаючись до широких узагальнень та оціночних характеристик, реконструював на основі документів і фактів процес інституціоналізації ЗУНР та показав вплив на нього міжнародних і внутрішніх партійно-політичних чинників. З позицій державницької течії в українській політичній думці підійшли до цієї проблеми ще два відомі дослідники: С.Ярославин (І.Сохоцький) [525] представив один із перших (доволі персоніфікованих) літописів ЗУНР як окремої суверенної держави, що має свою генезу, пережила етапи піднесення і криз та зазнала прикрої поразки. Речник католицької історіографії І.Нагаєвський [427], напевно, один з перших розглянув політичну історію ЗУНР і УНР у “паралельно-порівняльному“ ракурсі та в їх тісному взаємозв’язку.

Згадуваний М.Стахів за діаспорного періоду своєї творчості висвітлив цю проблему в широкому всеукраїнському та загальноєвропейському контекстах. З таких позицій він показав механізми функціонування державних органів правління ЗУНР та її партійної системи, що формувалися й еволюціонували під впливом державно-політичних процесів у Наддніпрянщині та напруженої політичної ситуації в Європі. Представник націоналістичної течії П.Мірчук створив перший зразок “політичної історії“ боротьби за українську державність у 1917-1920 рр.: зосередившись на аналізі орієнтацій і відносин між партійно-політичними угрупованнями і лідерами Галичини та Наддніпрянщини, головну причину її поразки він убачає у внутрішніх чварах та намаганнях опертися на “зовнішні чинники“, що призвело до недооцінки потенціалу самої української нації.

У вивченні процесу інституціоналізації політичної системи ЗУНР важко переоцінити історико-мемуарний доробок її діячів. Найбільшу цінність мають праці М.Чубатого [286], С.Стебельського [501], які у концентрованому вигляді з елементами політологічного аналізу розкривають зміст та етапи

становлення державного ладу ЗУНР, зокрема центральних законодавчих і виконавчих органів влади. Важливі аспекти цього процесу містять публікації про створення першого уряду ЗУНР (Л.Ганкевич [326]) та діяльність його військового (В.Бемко [307], Л.Шанковський [518]) й інших міністерств і відомств (О.Брик [312]). Попри певний суб'єктивізм вони подають безліч деталей і фактів, важливих для розуміння сутності та реконструкції функціонування різних елементів політичної системи західноукраїнської держави.

У такому ракурсі відзначимо низку статей у діаспорних історико-мемуарних збірниках, присвячених розвитку окремих регіонів Галичини. Вони передають особливості встановлення влади ЗУНР в окремих повітах, містах і селах, а відтак і специфіку функціонування місцевих органів влади (Л.Луців [408], І.Ставничий [490] та ін.).

Не тільки “мемуарний суб'єктивізм“, а й ідейно-політична заангажованість властиві студіям представників українського зарубіжжя, які розкривають окремі аспекти становлення політичної системи ЗУНР: діяльність політичних партій (Л.Ганкевич [327], М.Стахів [494] та ін.); перебіг міжетнічних, зокрема українсько-єврейських відносин (С.Гольдельман [329] та ін.); виникнення націоналістичної течії, яку уособлювала Українська військова організація (УВО), що мала складні стосунки з політичними лідерами ЗУНР (З.Книш [372], О.Навроцький [280] та ін.). Названі риси притаманні й доволі змістовним, глибоким дослідженням з персоналістики, що висвітлюють політичну життєдіяльність окремих діячів (І.Сохоцький [489]) та складні взаємини між ними, як, до прикладу, між Є.Петрушевичем і Є.Коновальцем [315].

Сучасні науковці здебільшого критично ставляться до наукових здобутків радянського періоду за ідеологічну заангажованість, марксистсько-ленінську методологію та інші хиби. Вважаємо неетичним оскаржувати вчених, які були змушені працювати за умов жорсткого авторитарного режиму, тож у їхньому доробку воліємо шукати раціональні зерна, що не

втратили значення для історико-політологічних досліджень на початку ХХІ ст. Радянські історики мають значні надбання про розвиток лівих і ліворадикальних рухів (радикального, прокомуністичного, соціал-демократичного) у Галичині, зокрема й за періоду ЗУНР. У публікаціях П.Арсенича [300], М.Волянюка [322], В.Гадзинського [323], Є.Галушки [325], О.Карпенка [354], М.Кравця [382], М.Панчука [454], Ю.Сливки [485], в узагальнюючих працях [321; 346; 359] та публікаціях інших авторів нагромаджено певний фактографічний матеріал, що розкриває їхню генезу, організаційне становлення, формування окремих партійно-політичних структур, їхні стосунки з відповідними польськими та єврейськими угрупованнями тощо. Так само не втратили наукового інтересу і роботи про існування Галицької Соціалістичної Радянської Республіки [359; 506 та ін.].

Найбільший доробок з досліджуваної теми представили сучасні науковці — історики, політологи, юристи й фахівці з інших галузей знань, хоча він нерівномірно охоплює її різні аспекти. У величезному пласті літератури про український національний рух другої половини ХІХ — початку ХХ ст., що визначає передумови формування політичної системи ЗУНР, виокремлюємо розробки авторів, які увиразнюють особливості її окремих елементів, передусім інституціональну підсистему. Фахові історики активно вивчають витoki і процеси формування партійно-політичної системи Галичини у 1890-х — 1914 рр., зокрема різних політичних течій та угруповань — соціал-демократичної, національно-демократичної, радикальної, москвофільської (О.Босак [311], Я.Грицак [334], О.Жерноклеєв [350], В.Ковальчук [377], М.Кугутяк [386-387], С.Макарчук [410], В.Расевич [477], О.Сухий [502], М.Москалюк [424] та ін. Досліджуються її трансформації за доби Першої світової війни, що проявилось у виникненні нових міжпартійних організацій галицьких і наддніпрянських українців (П.Лепісевич [394], І.Патер [455], С.Попик [470], В.Расевич [475] та ін.).

Важливі уявлення про формування основних ідейно-політичних течій, польсько-українські стосунки, традиції роботи в представницьких органах

влади та інші аспекти політичного руху галицького українства в другій половині XIX - на початку XX ст. дають результати досліджень львівських науковців О.Аркуші [298-299], С.Макарчука [411], М.Мудрого [426], О.Середы [484], О.Сухого [502], О.Турія [510], І.Чорновіла [517] та багатьох інших. Виокремлюємо політологічне дослідження проблеми національного самоутвердження в Західній Україні у другій половині XIX ст. — у 30-тих роках XX ст. Г.Петришин [457].

Відзначаємо узагальнюючі праці з історії українського суспільно-політичного руху в Галичині XIX — першої третини XX ст. (І.Васюта [316], М.Кугутяк [385; 388] та ін. [431]). Вони відображають роль і місце в ньому доби ЗУНР, коли виявилися як загальні тенденції і явища політичного процесу, так і його специфічні риси, пов'язані з державотворенням.

За роки незалежності з'явилася низка одноосібних і колективних монографій з історії ЗУНР (Л.Дещинський [343], М.Литвин, К.Науменко [399], І.Думинець, М.Сеньків [483], С.Макарчук [411] та ін.). З-поміж них - підготовлена авторським колективом Прикарпатського національного університету за керівництва О.Карпенка книга “Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія“ (2001) [354], що є одним з найґрунтовніших досліджень із цієї проблеми. Цей доробок фахових істориків дає цілісне уявлення про суспільні умови виникнення, впливи внутрішніх і зовнішніх чинників на розвиток західноукраїнської державності, становлення її владних і політичних інститутів тощо.

Таке ж значення для проведення політологічних досліджень мають підготовлені в руслі різних правознавчих дисциплін узагальнюючі праці В.Дмитрушка [344], М.Кобилецького [374], О.Вівчаренка, В.Кульчицького, Н.Лешковича, М.Настюка, Б.Тищика [389, 507; 508], Н.Єфремової [348], В.Кондратюка і В.Регульського [378], І.Лісної [402], які безпосередньо чи в загальному контексті становлення в Україні державності, парламентаризму і конституціоналізму в 1917-1922 рр. або в ширших хронологічних межах показують формування органів державної влади та їх законотворчу діяльність

у ЗУНР, пропонують порівняння з аналогічними процесами в УНР тощо. Наукові конференції, що відбувалися з нагоди ювілеїв ЗУНР, також ставали трибунами обговорення актуальних проблем вивчення цього державно-політичного феномену представниками різних галузей знань.

Завдяки надбанням фахових істориків відносно високим ступенем дослідження відзначається діяльність українських політичних партій за доби ЗУНР. Найбільше публікацій присвячено найвпливовішій національно-демократичній (О.Зайцев [352], О.Красівський [383], М.Кугутяк [385], В.Расевич [476], Т.Панфілова [453]), а також соціал-демократичній (І.Райківський [473]) і радикальній [386] партіям. З-поміж них відзначимо політологічне дослідження про український радикальний рух у Галичині за міжвоєнного періоду М.Міщук [419], яке також охоплює і добу ЗУНР. У цих публікаціях представлено значний фактографічний матеріал та проаналізовано організаційно-ідеологічне становлення окремих політичних угруповань. Однак це не знімає потреби проведення комплексного політологічного дослідження партійно-політичної системи ЗУНР-ЗОУНР, що передбачає здійснення типології (класифікації) її окремих елементів, показу ролі партій та їхніх взаємин з іншими елементами інституціональної підсистеми ЗУНР, визначення місця і значення в ній інших політичних організацій тощо.

При підготовці дисертаційної роботи вивчалися різноматичні публікації, що мають пряме чи опосередковане відношення до проблеми становлення політичної системи ЗУНР-ЗОУНР. Особливий інтерес для осмислення комплексу пов'язаних з нею проблем мають дослідження про польсько-українські стосунки військового та політичного характеру (О.Красівський [384], М.Литвин [400], М.Швагуляк [519] та ін.); про становище єврейської, польської, німецької етноменшин ЗУНР та їхні взаємини з українською владою (М.Гон [330-331], Монолатій [421; 423], О.Павлишин [442; 446], І.Погребинська [460], Я.Тинченко [505], Ю.Опельбаум, Я.Хонігсман [516] та ін.). Праці з історії українського

соборницького руху в 1918-1923 рр. (Т.Бевз [306], М.Кугутяк [387], О.Любовець [407]. О.Павлишин [443] та ін.) проливають світло на складні стосунки між органами державної влади і політичними партіями ЗУНР та УНР, що позначалися на характері функціонування їх політичних систем. Таке ж значення мають роботи про міжнародне становище ЗУНР (О.Павлюк [451] та ін.) про роль і місце Греко-католицької церкви і духовенства в її розвитку (В.Марчук [412-413] та ін.).

Українська персоналістика представила значний пласт різновидових досліджень про політичних діячів Галичини першої третини ХХ ст. З-поміж них найбільшу цінність становлять публікації про їхню діяльність за доби ЗУНР, як приміром, про О.Назарука [314], С.Голубовича [336], А.Чайковського [482] та ін. Вони відкривають нові грані розуміння багатовекторних зв'язків між інституціональною, регулятивною, комунікативною, функціональною підсистемами політичної системи ЗУНР-ЗОУНР, персоніфікуючи притаманні їм політичні процеси і явища.

Важливе теоретико-методологічне значення для осмислення хронологічних меж Української революції, існування ЗУНР-ЗОУНР та інших пов'язаних з ними політичних процесів і явищ дають аналітичні публікації Я.Грицака [335], Я.Дашкевича [339], О.Карпенко [366] та ін. Вони носять дискусійний характер, тож актуалізують потребу осмислення названих та інших проблем у розрізі політологічних і правознавчих студій.

Предметніше розглянемо відносно невелику, але особливо важливу для нашого дослідження групу публікацій, які безпосередньо співзвучні із завданнями нашого дослідження. В окремому розділі монографії П.Гай-Нижника [324] відтворюється процес формування вищих органів влади ЗУНР та їх законотворча діяльність, хоча представлений у ньому матеріал помітно перегукується з результатами деяких попередніх досліджень [354]. Особливий інтерес представляють ґрунтовні підготовлені на основі узагальнення величезного фактографічного матеріалу розвідки О.Павлишина про становлення місцевих органів влади [444]. Це стосується і доробку

В.Піскун [459], І.Соляра [488], О.Зайцева [352], В.Лозового [405], Н.Литвин [399], які розкривають діяльність екзильного уряду ЗУНР та його відносини з українськими політичними організаціями Галичини у грудні 1919 — березні 1923 р. Цікаву спробу реконструкції політичного устрою і внутрішньої політики ЗУНР здійснив Я.Нецьорук [434]. В узагальнюючих працях Г.Федушак-Паславської [515] і Р.Тарантули [504] та окремих статтях М.Заяць [355], С.Кобути [376], П.Стецюка [500] аналізуються проекти конституцій ЗУНР. Щоправда, у вивченні цієї проблеми залишаються дискусійні моменти, які стосуються визначення авторства цих проектів та ін.

Отож нами виявлено лише три спеціальні публікації, що безпосередньо присвячені аналізу політичної системи ЗУНР. Дві з них (як окремі підрозділи) вміщено в колективній монографії “Політична система України: проблеми становлення і розвитку“ (2008 р.) [318]. Зокрема, В.Великочий [319] окреслив низку проблем, пов’язаних зі змінами назви і хронологічними межами існування ЗУНР, показав окремі аспекти формування її вищих органів влади та їх законотворчість. У підрозділі “Державні центри УНР і ЗУНР в екзилі“ В.Кафарський і М.Геник [368] зосередили увагу на формуванні і структуризації уряду Диктатора Є.Петрушевича. В обох випадках автори не торкалися діяльності політичних партій і організацій та лише побіжно схарактеризували інші елементи політичної підсистеми ЗУНР-ЗОУНР. У третій із черги публікації — монографії Д.Яневського “Політичні системи України 1917-1920 років: спроби творення і причини поразки“ (2003 р.) [524] цій проблемі присвячено неадекватно мало уваги, порівняно з політичними процесами у Наддніпрянщині, а головне, відсутній її системний аналіз, хоча автор висловив кілька цікавих міркувань щодо спільного та особливого у політсистемах ЗУНР і УНР.

Окремо розглянемо широку групу наукової і дидактичної політологічної літератури, яка визначає теоретико-методологічні основи вивчення політичних систем і з різних позицій уже аналізувалася у попередньому підрозділі. Поряд із творами фундаторів теорії про суспільні і

політичні системи Т.Парсонса [456], Д.Істона [357], Г.Алмонда [289], які, зважаючи на їхню роль у світовій суспільно-політичній думці, можна вважати і джерелами нашого дослідження, при його підготовці було опрацьовано близько трьох десятків сучасних вітчизняних та зарубіжних видань науково-академічного [296; 302; 333; 338; 341; 347; 360; 433; 436; 461; 463; 513; 520; 521; 522; та ін.], навчально-методичного [304; 308; 340; 379; 438; 439; 465; 469; 523; та ін.] і довідникового характеру, де розкриваються категоріально-понятійний апарат і науково-методологічні засади політичних досліджень, пропонуються класифікації і типології політичних систем та їхніх структурних елементів тощо. Ці наукові надбання становлять теоретико-методологічну основу для вивчення політичної системи ЗУНР.

Таке ж значення мають наукові розробки фахівців у галузях політичних і юридичних наук з теорії і практики державознавства, конституціоналізму та розвитку української політичної думки (І.Калмакан [360], В.Кафарський [369], М.Кармазіна [363], О.Кухарчук [390] та ін.

Поряд із вивченням і творчим використанням результатів наукових досліджень, розв'язання висунених у роботі завдань забезпечує значна джерельна база. Спеціальні джерелознавчі розробки [317] спонукають поділити її за формально-видовими ознаками на чотири основні групи: 1) архівні матеріали; 2) опубліковані документи; 3) матеріали періодичної преси; 4) спогади й мемуари. За змістовими критеріями три перші групи поділяємо на окремі види джерельних матеріалів: а) конституційні та інші законодавчі акти; б) документи вищих представницьких і виконавчих органів влади організаційно-розпорядчого і декларативного характеру (ухвали уряду, звернення, заяви, декларації тощо); в) документи органів державної влади різних рівнів і місцевого самоврядування; г) документи політичних партій і організацій (програми, статuti, матеріали й ухвали з'їздів, публічні заяви, промови тощо); д) статистичні матеріали.

Аналіз джерельного комплексу здійснюємо за чотирма означеними групами.

При підготовці дисертаційної роботи були використані матеріали трьох центральних і двох обласних архівів. У Центральному державному архіві вищих органів влади і органів управління України (ЦДАВОУ) опрацьовано фонд 2192 “Диктатор Західної Області Української Народної Республіки“ і фонд. 4465. “Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій і осіб. 1901-1948 рр.”. Уміщені в них документи: ухвали УНРади, розпорядження державних секретарів і Диктатора ЗУНР, тощо, мають важливе значення для реконструкції інституціонального складника ЗУНР, дозволяють простежити політику і діяльність її вищих органів влади, взаємини з УНР.

У Центральному державному архіві громадських об’єднань України м.Києва (ЦДАГОУ) використано окремі матеріали фонду 6 “Центральний комітет Комуністичної партії Західної України”, які стосуються діяльності політичних партій (націонал-демократичної, радикальної та ін.), зокрема й за періоду ЗУНР [11-14].

Справжньою скарбницею національної пам’яті з історії ЗУНР є фонд 581 “Колекція документів про діяльність урядів і армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки (1914-1939 рр.)” Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДІАЛ), де зосереджені документи нормативно-правового характеру [17; 19; 20], матеріали про діяльність вищих і місцевих органів [23-26; 96] та партійно-політичних угруповань [18; 22], про стосунки між ЗУНР та УНР тощо. Вони мають не лише інформативне значення, а й дозволяють краще зрозуміти “дух епохи“ з її радикальними суспільно-політичними перетвореннями, змінами в політичній культурі і свідомості галицького українства.

Подібні за характером документальні матеріали зберігаються у фонді 257 Державного архіву Львівської області (ДАЛО), які, зокрема, слугують важливим джерелом для вивчення механізмів функціонування уряду ЗУНР та його стосунків із місцевими органами влади [33-39]. У Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІ-ФО) зібрані унікальні артефакти (афіші,

оголошення, звернення тощо), що видавалися офіційними органами влади та різними партійно-політичними угрупованнями. Ознайомлення з ними також сприяло кращому розумінню політичної атмосфери в столиці ЗУНР Станіславові у 1918-1919 рр. Також досліджувалися документи фонду 2 сч. “Станіславівське воєводське управління“, які відображають характер політичних відносин у Східній Галичині в 1919-1922 рр. [28-32].

За радянського періоду, в українському зарубіжжі, а особливо за останнє десятиріччя в Україні з’явилося чимало ґрунтовних публікацій документів з історії ЗУНР, що становлять важливу джерельну базу з вивчення її політичної системи. Добірка матеріалів до радянських збірників [65; 72 та ін.] носить ідеологічно зумовлений характер, позаяк усі вони стосуються лише діяльності прокомуністичних угруповань та протестаційних виступів проти офіційної влади ЗУНР. Діаспорні видання містять репрезентативні документи про розвиток національної суспільно-політичної думки [116; 117] та з історії української революції 1919-1921 рр. [122].

Вагомим здобутком сучасної української науки став п’ятитомник документів і матеріалів “Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923“ (2001-2011 рр.) [55-59], укладачами якого виступили О.Карпенко, К.Мицан. У ньому - матеріали з вітчизняних та зарубіжних архівосховищ, зокрема архіву Українського католицького університету ім. св. Климента папи в Римі, де зберігається значна частина архіву ЗУНР. Деякі документи, що стосуються теми дослідження, вміщені в публікаціях, де зібрані конституційні акти України [68], програмні документи українських політичних партій [40], матеріали про суспільно-політичний розвиток України в першій третині ХХ ст. [115] та ін.

Виокремлюємо документальні матеріали, що з’явилися за доби ЗУНР, та публікації документів, які можна розглядати як першоджерела. У першому випадку йдеться про “Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Західно-Української Народної Республіки“ (Станіславів, 1919) [61], де вміщено головні законодавчі акти

республіки, та “Криваву книгу“ (Відень, 1921) [69], що розкриває суспільне становище Галичини під час установа польського режиму в 1919-1920 рр. У другому — про “Вісники державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки“, де друкувалися законодавчі й розпорядчі документи ЗУНР та про публікації програмних документів політичних партій і різних державних інституцій [73; 79; 80; та ін.].

За змістовим наповненням та походженням опубліковані документи поділяємо на дві підгрупи. До першої відносимо матеріали про діяльність вищих і місцевих органів влади та управління ЗУНР, це передусім акти нормативно-правового характеру (закони, ухвали, розпорядження, обіжники, циркуляри), які відображають законотворчість ЗУНР, організаційно-розпорядчу діяльність її виконавчих органів, їх структурне становлення тощо. До другої — документи про функціонування партійно-політичних угруповань (програми, заяви, матеріали з’їздів, ухвали тощо). Ці джерела слугували основою для вивчення інституціональної підсистеми політичної системи ЗУНР.

Величезне інформативне значення мають матеріали преси. При підготовці роботи було використано близько півтора десятка періодичних видань, що виходили за доби ЗУНР. При їх політологічному аналізі слід насамперед урахувувати, яка державна чи партійна структура видавала часопис, бо саме ця обставина часто визначала змістову та ідейно-політичну спрямованість представлених матеріалів, починаючи від повідомлень про політичне становище й окремі локальні події, та завершуючи оглядово-аналітичними статтями, полемічними виступами тощо.

За такою ознакою опрацьовані періодичні видання поділяємо на три групи. До першої належать друковані органи вищих державних органів влади ЗУНР — щоденники “Републіка“ (лютий-травень 1919 р.) і “Нове життя“ (січень-квітень 1919 р.), що виходили у Станиславові. Вони представляють своєрідну хроніку українського державотворення та становлення і діяльності політичних інститутів ЗУНР. Такий же характер мав часопис “Український

прапор“ (Відень, 1919-1923 рр.), що, по суті, перетворився на орган Диктатора ЗУНР.

До другої групи відносимо періодику місцевих (повітових) владних структур ЗУНР. З-поміж них вищим рівнем інформативності відзначаються органи повітових комісаріатів “Стрийський вістник“ (листопад 1918 — березень 1919 рр.), “Товмацькі вісти“ (грудень 1918 — квітень 1919 рр.); орган повітової Української Національної Ради “Дрогобицький листок“ (листопад 1918 — травень 1919 р.) та ін. Вони проливають світло на специфіку суспільно-політичних відносин на регіональному рівні.

До третьої групи належать партійні часописи, що відображають політичне життя через призму ідеології окремих угруповань. Виразний партійно-політичний характер носять органи радикалів “Народ“ (лютий-травень 1919 р.) і “Громадський голос“; соціал-демократів “Вперед“ (листопад 1918-1919 рр.) і “Земля і воля“ (1920 р.); Селянсько-Робітничого Союзу “Республіканець“ (січень - червень 1919 р.), які стали трибуною для пропаганди відповідних ідеологічних постулатів та критики своїх політичних опонентів. Визначне місце в національному житті галицького українства відіграв один із найстаріших українських часописів “Діло“, що за досліджуваного періоду виходив під назвами “Громадський вістник“ “Український вістник“, “Свобода“. Він небезпідставно претендував на роль загальногромадянського речника, але при цьому контролювався націонал-демократами, тож відбивав їхню ідейну платформу.

У вивченні політичних процесів і явищ ЗУНР важко переоцінити значення мемуарної літератури, що дає унікальний фактографічний матеріал та оціночні характеристики, які не можна почерпнути з інших джерел. Поряд з високим ступенем поінформованості її автори відзначалися ідейною заангажованістю і суб’єктивізмом у висвітленні минулого. Таким чином вони намагалися виправдати дії особисті чи свого партійного угруповання та перенести відповідальність на політичних опонентів або ж міжнародні політичні чинники за прорахунки і втрату національної державності. За

тематикою спогади і мемуари ділимо на дві групи: 1) твори, що стосуються безпосередньо доби ЗУНР; 2) праці, де вона виписується в контексті ширших хронологічних періодів.

Ідейна заангажованість меншою мірою притаманна мемуарам чільних діячів націонал-демократії: К.Левицького [275; 277] та О.Стефановича [282], які деталізують перші кроки політичної інституціоналізації ЗУНР після перебрання українцями влади у Східній Галичині та М.Чубатого [286], який, розкриваючи цей процес за періоду парламентської демократії, запропонував їх важливі оцінки та узагальнення (щодо персонального складу УНРади та ін.). Знаний український письменник А.Чайковський [284], що за часів ЗУНР був повітовим комісаром, без жодних застережень і “приховувань” показав, за яких важких умов відбувалося утвердження української влади у провінції. Цікавими в цьому контексті є і мемуари очільника радикальної партії, міністра внутрішніх справ ЗУНР І.Макуха [279], який розкрив механізми функціонування вищих органів влади республіки. Знаний діяч соціал-демократії А.Чернецький [285] відобразив характер тогочасних партійно-політичних відносин на місцевому рівні. Чимало світла на взаємини між польським та українським політикумом у 1919-1922 рр. проливають спогади націонал-демократа, представника церковної ієрархії Т.Войнаровського [269].

Порівняно з ними більшою тенденційністю відзначаються меморіальні праці чільних діячів ЗУНР і УНР Л.Цегельського [283], І.Мазепи [278], О.Назарука, які дають важливі уявлення про стосунки між українськими республіками, про характер партійно-політичних відносин та становлення органів влади в кожній з них, про зовнішньополітичні орієнтації лідерів тощо. Ця риса стосується і спогадів радянських діячів [272], зокрема й одного з керівників ліворадикального руху Д.Дем'янчука [270], який деталізував його розгортання. В історико-мемуарних працях представників українського націоналістичного руху Є.Коновальця [271] та інших [273; 280] показано його генезу, початки організаційного становлення та відносини з лідерами ЗУНР.

Таким чином, нагромаджений пласт літератури про ЗУНР, з одного боку, свідчить про досить високий ступінь дослідження проблеми існування західноукраїнської державності у 1918-1923 рр. З іншого боку, абсолютна більшість присвячених їй праць є історичного і юридичного профілю, тож лише в поодиноких публікаціях вона осмислюється з позицій політичної науки. Це зумовлює необхідність здійснення спеціального комплексного політологічного дослідження політичної системи ЗУНР.

Висновки до першого розділу.

Здобутки зарубіжної і вітчизняної політичної науки створюють належну теоретико-методологічну основу для проведення глибокого комплексного дослідження проблеми становлення політичної системи ЗУНР та функціонування її окремих складників. Вироблений категоріально-понятійний апарат слугує науковим інструментарієм для адекватного відображення і об'єктивного оцінювання політичного процесу у Східній Галичині в 1918-1923 рр. Розроблені вченими класифікації політичних систем за певними ознаками і критеріями дають проєкцію для типології і структуризації політичної системи ЗУНР, відтак для виокремлення і вивчення її окремих підсистем, елементів, зв'язків між ними, порівняння з політичними моделями інших держав тощо. Для здійснення такого аналізу існує арсенал ефективних і апробованих дослідницьких методів: загальнонаукових (аналіз і синтез, історико-генетичний, компаративістський, типології, нормативно-ціннісний, інституціональний, статистичний, контент-аналізу) та спеціальних методів політичної науки (системний, структурно-функціональний та ін.). Правильне оперування ними забезпечує глибину і комплексність дисертаційного дослідження.

Майже сторічне осмислення феномену ЗУНР втілюється у значному пласті наукової літератури переважно у галузях історії та меншою мірою правознавства. Кожен історіографічний етап має свою специфіку та зробив свій внесок у його вивчення. Це актуалізує потребу проведення спеціального, комплексного політологічного дослідження, яке розкриває становлення

політичної системи західноукраїнської держави у 1918-1923 рр., визначає структуру та функціональні особливості її окремих компонентів, показує роль і місце ЗУНР в політичній історії України. Необхідні передумови для цього дає ґрунтовна джерельна база у вигляді архівних документів, широкого пласту опублікованих документів, матеріалів численних періодичних видань, мемуарів і спогадів. Ці джерела відзначаються ідейною заангажованістю та іншими складними суперечливими характеристиками, що змушує до їх критичного аналізу і творчого узагальнення.

РОЗДІЛ 2.

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ ЗУНР

2.1 Становлення центральних та місцевих представницьких органів влади.

Виникнення, формування центральних і місцевих представницьких органів влади ЗУНР відбувалося на тлі краху монархічного режиму Австро-Угорщини та “параду суверенітетів” приналежних до неї національних спільнот. За таких обставин, зважаючи на традиції австрійського конституціоналізму, якими був просякнутий український політикум Галичини, вони були генетично пов’язаними й фактично виходили з лона старих монархічних представницьких структур. За ухвалою Української парламентської репрезентації від 18 жовтня 1918 р., у Львові відбулося зібрання призначених нею членів Української Національної Ради, що складалася з послів австро-угорського парламенту (25), палати панів (2), соймів Галичини (14) і Буковини (6) та представників від українських політичних партій — по три від кожної [354, с. 89]. Згідно з ухваленим на ній Статутом [114], УНРада отримала статус Конституанти та повноваження репрезентаційного, законодавчого, адміністративного характеру для реалізації права самовизначення українців монархії. А 19 жовтня відбулися

Всенародні українські національні збори за участі 2 тис. “мужів довір’я“ зі всієї Галичини. Вони затвердили Статут УНРади, прийняли історичну ухвалу про утворення Української держави на українських етнічних землях монархії та зобов’язали Раду підготувати конституцію, яка б забезпечувала її громадянам право загального рівного голосування та культурну автономію нацменшинам. Обрали Президію УНРади, що мала представляти її за міжсесійного періоду [76; 275, с. 112-114;].

Створену 18-19 жовтня 1919 р. УНРаду можна трактувати її як вищий представницький законодавчий орган українського народу Східної Галичини, хоча вона й апелювала до віденського уряду щодо легітимації української державності, яка ще не стала доконаним фактом. Після Листопадового зриву УНРада перебирає на себе реальні владні повноваження та відповідним чином позиціонує себе перед населенням краю і зовнішнім світом. Важливе значення для її легітимізації мав офіційний акт передачі 1 листопада 1918 р. намісником В.Децикевичем влади у Східній Галичині УНРаді [256]. Тоді ж вона видала два звернення, якими повідомляла, що “з нинішнім днем“ перебирає владу на себе у всій Українській державі [129; 132] та стверджувала, що від її імені “органи державної влади в законнім порядку“ мають перебрати владу по усіх повітах, містах і селах“. Українських вояків, а також нацменшин закликали підтримати цей процес. Національна Рада зобов’язувалася оголосити склад і програму діяльності створеного нею уряду та скликати “на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права“ Установчі збори, які визначать подальшу долю Української держави [254; 255].

Важливою віхою у становленні західноукраїнської держави та її центральних представницьких органів влади стало ухвалення 13 листопада 1918 р. “Тимчасового закону про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії“ [245]. За своїми змістовно-правовими та формально-структурними ознаками йому, по суті, надали чинність “малої конституції“ (поділ на п’ять артикулів (арт. — статей) із власними назвами і

наскрізною нумерацією тощо). Стверджуючи нову назву держави — “Західно-Українська Народна Республіка“ (арт. I), акт визначав її територію — українські етнографічні землі колишньої Австро-Угорщини (арт II і III) та закріплював верховенство права і суверенітет народу, які мали реалізовуватися через обрані демократичним шляхом представницькі органи. До скликання найвищого владного органу — Установчих зборів - вся повнота влади належала УНРаді (арт. IV). Затверджувалися головні державні символи: герб — золотий лев на синьому полі, синьо-жовтий прапор, печатка (арт. V).

З листопада 1918 р. по червень 1919 р. УНРада діяла як тимчасовий верховний представницький орган ЗУНР. Згідно з ліберально-демократичним принципом поділу влади вона виконувала функції, пов’язані із забезпеченням представництва інтересів різних верств населення, законотворчістю, формуванням державних органів та контролем за діяльністю виконавчої влади, забезпеченням публічності політики тощо. Їхня реалізація зумовлювалася та ускладнювалася внутрішніми партійно-політичними відносинами, зміною ситуації на польсько-українському фронті, що змушувала до переміщення державних органів ЗУНР та іншими чинниками.

За таких умов УНРада прагнула послідовно розширювати представництво інтересів громадян, що проявилось у зміні її складу, намаганні залучити до діяльності представників нацменшин тощо. В її еволюції виокремлюємо два основні етапи, що визначали особливості структури і склад членів [324, с. 236-238; 447; 448; 524, с. 270-272]. За першого - “львівського“ (18 жовтня — 21 листопада 1918 р.) - вона була поділена на три територіальні делегатури (комісії, делегації). Перша — загальна у Відні під проводом Є.Петрушевича - домагалася від австрійського уряду легітимної передачі влади українцям. Друга — галицька у Львові на чолі з К.Левицьким - розпочала організацію української влади: створили Центральне бюро УНРади і Харчовий уряд; українське населення закликали не виконувати розпоряджень Польської ліквідаційної комісії; легіон УСС визнано за основу збройних сил Української держави. Третя — буковинська у

Чернівцях - не виконувала законодавчих повноважень, а лише представляла інтереси українців на окупованій румунами території.

Щойно створена УНРада мала 52 члени (32 послів віденської Державної Ради, 20 послів галицького і буковинського соймів, 4 членів Палати панів, 2 кооптованих членів від політичних партій), тож уже перші тижні державотворчої роботи актуалізували потребу поповнення делегатами з місць, щоб демократизувати її склад. Із цією метою 15 листопада 1918 р. ухвалили закон “Про доповнення складу Української Національної Ради делегатами від повітів та більших міст краю“, який передбачав обрання по одному делегатові від кожного повіту та від десяти міст, а також від Львова (4), Чернівців і Станіслава (по 2) [56, с. 15-16]. Організаційними зусиллями повітових комісарів вибори пройшли 22-26 листопада у більшості повітів та визначених законом містах за участі місцевих політичних, культурно-освітніх та економічних організацій. Відтак склад УНРади збільшився до 82 членів.

За другого “станіславівського“ періоду (січень — травень 1919 р.) після чергових кооптацій чисельність УНРади зросла до 123 депутатів. Згідно з уточненими даними [447-448] загальний список її членів нараховував 195 осіб, позаяк число депутатів, які брали участь у роботі окремих делегацій і сесійних засіданнях, не відповідав їх номінальній кількості. За родом занять в УНРаді переважали правники (55), педагоги (43), селяни (27), духовенство (24), а також були представники урядовців (9), журналістів (7), залізничників (6), інженерів і студентів (по 4), творчої і наукової інтелігенції. За соціальним складом (відомості для 124 осіб) Раду представляли вихідці з родин священиків (45), селян (37), учителів (17), міщан і ремісників (10), урядовців (6) та ін. Більшість депутатів мали вік від 30 до 50 років, були матеріально забезпеченими людьми та відзначалися високою мобільністю.

З традиціями австрійського парламентаризму пов’язані ще три важливі риси делегатів УНРади: 1) третину її діячів становили колишні послы віденського парламенту і крайового сойму; 2) низькі гендерні показники (лише дві жінки входили до Буковинської делегації); 3) високий освітній

рівень: 36 % членів мали середню, а 42 % вищу освіту; з-поміж них 52 особи — докторський ступінь, зокрема з права (35), філософії (10) тощо. До парламентського корпусу входили відомі письменники — В.Стефаник, А.Крушельницький, П.Карманський; науковці й університетські професори — О.Барвінський, С.Дністрянський, М.Кордуба, К.Студинський; правники — С.Голубович, Р.Парфецький; церковні ієрархи — митрополит А.Шептицький, три єпископи і парафіяльні священники А.Бандера, С.Онишкевич та ін. Домагання жіночих організацій щодо поповнення УНРади їх представницями [186] не були виконані.

Намагання оптимізувати діяльність УНРади зумовили цілеспрямовані, хоча й не надто динамічні заходи з удосконалення її внутрішньої структури. Лише 4 січня 1919 р. згідно з ухваленим законом [44] утворили постійно діючу Президію у складі президента (спікера; Є.Петрушевич) і чотирьох заступників (Л.Бачинський, О.Попович, С.Вітик, А.Шмігельський). На неї покладали функції організаційного характеру зі скликання і ведення засідань. Діловодство мав здійснювати Секретаріат, до якого входили двоє секретарів (О.Устиянович, С.Витвицький) і їхні заступники [117].

Тоді ж, відповідно до окремого закону, на загальному зібранні обрали Виділ УНРади у складі десятих членів на чолі з головою Є.Петрушевичем [137]. Він наділявся значними повноваженнями, що вимагає докладнішого з'ясування сутності цього органу. Виділ мав “заступати [виконувати обов’язки] тимчасово (до часу злуки) голову держави. Коментуючи положення закону, референт законодавчої комісії Т.Окуневський стверджував, що його створення забезпечило демократичний поділ влади: “Законодатна власть в руках ради, виконуюча власть в руках првительства... Для Виділу задержали ми суверенні права... До компетенції Виділу УНРади належить: іменовання [призначення] та припинення демісії [відставки] державного секретаріату, амнеція і аболіція, провірювання і проголошення законів та репрезентація на вні [на зовні]“ [146]. Отож цей колегіальний орган фактично виконував функції глави держави.

Різничитання законодавчих актів УНРади, зокрема закону “Про Виділ УНРади“, призводить до викривленого тлумачення в науковій літературі повноважень різних владних інституцій. Зокрема, іменування Є.Петрушевича “президентом УНРади“ не означає існування в ЗУНР-ЗОУНР посади президента в розумінні (з повноваженнями) очільника держави. Євген Петрушевич фактично виконував обов’язки глави парламенту (спікера), а Виділ УНРади мав компетенції, і багато в чому збігаються з повноваженнями президента як глави держави. Отож законодавчі акти УНРади, згідно із законом про спосіб їх “оповіщення“ [46], мали з’являтися за підписом її президента (голови) Є.Петрушевича та одного із членів Виділу УНРади.

За формою правління ЗУНР-ЗОУНР була республікою, в її еволюції окреслилася тенденція переходу від її парламентського різновиду до парламентсько-президентського. Відповідно до перших законодавчих актів [245; та ін.] уряд формувався УНРадою на міжпартійній основі та був підзвітним цьому вищому законодавчому органу. Відтак у лоні останнього з’явився Виділ — фактично новий центр влади, наділений правами, властивими інституту президента: призначення і відставка уряду, амністування, призначення вищих посадовців, затвердження законів [45].

Виходячи з практики європейського парламентаризму, УНРада ствердила недоторканість своїх членів. У спеціальному законодавчому акті зазначалося, що без згоди Ради вони не можуть притягатися “судово до відповідальності“, навіть у разі затримання на місці злочину. Вони також звільнялися від відповідальності “за те чи инше голосування“ та мали виконувати свої обов’язки “незалежно від будь-яких інструкцій виборців“ [45].

Про зміст і пріоритети діяльності УНРади засвідчують її комісії, що координували відповідні напрями роботи. Часта зміна їхньої кількості, складу, керівників зумовлювалися нестабільною військово-політичною та міжнародною ситуацією. Після кількох реструктуризацій на засіданні УНРади 4 січня 1919 р. обрали такі комісії: закордонних справ (голова

С.Вітик, 19 членів, за нашими підрахунками); законодавча (Л.Левицький, 16 членів); фінансова (С.Вітик, 12 членів); військова (О.Весоловський, 20 осіб); суспільної опіки (Л.Бачинський, 12 членів); земельна (С.Данилович, 15 членів); шкільна (А.Алиськевич, 14 членів); технічної відбудови (І.Попович, 9 членів); комунікаційна (Т.Окуневський, 7 членів) [177]. Ці комісії фактично діяли до червня 1919 р.

У своїх відозвах і актах УНРада іменувала себе “українським парламентом“. Так само вона номінується і в сучасній науковій літературі, зокрема і в нашому дослідженні. Однак зауважмо, що таке трактування є умовним, номінальним, адже вона не була обрана на основі загальних виборів, як парламенти інших західних країн. Цю обставину усвідомлювали її очільники, бо перші відозви УНРади та “Тимчасовий основний закон...“ [129; 245, 254; та ін.] передбачали обрання Установчих зборів як вищого законодавчого органу ЗУНР на основі загального голосування. У спогадах М.Чубатий зауважує, що, хоча УНРаду й було “доповнено свіжими силами з усіх сторін краю, сама вона найкраще почувала, що не є соймом, вибраним загальним голосуванням, тому, працюючи над установленням конче потрібних законів — все робила, щоби зробити якнайскорше місце нововибраному сойму“ [286, с. 14].

За таких обставин завдяки “злагодженій роботі партій“ та після відповідної підготовчої роботи, дебатів і обговорень (докл. 3.4) 15 квітня 1919 р. на сесії УНРади ухвалили закони “Про скликання Сойму ЗО УНР“ та “Про вибори (виборчу ординацію) до Сойму ЗО УНР“ [20; 229]. Згідно з їхніми положеннями, вищим законодавчим органом влади мав бути однопалатний сойм (парламент), що формувався за національною ознакою: з 226 послів 160 місць належало представникам української, 33 — польської, 27 — єврейської, 6 — німецької національностей. Їх обирали на основі “загального рівного без різниці пола, тайного, безпосереднього і пропорціонального виборчого права“. Право голосу отримували громадяни віком від 21 року, а балотуватися могли особи віком від 25 років. Дата проведення виборів не визначалася, а

УНРада мала передати свої повноваження новообраному парламенту на його першому засіданні, що скликалося її Президентом не пізніше ніж 14 днів після оголошення результатів голосування виборчою комісією. Її голова стверджував законність виборчого процесу та легітимність кожного посла індивідуально.

Законодавчі акти визначали коло осіб, що позбавлялися виборчого права: “душевнихворі“, засуджені за кримінальні злочини, за злочини “проти виборчої свободи“, “за пияцтво“. Для проведення виборів створювалися виборчі округи, що поділялися на виборчі дільниці (відповідали одній чи кільком великим громадам). Партії, що бажали взяти участь у виборах, мали подавати затвержені не менше як 100 виборцями списки своїх кандидатів до окружних виборчих комісій. Чітко регламентувалися порядок висунення і реєстрації депутатів, складання виборчих списків, проведення виборів, підрахунку голосів, оголошення переможців тощо. Широкими повноваженнями наділяли “мужів довір’я“ (дещо нагадує сучасний інститут спостерігачів), що склалися з представників громадських організацій і партій, які могли стежити за ходом виборів, підрахунком голосів, затверджувати результати голосування.

Вибори мали відбутися у червні 1919 р., однак події на польсько-українському фронті перешкодили реалізації таких планів. Незважаючи на це, можемо стверджувати, що формування вищої представницької влади ЗУНР (фактично і в намірах) відбувалося на демократичних засадах, спрямовувалося на утвердження принципу народовладдя, забезпечення виборчих прав і свобод громадян без різниці національної приналежності, соціального становища, віросповідання, ідейних уподобань. З тогочасної європейської законодавчої практики запозичили механізм реалізації виборчих прав нацменшин за окремими округами, що визначалися згідно з етнічним складом населення: українськими (15), польськими і єврейськими (по 5), німецьким (1) [286, с.34]. Оскільки створити повноцінний сойм не вдалося, до кінця існування ЗУНР функції вищого представницького законодавчого

органу виконувала УНРада, повноправність і легітимність якої не підлягає сумніву.

Будучи головним представницьким органом, УНРада цілеспрямовано виконувала свою законотворчу функцію, інша річ, що за воєнно-революційних умов далеко не всі ухвалені акти вдалося втілити в життя. Основи діяльності в цій сфері визначав “Закон про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки“ від 16 листопада 1918 р. [47], згідно з яким на її території залишалося чинним попереднє австрійське законодавство, якщо воно не суперечило інтересам Української держави (пункт 1). Це положення викликає дискусії серед дослідників різних ідеологічних течій, які закидають їй “консерватизм“, “неспроможність (слабкість) до власної законотворчості“, навіть “реакційність“ тощо. Зважаючи на тогочасні умови, частково погоджуємося з М.Стахівим, який доводив, що ЗУНР “бажала бути державою з правлінням права“, однак “видати нові оригінальні закони у короткім часі було неможливо, отже мусіли залишати старі закони, щоб не було хаосу“, а вони “мали підлягати поступовій зміні або заміні“ [497, с. 53]. Водночас слід зважати і на умови австрофільства, за яких формувався український політикум, та на його ідеологічні орієнтації, адже, для порівняння, Українська Центральна Рада чи Директорія у Наддніпрянській Україні жодним чином не оглядалися на старе імперське законодавство.

Очільники ЗУНР-ЗОУНР намагалися створити повноцінну законодавчу базу, яка б забезпечила перетворення в усіх сферах суспільного життя. За пріоритетами цю регулятивну (нормативну) підсистему її політичної системи можна поділити на “блоки“ норм національного права, які забезпечували: здійснення політичного керівництва й адміністративного управління; обороноздатність; соціально-економічну стабільність; внутрішню безпеку і правопорядок; демократичні права і свободи громадян, зокрема і нацменшин; зовнішньополітичну діяльність; національно-культурний розвиток.

Опираючись на старі австрійські норми права і практику, УНРада чітко й послідовно, наскільки дозволяли умови воєнного часу, створювала законодавчу базу для формування управлінської вертикалі виконавчої влади. Це питання докладно розглядається у підрозділах, тож зараз відзначаємо, що, за нашими підрахунками, було ухвалено близько двох десятків нормативно-правових актів, що визначали зміст, структуру, функції та повноваження центрального уряду та органів місцевої влади й адміністрації. Спочатку, в листопаді 1918 р., вони носили “тимчасовий” характер, а в січні-квітні 1919 р. уже дещо “модернізовані” закони ухвалювали з розрахунку на тривалу перспективу. Таким чином УНРада дала цікавий і унікальний не лише в національному, а й загальноєвропейському вимірах досвід прилаштування у стислий термін монархічної законодавчо-правової бази (яка загалом відповідала передовим європейським демократичним нормам) до республіканської форми правління ЗУНР. Сказане повною мірою стосується і законодавчого поля, що окреслювало широке коло проблем, пов’язаних із забезпеченням внутрішньої безпеки і правопорядку та надання демократичних прав і свобод громадянам і представникам нацменшин.

До створення уряду УНРада виконувала не лише ідейно-мобілізаційні, а й розпорядчо-організаційні функції із забезпечення обороноздатності ЗУНР. Вже 1 — 6 листопада вона видала низку звернень до українських вояків і офіцерів колишньої австрійської армії та цивільного населення із закликом стати добровільно зі зброєю в руках на захист своєї національної держави [129; 132; 254; 255]. У зверненнях “Українські вояки” та “Під оружжя!” [255; 212] була задекларована державно-політична доктрина, згідно з якою за кожним народом визнавалося суверенне право бути “вільним і рівним, господарем на своїй землі!”, але для того, щоб українська спільнота виборола волю і право на самовизначення, слід було “мати передовсім своє військо”. За того часу Рада безпосередньо призначала вище військове командування. Передавши згодом організаційно-розпорядчі функції з формування та керівництва збройними силами відповідному урядовому міністерству,

УНРада видавала законодавчі акти про військову мобілізацію та соціальну підтримку вояків і їхній сімей.

Чи не найважче у законотворчій діяльності УНРади вирішувався економічний блок проблем, який сфокусував не лише внутрішньополітичні суперечності, але й до певної міри відображав зовнішньополітичні орієнтири. Ідеться передусім про земельну реформу, яка, окрім того, найповніше віддзеркалила еволюцію парламентаризму та стан і перспективи розбудови громадянського суспільства в ЗУНР-ЗОУНР загалом. Вона обговорювалася фактично від початку й до кінця існування УНРади, що супроводжувалося гострими дебатами. Для підготовки проекту аграрної реформи на перших засіданнях Ради 2-4 січня 1919 р. у Станиславові на міжпартійній основі обрали земельну комісію за участі фахівців [177]. Кількаразово змінювалися її голови і склад. Ухвалений 14 квітня 1919 р. земельний закон носив компромісний характер і не вирішував усіх принципових моментів (докл. 3.4).

Задекларовані УНРадою у програмних зверненнях 1 і 5 листопада 1918 р. обіцянки із соціальних перетворень утілювалися в законодавчих актах доволі тривалий час. Це стосується і закону про запровадження 8-годинного робочого дня для робітників підприємств, який ухвалили лише 12 квітня 1919 року. [51].

Як визнаний вищий представницький орган державної влади УНРада повною мірою реалізовувала свої повноваження зі створення законодавчої бази зовнішньополітичних відносин, які зі всіма суперечностями і труднощами еволюціонували у двох головних векторах — українсько-соборницькому та західноєвропейському. Актом великої політичної ваги стала ухвала від 3 січня 1919 р. про Злуку ЗУНР і УНР, яка проголошувала їхнє з'єднання в “одноцільну, суверенну Народну Республіку” та доручала уряду ЗУНР провести перемовини з київським урядом для втілення в життя “передвступного договору” від 1 грудня 1918 р. До скликання Установчих зборів з'єднаної Республіки законодавчу владу на території “бувшої” ЗУНР

мала виконувати УНРада [119]. Важливе значення у цій царині мали закони про запровадження громадянства УНР та гривень і карбованців УНР на території ЗОУНР [49; 54].

Національно зорієнтований характер законотворчості увиразнюють правові акти, спрямовані на розвиток освіти і культури. Основні з них з'явилися в лютому 1919 р.: закони “Про основи шкільництва“ (всі публічні школи на території ЗОУНР оголошувалися державними, учителі — державними службовцями, а мовою навчання — українська [48]); про надання державного статусу українським приватним гімназіям і учительським семінаріям [50] та ін. За законом про мови [53], українська одержала статус державної — ставала обов'язковою у використанні в державних закладах і установах, а нацменшини отримали право використовувати рідну мову у приватному спілкуванні та в зносинах з офіційною владою і публічними інституціями.

На законодавчому рівні визначалися навіть такі “поточні справи“, як зміни в складанні іспитів у середніх школах [52]; розмір зарплатні вчителів [56, с. 228-339] та інші, що зазвичай належали до компетенції уряду. Акценти на розвитку освіти зумовлювали традиції національно-визвольних змагань, однією зі стрижневих ідей яких стала національна школа. Інші сфери культурного життя за умов воєнної руїни не належали до пріоритетних.

Українська Національна Рада виконувала зовнішньополітичну функцію шляхом направлення численних нот і телеграм до урядів зарубіжних держав і організацій, затвердження складу делегацій і надання їм повноважень для ведення міжнародних перемовин та укладання угод. З одного боку, вона вела перемовини з урядом П.Скоропадського та забезпечила поглиблення відносин з Директорією, що увінчалось об'єднанням УНР і ЗУНР, хоча воно через численні внутрішньо- та зовнішньополітичні обставини залишилося незавершеним. З іншого, - велися складні напружені перемовини з європейськими країнами, що спрямовували на їхнє визнання української державності. Вони також не дали бажаних результатів [354, с. 377-437].

Загалом УНРада і уряд ЗУНР-ЗОУНР виробили та послідовно реалізовували зовнішньополітичну стратегію в інтересах українського народу, обстоюючи його права на суверенітет і національну незалежність.

Як вищий представницький законодавчий орган УНРада забезпечувала формування уряду й інших виконавчих органів влади та здійснювала контроль за їхньою діяльністю. Нами не виявлено документів, які б безпосередньо регламентували цю сферу владних відносин, однак нормативно-правові акти та звіти і стенограми засідань парламенту [144; 145; 146; 147; 148; 149; 150; 151; 152; 250-252] дають достатні уявлення про їхню суть і механізми. Українська Національна Рада сформувала і “заприсяжила” перший уряд ЗУНР, приймала відставку його окремих членів, а згодом цілого складу та сформувала другий кабінет міністрів, який працював до кінця існування республіки. Вона також призначала генерального прокурора та інших високопосадовців (докл. підрозд. 3.2).

До створення уряду УНРада виконувала розпорядчо-виконавчі функції, але надалі здійснювався більш-менш чіткий розподіл повноважень між законодавчою та виконавчою гілками влади, причому впливи останньої дедалі зростали, що зумовлено як загальними закономірностями політичного процесу, так і обставинами воєнного часу. Міністри брали участь у роботі УНРади та від імені уряду виступали із законодавчими ініціативами. Зокрема, з їх ініціативи парламентарі обговорили та проголосували законопроекти щодо розширення складу УНРади представниками повітів і міст, про вибори до конституанти та ін [250-251]. На початку другої парламентської сесії у Станіславові 4 січня 1919 р. уряд висунув пакет із понад десяти законопроектів, що стосувалися актуальних суспільних питань: відбудови знищених осель; надання допомоги вчителям та іншим верствам населення; запровадження державної мови; обмеження торгівлі і споживання тютюну тощо [85, с. 182]. Більшість з них також ухвалили.

У “станіславівський” період існування ЗУНР головне місце в діяльності УНРади відводилося заслуховуванню і обговоренню доповідей профільних

міністрів та критиці їхньої роботи [144; 145; 146; 147; 148; 149; 150; 151; 152], що часто зумовлювалося суто партійними розбіжностями, про які йтиметься далі. Її другу сесію супроводжували гострі дебати щодо проведення реквізицій серед населення, доцільності запровадження надзвичайного стану в селах, ведення нафтового промислу, реорганізації шкільництва [146; 149; 150], проведення земельної реформи та з багатьох інших питань. Багато законопроектів ухвалювали після обговорення в другому і третьому читаннях.

За умов воєнно-революційного часу УНРада шукала оптимальні форми і засоби для надання інформації громадянам про суть питань, включених до порядку денного публічної політики. Це передусім знайшло вияв в ухваленні “Закону про спосіб оповіщення законів і розпорядків“. Згідно з його положеннями, всі акти підлягали публікації у “Віснику державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки“ за підписом президента Ради та одного із членів Виділу, а розпорядження — за підписом відповідального секретаря. Дата ухвалення мала стояти на кожному законодавчому акті, які набирали чинності на восьмий день після публікації [46]. Перший випуск “Вісника...” з’явився 31 січня 1919 р., а всього їх вийшло 10 чисел.

Перебіг парламентських дебатів широко висвітлювала преса, причому не лише “центральна“ (часописи “Діло“, “Нове життя“, “Республіка“ — виходили у Станіславові), а й місцева — “Покутський вістник“ (Коломия), “Товмацькі вісти“, “Дрогобицький листок“, “Голос Поділля“ (Тернопіль) та ін. Таким чином широкі верстви населення одержували можливість долучитися до обговорення проблем публічної політики, ознайомитися з позиціями різних політичних сил, альтернативними законопроектами, особливо з аграрної реформи, та ін. Це опосередковано робило їх причетними до здійснення управління державою, підвищувало відповідальність політиків і парламентарів за свої дії. Прикметною рисою роботи УНРади став тісний зв’язок з місцевими органами влади та вивчення і врахування широкої

громадської думки. Це проявлялося у заслуховуванні на засіданнях петицій від окремих громад, а також повітових комісарів, представників повітових і громадських рад тощо.

Паралельно з розвитком вищого тимчасового законодавчого органу в листопаді-грудні 1918 р. формувалися місцеві представницькі органи — повітові УНРади. Вони мали замінити діючі за австрійського режиму повітові ради (складалися з 26 осіб, обраних за куріальною системою, керувалися колегіальним органом — Виділом та чолі маршалком). До слова, останні мали чималі повноваження та були незалежними від органів державної виконавчої влади, що породжувало своєрідне “двовладдя“, а нерідко й конфлікти між ними.

Така ситуація не влаштовувала центральні органи влади, оскільки умови воєнно-революційного часу вимагали швидкого ухвалення і виконання розпоряджень. Тому на початках не виникало питання про формування повітових УНРад як органів самоврядування, їхній статус не був чітко регламентованим, а можливості залишалися обмеженими й зводилися до виконання дорадчих функцій при повітових комісарах. Це засвідчує Закон про тимчасову адміністрацію від 16 листопада 1918 р. [47], який визначав контури виконавчої владної вертикалі ЗУНР. Він спрямовував на те, щоб шляхом загального голосування обирали повітові ради, а в громадах і містах — громадські й міські ради. Таким чином їх “гідні довіри представники“ мали позбавити польську шляхту привілеїв, які вона одержала за часів монархії.

Окремі повітові УНРади виникли ще в останній декаді 1918 р. (Долина, Дрогобич, Сокаль, Перемишль, Підгайці, Станіславів). Відтак процес їхнього становлення розтягнувся на листопад-грудень 1918 р., але так і не набув чітких організаційних рис. Окрім того, вони існували не в усіх місцевостях [286, с. 27]. Центральне політичне керівництво відмовилося копіювати австрійську модель місцевого самоврядування, до того ж воно

регламентувалося не окремими актами, а розпорядженнями уряду, що стосувалися місцевої виконавчої влади.

За таких обставин інституціоналізація місцевого самоврядування відбувалася в найрізноманітніших організаційних формах — прибічні Ради, повітові комітети УНРади та ін. Спершу вони створювалися на основі місцевих осередків УНДП та культурно-освітніх організацій, відтак розширювалися за рахунок кооптації членів різних політичних партій, представників місцевої виконавчої влади і різних верств населення. Так, шляхом загальних виборів постала Повітова господарська рада у Станіславові. Повітовий комітет у Бучачі виник на основі вибору представників з п'яти округ, на які розділили місто. Наслідком об'єднання повітових і міських рад стали окружні УНРади як спільні представницькі органи повітів, наприклад, Коломия і Печеніжин, куди входили делегати від сільських громад та українських організацій міст. Сформований у Калуші ще в жовтні 1918 р. представницький орган згодом дістав назву “Мала рада“, що вирішувала міські поточні справи. Після її доповнення представниками від сільських громад виникла Ширша рада, що збиралися двічі на місяць для розгляду становища в цілому повіті. Така ж Ширша повітова рада з представників сільських громад діяла у Дрогобичі. Був розроблений проект зі створення Повітової селянської ради Товмаччини, що мала складатися з 45 делегатів від селян, господарських товариств і національних меншин [286, с. 26-27; 444, с. 145-146; 490, с. 130-131; 497, с. 86-87; 501, с. 32-33].

Повітові УНРади стали загальнонаціональними представницькими органами, що репрезентували інтереси різних верств населення. Вони мали від 12 до 30 і більше членів, хоча їхній склад змінювався на різних етапах розвитку. Відразу після перевороту в багатьох радах важливу роль відігравали військовики, які становили й половину їх членів. А загалом провід у них належав інтелігенції, яка традиційно відігравала ключову роль у діяльності політичних та культурно-громадських організацій, зокрема й у місцевих комітетах УНДП. Підвищенню морального авторитету сприяла участь у них

греко-католицьких священників, які входили практично до кожної повітової УНРади, а нерідко й очолювали їх. Представників селянства (зазвичай по два-три делегати) обирали на зборах і вічах окремих громад повіту.

Традиції місцевого самоврядування та “ініціатива з місць” зумовили зростання авторитету місцевих представницьких органів за доби ЗУНР. Їхні зміст і структура частково регламентувалася інструкціями УНРади і уряду, але загалом не набули однотипного вигляду. Функціонування багатьох повітових УНРад визначали колегіальні органи — президія чи управа, які за зразком Львівської делегації УНРади часто складалися з президента, секретаря та їхніх заступників. Для релізації життєвоважливих питань створювали фахові комісії (військова, харчова, фінансова, організаційна, санітарна та ін.), що співвідносилися з пріоритетними напрямками діяльності. В інших випадках існували референтури, які відповідали структурі уряду та дублювали назви окремих міністерств [444, с. 145-147; 497, с. 86-88].

У багатьох місцевостях ради одержали широкі повноваження і навіть вирішальний голос у розв’язанні різних соціальних проблем завдяки їхнім авторитетним керівникам. Таким прикладом слугує Дрогобицька повітова УНРада, яку очолював одіозний діяч, колишній посол віденського парламенту, соціаліст С.Вітик. Водночас він керував і Нафтовою комісією, яку згодом реорганізували у Державний нафтовий комітет. Для обмеження впливів цього “місцевого диктатора” повітовим комісаром Дрогобича призначили іншого авторитетного діяча А.Горбачевського [408, с. 75-77]. Повітові УНРади подекуди дублювали чи навіть перебирати на себе функції повітових комісарів. Це дало підставу М.Стахіву визначити цей “тип” владних органів як “посередній між державною та автономною організацією” [497, с.87].

Логічним завершенням еволюції повітових УНРад стало надання їм повноправних функцій муніципальних органів влади. Такі зміни започаткувала дискусія на грудневому 1918 р. з’їзді повітових комісарів у Станиславові щодо обсягу і розмежування їхніх повноважень. Присутні на

ньому урядовці запропонували утворити при комісаріатах виборні Господарські ради, у відання яких мали передати сільськогосподарські та “шляхові” справи [171]. Однак згодом вирішили розширити їх повноваження на кшталт повітових рад австрійського періоду. За дорученням уряду Л.Бачинський розробив тимчасову виборчу інструкцію, яка передбачала створення представницьких міжнаціональних рад на основі загального таємного голосування. Право бути обраним отримували особи після 24 років, а участі у виборах — з 20 років. Наприкінці грудня таким чином обрали Станіславівську повітову господарську раду [135; 141]. Однак цей проект не набув загальнодержавного значення, позаяк повітові комісари, які мали забезпечувати організацію і проведення виборів до місцевих представницьких органів, не були зацікавлені в перерозподілі своїх повноважень. Прикметно, що ініціатива та процес їх творення забезпечувалися виконавчими органами влади різних рівнів.

Отож у процесі реалізації засад народовладдя повітові УНРади поступово набували статусу органів місцевого самоврядування та отримували вагомий голос у розв'язанні соціально-економічних, культурно-освітніх та інших питань життєдіяльності громад, міст, повітів. Цьому сприяло представництво в них авторитетних діячів політичних партій і громадських організацій. Процеси демократизації владної політики зумовили обговорення в травні 1919 р. УНРадою Закону “Про повітові народні (трудова) ради”, згідно з яким вони мали контролювати урядовців та наділялися широкими повноваженнями з реалізації місцевих господарських, шкільних, громадських, санітарних, продовольчих та інших проблем [324, с. 211]. Однак його не встигли втілити у життя.

Найменш упорядкованою залишилася найнижча ланка представницької влади — громадські ради в сільських громадах. За австрійського періоду вони формувалися за становим принципом: існували три т. зв. виборчі кола, що забезпечували 2/3 складу громадських рад представниками шляхетського стану, тож чисельно переважаюче селянство мало в них лише третину своїх

делегатів. Така ситуація зумовила своєрідний “вибух народовладдя”, коли на початку листопада 1918 р. після переобрання українцями влади повсюдно в сільських гмінах на масових вічах і зібраннях стали створювати нові місцеві представницькі органи під різними назвами: “комітет громадський”, “уряд громадський”, “український комітет”, “комісаріат громадський” і т. ін. Вони оголошувалися головними органами влади замість усунених старих вїтїв і громадських рад та забезпечували порядок на місцях [411, с. 55-56]. Проте інститут сільських громадських рад залишився нерозвинутим, його зміст і функції не були визначені на законодавчому рівні, тож за суворих реалій воєнної доби головні владні повноваження зосереджували громадські комісари, що заступали вїтїв.

Створювалися представницькі органи за професійною та соціальною приналежністю у формі рад. Одні з них наслідували ради робітничих, солдатських і селянських депутатів Наддніпрянської України, виступаючи опозиційною силою до офіційної влади ЗУНР-ЗОУНР, інші ставали виявом корпоративної солідарності та сприяли розв’язанню державотворчих завдань і захисту молодій республіки. Останнє стосується військових рад у Рудках і Перемишлі. Зокрема, Українська повітова рада в Рудках була організована “під враженням революції” та прагнула надати військовій організації “більш демократичного вигляду”. Через відсутність регулярних контактів з головним командуванням вона взяла на себе колективну відповідальність за діяльність військовиків із забезпечення порядку в повіті та проведення мобілізації серед населення [354, с. 94-97].

З іншого боку, під проводом комуністів і лівих соціалістів лише в 19 містах і селах, що перебували під владою ЗУНР, виникло 26 рад, зокрема робітничих (14), солдатських (5), селянських (4) та об’єднаних (3) депутатів [454, с. 10]. Вони мали стати не стільки представницькими органами для захисту їхніх інтересів, скільки політичним знаряддям радикалізації настроїв населення, охопленого ідеями соціальної нетерпимості. Ці ради

більшовицького типу виступали як органи страйкової боротьби та підготовки і проведення збройних виступів, тому не знаходили широкої підтримки.

Створені в окремих військових частинах Коломиї, Стрия, Станіславова ради солдатських депутатів під впливом комуністичної пропаганди прагнули усунути від командування “ненависних“ офіцерів, комендантів міст, навіть представників цивільної влади, а також проводили антивоєнну і антидержавну агітацію [72, с. 11-112]. Опозиційний характер мали і робітничі ради у Стебнику, Дрогобичі, створені на загальних зборах за участі відповідно 300 і 350 робітників солеварних заводів. Вони виступали за підвищення зарплатні, розв’язання інших соціальних і політичних проблем та спричинилися до підготовки одного з найбільших опозиційних виступів проти офіційної влади ЗУНР — Дрогобицького повстання у квітні 1918 р. (докл. підрозд. 3.4). Створену тоді об’єднану робітничо-селянську Раду проголосили органом державної влади. Її керівний колегіальний орган — революційний комітет - зажадав переходу влади до рук пролетарів, однак частини Галицької армії швидко роззброїли повстанців, арештували їхніх керівників [401, с. 117-119].

Важливе місце в системі представницьких органів влади ЗУНР-ЗОУНР різних рівнів посдали відносини з представниками національних меншин. Уже в перших публічних зверненнях Львівська УНРада задекларувала рівноправність усіх етнічних спільнот Української держави, гарантувала їм представництво в органах влади та широку автономію. Існувало розуміння, що від нормалізації міжетнічних відносин значною мірою залежить внутрішня стабільність молодого республіки. Так, у програмній “Проклямації“ від 19 жовтня 1918 р. нацменшини закликали створювати власні публічні групи та висилати своїх представників до УНРади в кількості, що відповідає національному складу населення [84]. А спеціальна відозва “До польського населення міста Львова“ від 6 листопада запевняла, що “його майно, міська самоуправа та культурні і господарські інституції” перебувають під правовою охороною держави нарівні з українськими [209]. Подібні звернення мали

місце і в інших містах Галичини. Утім, поляки відмовилися ввійти до складу головного представницького органу ЗУНР, продемонструвавши тим самим його невизнання (зафіксовано членство одного поляка Е.Брейтера в УНРаді, але й воно було номінальним, бо він перебував у Відні [447, с. 239]).

Демонстративно-лояльне ставлення центральної влади до національних меншин значною мірою зумовлювалося і прагненням здобути визнання з боку міжнародних чинників. Однак у самій УНРаді не було єдності в цьому питанні. З одного боку, наддніпрянський діяч В.Андрієвський відзначав її “велику толерацію” до поляків, німців і євреїв, позаяк супроти них не застосували репресій, а завжди говорили “з великою пошаною” [294, с. 143]. З іншого боку, окремі депутати на засіданнях УНРади виступали проти “занадто великої толерації у національних справах” [210] та пропонували не заgravати з міжнародною спільнотою “сентиментальними відозвами”, а вдатися до репресій супроти поляків, щоб таким шляхом домогтися поліпшення становища українських інтернованих у польських таборах [146-147]. Отож ставлення вищої представницької влади ЗУНР-ЗОУНР до польської громадськості не слід ідеалізувати, а на рівні місцевої адміністрації такі стосунки, як покажемо далі, були ще напруженішими.

Представників нацменшин вдалося залучити до участі у місцевих виборних органах влади, зокрема й шляхом компромісів, які не відповідали деклараціям центральної влади і законодавчим актам ЗУНР. Зокрема, поляки, подекуди разом з євреями, німцями входили до повітових рад і міських органів самоврядування (Жовква, Самбірщина, Товмаччина та ін.). Щоб забезпечити їхню участь в управлінні міст, українська влада продовжувала повноваження старих міських рад, що мали міжнаціональний характер. Так, обраний ще за австрійських часів магістрат Станиславова діяв до травня 1918 р., зберігаючи автономію управи міста на чолі з П.Чайківським. Фактично у старому складі працювала міська рада Чорткова, де значу частину членів становили поляки і євреї, їй надали право дорадчого голосу і самостійно увалювати рішення. Подібною була ситуація в Рудках; в Золочеві діяв

магістрат, що складався переважно з поляків, а в Стрийському повіті за їхньої участі існували дві окремі т. зв. Тісніша і Ширша ради із правом дорадчого голосу [446, с. 211]. Ці представницькі органи створювалися (відновлювалися) і функціонували за дозволом та під контролем українських повітових комісарів. Вони зберігали певні повноваження у розв'язанні нагальних соціальних та культурних проблем місцевих громад. Участь поляків у їхній роботі сприяла стабілізації національно-політичного життя ЗУНР.

Задля цього українська влада дозволила і діяльність представницьких структур національних меншин, що мали свої особливості. Головним координаційним центром самоорганізації польського населення на території ЗУНР став створений за австрійської доби Польський національний комітет у Станиславові. Він складався із 30 членів, які пропорційно представляли місцеву інтелігенцію, партію “людовців” і соціалістів. Він підтримував зв'язки та видавав директиви аналогічним організаціям в інших містах — Богородчанах, Бучачі, Галичі, Городенці, Гусятині, Монастириську, Надвірній, Чорткові тощо [446, с. 213-215]. Репрезентуючи інтереси польських містян і напівлегальних політичних організацій, ці інституції координували діяльність з розв'язання місцевих соціальних та освітніх проблем, підкреслюючи свою окремішність від офіційної української влади, вони не наражалися на відритий конфлікт з нею.

Складну палітру становили стосунки між представницькими органами ЗУНР та євреями, що виявили високий рівень самоорганізації. Повсюдно створені наприкінці 1918 р. жидівські національні ради (ЖНРади) репрезентували інтереси всіх верств і політичних організацій. Побоюючись помсти, вони не хотіли втручатися в українсько-польське протистояння, тому спершу дотримувалися нейтралітету до влади ЗУНР і з цієї причини відмовилися брати участь у виборах 22-26 листопада до УНРади. Відтак ЖНРади створили спільний представницький орган — Тимчасову раду, яка виношувала ідею скликання Установчих зборів євреїв Східної Галичини.

Коли ж зрозуміли її нездійсненність через зміни на українсько-польському фронті, 18 грудня 1918 р. у Станіславові провели з'їзд ЖНРад з підпорядкованої ЗУНР території. На ньому представники 22 місцевих рад утворили об'єднану Жидівську національну раду Східної Галичини [460, с. 36-37, 41-42; 516].

Під впливом єврейських погромів на теренах, контрольованих поляками, ЖНРади стали змінювати ставлення до влади ЗУНР від нейтралітету до порозуміння і співпраці. Євреї добровільно вступали в ряди Галицької армії, де у квітні 1919 р. сформували окремий Жидівський курінь, їхні організації надали українській владі грошову позику, яку використали на зарплатню урядовцям і військовикам [328, с. 86]. Свідченням офіційного визнання домагань єврейської нацменшини та готовності до співпраці з нею стали проведенні навесні 1919 р. під протекторатом уряду ЗУНР вибори до ЖНРади, яку визнали за її офіційний представницький орган у краї. Були враховані пропозиції ЖНРади щодо кількості єврейського представництва в майбутньому соймі ЗОУНР (27 місць пропорційно до їх чисельності). Відтак відбулися вибори до нього в п'яти національних єврейських округах, на яких перемогли сіоністи [442, с. 105-106; 460, с. 44-49; 516].

Свій представницький орган — Німецьку народну раду в Західно-Українській республіці - утворили делегати від німецьких громад на грудневих 1918 р. у Станіславові. Вона прагнула взяти участь у розробці законодавства про автономію нацменшин та закликала німецьку суспільність лояльно ставитися і підтримувати українську державну владу [201]. Таким чином, етнополітика ЗУНР-ЗОУНР будувалася на засадах демократії, визнання національних цінностей та засвідчила намагання використати потенціал усіх спільнот у будівництві поліетнічної держави.

Виходячи з існуючих у політичній науці моделей організації і функціонування законодавчої влади, зорієнтованих на характеристику сучасних розвинених демократій [438, с.233-238], можна стверджувати, що законодавча влада ЗУНР та організація її стосунків з виконавчою владою

еволюціонували в руслі “змішаної” системи між президентсько-парламентською та кабінетно-парламентською із помітним тяжінням до останньої. Безпосереднім керівником виконавчої влади був голова (президент) уряду. Його члени брали активну участь у роботі УНРади, несли особисту відповідальність за діяльність свого відомства. Термін повноважень парламенту ЗУНР-ЗОУНР не визначили на законодавчому рівні, бо він мав статус “тимчасового” органу і міг працювати до скликання Установчих зборів, обраних шляхом загальних демократичних виборів. Попри формальне верховенство законодавчого органу кабінет міністрів справляв значний, подекуди монопольний вплив на його роботу через ініціювання і здійснення політичного курсу. Урядовці вносили більшість законопроектів, які у парламенті підтримували їх партійні соратники. За такої ситуації дієвість і ефективність УНРади проявлялася у виробленні державної політики та законодавчої бази на засадах політичного, соціального і національного консенсусу. Окрім визначення шляхів реформування окремих суспільних сфер, вона долучалася до безпосереднього розв’язання різних поточних злободенних проблем. Така модель виявилася оптимальною і доволі ефективною за напруженої військово-політичної ситуації, адже дозволяла швидко реагувати на нові виклики та ухвалювати швидкі адекватні рішення.

Таким чином, представницькі органи ЗУНР-ЗОУНР були органічно пов’язані зі старими монархічними структурами, тож їх намагалися прилаштувати до демократичного республіканського устрою. Хоча не вдалося провести загальних виборів, УНРаду слід вважати легітимним законодавчим органом, рівноцінним з іншими європейськими парламентами. Внаслідок її внутрішньої структуризації визначився поділ за партійними фракціями та виник унікальний колегіальним орган - Виділ, що мав повноваження президента країни. У законотворчій діяльності УНРади відобразилися прагнення до розбудови національної державності та забезпечення прав і свобод особистості. При цьому вона спиралася не лише на досвід монархічної Австро-Угорщини, а й революційно-соціалістичної УНР, орієнтуючись на впровадженні нею такі державні принципи, як незалежність, суверенітет, поділ влади на три гілки, рівність громадян перед

законом, право національних меншин на вільний розвиток. При цьому інститут місцевого самоврядування залишився нерозвинутим у нормативно-правовому відношенні, хоча домінувала тенденція до розширення прав і повноважень його органів.

2.2 Організація місцевої виконавчої влади й органів адміністрації

За умов воєнно-революційного часу місцева виконавча влада стала одним із вирішальних чинників утвердження української державності, забезпечення внутрішньої стабільності ЗУНР-ЗОУНР та реалізації офіційного політичного курсу. Представляючи сукупність численних органів і установ, що здійснювали владно-політичні та владно-управлінські функції, місцева виконавча влада опинилася у найважчому становищі, позаяк була змушена на практиці реалізовувати декларовані вищим політичним керівництвом країни принципи демократії, які не завжди відповідали важким воєнним реаліям, безладу й анархії. Її утвердження розпочалося відразу з проголошенням республіки та супроводжувалося великим напруженням сил і численними труднощами, суперечностями, колізіями, зумовленими безліччю об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Установлення української влади у повітах Східної Галичини в першій половині листопада 1918 р. супроводжувалося роззброєнням українськими військовими і селянами місцевих відділень жандармерії та опануванням місцевих установ. Маючи у своїх руках адміністративний і каральний апарати, поляки здебільшого не наважувалися чинити опір; поставлені перед доконаним фактом державного перевороту, місцеві старости та керівники інших державних інституцій добровільно віддавали владу. Відтак українці відразу розпочали формувати систему виконавчої влади на національній основі, хоча при цьому не створювали принципово нових, а відновлювали і прилаштовували до своїх потреб існуючі за австрійського режиму управлінські структури.

Організаційні засади цього процесу визначало розпорядження УНРади від 1 листопада 1918 р., згідно з якими ліквідовувалися всі “попередні” органи влади і управління, замість них створювалися нові — українські. В містах, містечках і селах мали обиратися міські і громадські комісари із дорадчими органами — “прибічними радами“, а в повітах — повітові комісари та повітові національні ради. Для реалізації цих завдань на місця направлялися уповноважені УНРади з відповідними інструкціями [356, с. 171].

Вибори комісарів відбулися в першій половині листопада в більшості повітів і міст, розташованих на території ЗУНР. Подекуди вони перетворювалися на масові віча, як вибори повітового комісара у Заліщиках, у яких узяло участь близько 10 тис. селян [264]. Новообраним особам передавали повноваження комісари, що призначалися в перші дні після перевороту із членів підготовчих комітетів чи представників місцевої інтелігенції. Ці посадовці затверджувалися УНРадою та звітували перед нею, УНРада в окремих випадках призначала повітових і міських комісарів.

Інститут повітових комісарів став однією з ключових ланок державно-політичної інституціоналізації ЗУНР у період парламентської демократії, тому його діяльність чітко регламентувалася, а функціональні повноваження постійно розширювалися. Спершу їх визначав згадуваний тимчасовий закон про адміністрацію ЗУНР (16 листопада 1918 р.) [96], який підпорядковував уряду всі діючі на її території адміністративні органи. Зберігаючи попередній австрійський територіально-адміністративний поділ, закон установлював, що головне урядування в повіті належить повітовому комісарові, якого призначав і звільняв державний секретар внутрішніх справ. Комісар ставав головним представником виконавчої влади в повіті, мав “берегти інтереси української державності“, протидіяти всім виступам проти неї. Він здійснював кадрове забезпечення місцевого адміністративного апарату; йому підпорядковувалися військові команди і жандармерія, але з компетенції вилучалися суд, пошта, телеграф, залізниця, хоча залишалось право нагляду над ними.

Ці положення конкретизувало ухвалене тоді ж РДС розпорядження про державну адміністрацію ЗУНР [19], яке визначало зміст і структуру її функціонування. Усі австрійські службовці, незалежно від національності, отримували право працювати в її виконавчих органах за умови складання “письмової обіцянки” чесно виконувати свої обов’язки. Прерогативи призначати міських комісарів одержали секретар внутрішніх справ, а громадських комісарів у селах і містечках — повітові комісари. Їм фактично підпорядковувалися, відповідно, повітові УНРади та міські і сільські прибічні ради із правом дорадчого голосу.

Функціонально-правове оформлення інституту повітових комісарів відображає розпорядження РДС від 1 грудні 1918 р. [2]. Ускладнення військово-політичного становища спричинило зміщення акцентів у діяльності цього “найвищого органу цивільної адміністрації” на забезпечення “безпеки життя і майна громадян”, організацію військової мобілізації та ретельного контролю за діяльністю державних урядовців. Комісарам також належало здійснити інвентаризацію та оцінку державного майна, посилити контроль за місцевими фінансовими потоками та заходи зі “збереження народного здоров’я”, з’ясувати потреби в нафті та солі, а також кожної декади звітувати перед урядом про політичну й соціально-економічну ситуацію у повітах.

Таким чином інститут повітових комісарів еволюціонував згідно з вимогами військового часу та погіршенням військово-політичного становища. Демократичні засади їхньої виборності за перших тижнів революційної ейфорії змінив принцип індивідуального призначення, що потягнуло і їхнє перепідпорядкування від УНРади до РДС. Розширення владних повноважень повітових комісаріатів проявилось в посиленні контролю за адміністративним апаратом, розширенні прав і обов’язків у розв’язанні широкого кола політичних і соціальних питань та справ військового характеру (мобілізація, контроль за військовим майном), отриманні фіскальних функцій тощо. Це своєю чергою обмежувало

компетенції місцевих представницьких органів, які підпорядковувалися комісарам різних рівнів. За таких обставин фактично не було конфліктів між місцевою і центральною виконавчою владою, з одного боку, та органами повітового самоврядування, хоча останні, як відзначалося, часто зберігали автономний характер і доволі міцні позиції. Водночас на місцевому рівні також існувала практика поєднання посад у представницьких та виконавчих органах влади: чимало повітових комісарів і комісарів міст одночасно очолювали повітові УНРади (Городок, Долина, Калуш, Бережани та ін.) та були членами Львівської УНРади.

Виняткова роль повітових комісарів у здійсненні владно-управлінських функцій зумовила призначення на ці посади авторитетних громадсько-політичних діячів, зокрема колишніх послів віденської Державної Ради та Галицького сейму, лідерів політичних партій, членів Львівської делегації УНРади. Серед них - Л.Бачинський (комісар повіту Станиславів), С.Витвицький (Львів), С.Данилович (Долина), Т.Окуневський (Городенка), М.Король (Жовква), А.Чайковський (Самбір) та ін. Посадовці відзначалися високим освітнім рівнем: з-поміж 49 повітових комісарів 25 мали докторський ступінь [444, с. 143-144].

Розширення і надання надзвичайних повноважень посилювало авторитарні методи керівництва очільників політичних повітів. Приміром, колишній посол австрійського парламенту В.Сінгалеви́ч був іменований “диктатором Стрийщини“, він утворив “Директоріат“ та разом з двома помічниками управляв цим стратегічно важливим повітом, призначаючи чи звільняючи начальників державних установ, інших посадовців. Його ставленик І.Бачинський самовільно кермував українськими селами, підписуючи свої розпорядження як “повітовий організатор громад“ [23, арк. 45-47].

Гене́за інституту комісарів була пов’язана зі старою австрійською адміністративною системою, зокрема, посада повітового комісара фактично замінювала повітового старосту, що підпорядковувався галицькому

намісникові, а повноваження міського комісара (посадника) майже збігалися з функціями колишніх бургомістрів. Це зумовлювало суперечливу ситуацію, коли національно-демократична за формою та революційна за змістом адміністративно-управлінська вертикаль ЗУНР наслідувала монархічну модель місцевої виконавчої влади. На практиці це проявлялося в численних “атавізмах” у діяльності адміністративних структур та у співіснуванні “старих” і “нових” владних органів. Так, у деяких повітах виконавчу владу одночасно здійснювали новопризначені комісари та старі управителі староств, що, зумовлювалося браком організаційно-управлінського досвіду в українських посадовців.

Кризові явища в інституті повітових комісарів увиразнив згадуваний з’їзд у Станиславові (грудень 1918 р.), де зібралися комісари та начальники повітових управ з 22 політичних повітів та члени РДС [171]. Унаслідок дискусії щодо компетенції і повноважень цивільних та військових органів влади знайшли вихід у піднятті статусу й розширенні права муніципальних органів (створення замість повітових УНРад господарських рад), що, знову ж таки, мали обиратися і функціонувати під контролем повітових комісарів, які до кінця існування ЗОУНР залишилися центральною ланкою місцевих виконавчих органів влади.

Наголосимо на двох рисах, притаманних інститутіві посадовців вищої і середньої ланок. Першу визначаємо як “корпоративну солідарність близького за духом й особистими контактами кола людей”. Майже всі повітові комісари, за словами Л.Цегельського, були його однолітками й товаришами по університетській лаві чи студентських товариствах [313, с. 87]. Зв’язки між ними підтримувалися не лише членством в одних партіях, культурно-освітніх товариствах, а й професійною діяльністю (особливо у юриспруденції, шкільництві) у різних частинах Галичини. Усталені таким чином товариські стосунки породжували взаємний протекціонізм, що ускладнювало доступ до виконавчих владних органів особам, які не належали до зазначеного кола діячів, особливо з інших станів. Другою не менш виразною рисою став

“родинний протекціонізм“, коли чимало керівників і членів повітових комісаріатів та повітових УНРад належали до відомих галицьких родин чи були родичами членів РДС, Львівської УНРади тощо [444, с. 182]. Щоправда, таке явище має свої “об’єктивні коріння“, позаяк упродовж десятиріч з відомих галицьких родин виходили знані політичні, громадські, культурні діячі, які природно посідали провідні місця в суспільній ієрархії, тож і з відродженням національної держави активно включалися в її розбудову.

Найменш функціонально-регламентованою залишилася найнижча ланка виконавчої влади громадських комісарів, що урядували на рівні окремих сільських громад, гмін. Вони мали замінити старий інститут війтів, серед яких, попри національний склад населення, переважали поляки чи лояльні до крайової влади українці. Тому в часі встановлення української влади в повітах сільські громади часто самостійно здійснювали перевибори “ненависних війтів“, віддаючи цю важливу для їхньої життєдіяльності посаду до рук свідомих авторитетних діячів.

Задля зміцнення виконавчої влади на місцях УНРада спочатку рекомендувала провести вибори громадських комісарів у повітах на засадах рівного безпосереднього виборчого права. У першій половині листопада 1918 р. вони відбувалися у багатьох селах на велелюдних зібраннях і вічах відкритим чи таємним голосуванням [411, с. 55-56; 444, с. 147]. Однак закон “Про тимчасову адміністрацію“ (пункт 10) від 16 листопада 1918 р. [96] уже передбачав як порядок затвердження обраних громадських комісарів, так і їхнє призначення повітовими комісарами в місцевостях, де вони не обиралися громадами. Ці призначення зазвичай відбувалися з урахуванням громадської думки. На відміну від інституту повітових комісарів, функціональні обов’язки та повноваження громадських (сільських) комісарів не були чітко прописані на законодавчому рівні. Таким чином вони мали діяти на основі “традиційного“ права та стали важливим інструментом реалізації розпоряджень всієї управлінської вертикалі виконавської влади.

Численні джерела засвідчують активність і дієвість громадських комісарів, які швидко реагували на злободенні проблеми життєдіяльності громад. У багатьох містах і повітах вони перебирали під свій контроль проведення військової мобілізації, забезпечення правопорядку, розв'язання продовольчої проблеми, культурно-освітніх та інших нагальних суспільних питань [55, с. 355-356, 359-361, 371-372, 374-377 та ін.].

Науково-теоретичні розробки про сутність і типологію політичних систем ґрунтуються переважно на аналізі суспільного розвитку мирного періоду, тож фактично не визначають (не враховують) ролі й місця в їхній структурі різного роду військових інститутів, що переважно розглядаються у розрізі різноманітних галузей військової науки та трактуються як відокремлені інститути зі специфічними завданнями. Утім, у “перехідних” (від війни до миру) суспільствах вони виконували широкі функції, зокрема й цивільного характеру. Це потребує їх стислого розгляду в зазначеному ракурсі, а також у площині стосунків із цивільною владою та участі військовиків у її формуванні та розвитку.

Через зміни на фронті вже згадувана військова організаційно-територіальна структура (складалася з обласних, окружних, повітових команд) відразу зазнала істотних змін. Її найефективнішою ланкою стали окружні військові команди (Станіславівська, Тернопільська, Золочівська, Чортківська, Бережанська), які поряд з функціями мобілізації, підготовки кадрів, охорони запілля і майна відіграли вагомую роль у наведенні правопорядку і збереженні безпеки цивільного населення [400, с. 116-123]. Після Листопадового перевороту формування військових органів та цивільної адміністрації відбувалося окремо, однак у силу специфічних суспільних умов вони були змушені співпрацювати, координувати свої зусилля, передусім у справі мобілізації населення та ін.

Маючи цивільну фахову освіту та досвід урядування, чимало військовиків очолювали повітові (Перемишль, Снятин, ін.) та міські (Жовква, Рава-Руська, ін.) комісаріати або ж навіть поєднували одну із цих посад із

виконанням обов'язків комендантів міст, керівників повітових чи окружних військових команд. Військовики виступали ініціаторами та організаторами місцевої цивільної влади (як у Львівському судовому окрузі після втрати першої столиці ЗУНР). Окружні та повітові військові команди нерідко “направляли” (призначали) офіцерів міськими комісарами (Печеніжин) тощо [408, с. 164-166]. З іншого боку, траплялося, що керманічі цивільних органів влади перебирали на себе функції військових органів, як, наприклад, повітовий комісар Дрогобича В.Бірчак, учитель гімназії присвоював чергові військові звання [408, с.165-167].

На такому ґрунті між військовими органами та місцевою цивільною владою виникали непорозуміння і конфлікти. Щоб їх припинити й попередити РДС, як відзначалося, намагалася “розвести” їхні повноваження, зокрема, повітовим комісарам наказувалося співдіяти з військовими органами різних рівнів лише у справах мобілізації рекрутів та забезпечення безпеки цивільного населення.

Окремою проблемою в діяльності повітових і міських комісарів є стосунки з представниками нацменшин, зокрема євреями, що становили значну частину населення міст. Урядові розпорядження зобов'язували приділяти особливу увагу безпеці та захисту євреїв і німецьких колоністів, бо погроми і безлад супроти них “будуть на користь ворогів української влади”, тож такого роду прояви належало придушувати “на місці” [17]. Тому повітові комісари, як відзначалося, часто відновлювали та співпрацювали зі старими органами міського самоврядування, де було багато євреїв і поляків. Євреї навіть обіймали посади міських комісарів у Бродах і Золочеві, а також входили до складу багатьох повітових комісаріатів та діючих при них прибічних радах, які часто формувалися на міжнаціональній основі [442, с. 107; 505, с. 261-266].

Між тим, стосунки між українською владою та євреями не слід ідеалізувати. З одного боку, на території ЗУНР-ЗОУНР мали місце факти грабунків євреїв, що здійснювалися “деструктивними елементами”, мали

локальний і суто побутовий характер, тож швидко розслідуватися, а винуватці каралися. З іншого, офіційна влада також вдавалася до певної дискримінації євреїв у вигляді примусової мобілізації до війська, незаконних контрибуцій і експропріацій — майнових та грошових у вигляді примусу до обміну крони на номінально меншу гривню, що вводилася до обігу в ЗОУНР тощо [331, с. 12-13; 442, с. 109-111]. Тож “нейтральність” як стратегічна лінія стосунків єврейської нацменшини й української влади не могла вберегти їх від соціальних негараздів, хоча загалом вона перебувала в кращому становищі, ніж одновірці на території контрольованій поляками.

Одна з причин труднощів, суперечностей організації і становлення виконавчої влади ЗУНР-ЗОУНР полягала у відсутності чіткої ідеологічної концепції будівництва західноукраїнської державності. Вона еволюціонувала, видозмінювалася під впливом військово-політичної ситуації на фронті, міжнародної громадської думки (намагання отримати підтримку й визнання з боку європейських держав), західних демократичних доктрин (право народів на самовизначення тощо), до- і відцентрових тенденцій українського соборницького руху, суспільно-політичних процесів у Наддніпрянщині, досвіду державотворення молодих слов'янських держав тощо. На ці та інші фактори “накладався”, а часто їх “перекривав” консерватизм (традиціоналізм) галицького політикуму, що формувався за умов австро-угорського монархічного конституціоналізму.

Важко стверджувати, що бурхливі революційні події стали “повною несподіванкою” для політичного керівництва ЗУНР, адже за будь-яких наслідків Першої світової війни була зрозуміла неминучість територіального перерозподілу Європи та виникнення нових державно-політичних утворень, а українці Наддніпрянщини вже фактично півтора роки шукали шляхи розбудови національної державності. Попри партійно-політичний плюралізм західноукраїнська еліта вбачала за можливе організацію нової національної владної вертикалі лише в рамках конституціоналізму. Вона з пересторогою ставилася до соціальних експериментів (реформ) Центральної Ради, відтак

Директорії, побоюючись, що наслідування їхнього досвіду призведе до ліворадикального перевороту. Це зумовило ситуацію, коли висунення на перший план національних ідеалів не підкріплювалося соціальними перетвореннями, на які очікували широкі верстви суспільства, насамперед селянство.

Таку ситуацію розуміли представники галицького політикуму. Зокрема, з'ясовуючи чинники, які “шкодили” та “допомагали” будувати українську державність, І.Макух визнав, що вони “...боялися революціонізувати народні маси в дусі українського національного демократизму”, тож приступили до цієї справи “без духовної революції” та все робили “за старими зразками, з великою дозою загумінкованості та шляхетчини” [279, с. 237]. Таким чином виникла ситуація, коли за республіканського державного устрою (задекларовано у самій назві держави) в основу формування органів управління була покладена стара модель австро-угорської парламентської монархії.

За таких складних умов завдяки ініціативності та творчій енергії “низів” у Західно-Українській Народній Республіці починало формуватися громадянське суспільство, яке вимагало радикальних змін, соціальних реформ, реальної, а не декларативної соборності етнічних земель. Про це свідчать масові збори і віча, що відбувалися у містах, містечках, селах у листопаді 1918 — лютому 1919 рр.

Уважаємо за доцільне провести зіставлення особливостей формування місцевої владної вертикалі в різних “геополітичних векторах”. У Наддніпрянській Україні зміни в цій сфері були істотнішими, радикальнішими, що зумовлювалося намаганням одночасно втілити національну ідею та реалізувати соціальні перетворення під впливом більшовицької Росії. У східноєвропейських народів, що відновили свою державність, як, приміром, у чехів, формування місцевої адміністрації відбувалося чітко, планомірно за розробленим ще напередодні розпаду Австро-Угорщини стратегічним планом, який, до речі, наприкінці 1918 р.

обговорювався і пропонувався для наслідування очільниками ЗУНР [267]. За подібним сценарієм відбувалося формування місцевої влади в західній частині Галичини, що перебувала під верховенством Польської ліквідаційної комісії (ПЛК). Тут також зробили ставку на зміцнення місцевої виконавчої влади: запровадили інститут повітових комісарів; створили при них у ролі дорадчих органів “прибічні ради“, хоча зберегли представницький принцип їх формування (делегували від різних верств населення та від представників “вільних професій“), який ліквідували в повітових УНРадах ЗУНР [444, с. 185].

Винятково важливе значення у функціонуванні вертикалі виконавчої влади ЗУНР-ЗОУНР відігравав адміністративний апарат, функціонування якого зумовлювалося етносоціальною структурою населення, традиціями австрійської бюрократії та іншими чинниками. Зміст і напрями його діяльності визначав уряд, вимагаючи дотримання виконання своїх директив та контролюючи їх. При цьому адміністративно-виконавчий апарат майже не впливав на ухвалення політичних рішень. Очільники республіки розуміли, що здійснення державної політики потребує залучення до адміністративних органів і установ різних рівнів професійних досвідчених відповідальних службовців, здатних виконувати важливі доручення. При цьому можливості здійснення їхніх функцій обумовлювалися, регламентувалися певними додатковими вимогами й обставинами воєнного часу.

Проголошення ЗУНР для українських службовців означало певну моральну сатисфакцію за утиски і відверту дискримінацію з боку крайової польської адміністрації, від якої вони потерпали за часів Австро-Угорщини, а також відкривало шлях для швидкого кар’єрного зростання. За таких умов з-поміж 48 комісарів політичних повітів не було жодного представника нацменшини, однак фахових українських службовців фізично не вистачало, щоб забезпечити функціонування всього адміністративно-управлінського апарату.

Таким чином, першочергове завдання полягало в залученні до адміністрування представників національних меншин — поляків, євреїв, німців, позаяк за довоєнного періоду частка українців, що виконували ці функції, була незначною. З перебранням на початку листопада 1918 р. влади в повітах виявилось, що серед фахових досвідчених службовців вони становили одиниці або ж їх не було зовсім. Усунення комісарами зі службових посад поляків, євреїв, німців призводило до блокування діяльності повітових державних інституцій — пошти, залізниці, фінансових, податкових, земельних установ тощо. Внаслідок польського бойкоту склалася критична ситуація на залізниці, так що довелося закрити деякі станції, на багатьох коліях працювали лише перемикачі колій тощо. Для її виправлення уряд залучав залізничників-євреїв та шукав компроміси з поляками. Через брак поштовиків, податківців, зв'язківців до виконання їхніх функцій залучали студентів Львівської політехніки, навіть учнів реальних училищ 16-17 років.

Запобігаючи загрозі повного колапсу, Державне секретарство внутрішніх справ розіслало повітовим старостам інструкції та розпорядження, згідно з якими старі кадри урядовців могли залишатися на попередніх місцях за умови складання “приречення на вірність Українській державі“, у разі відмови їх належало звільнити. В окремих випадках представникам нацменшин дозволялося обіймати “важливі посади“, але для нагляду (контролю) за ними слід було ставити українців [258].

З ухваленням закону про тимчасову адміністрацію від 16 листопада 1918 р. підписання присяги на вірність ЗУНР стало обов'язковою нормою [47, с. 5]. Відтак з'явився текст “Приречення урядників і служників адміністраційних“. Згодом окремі профільні міністерства стали корегувати це питання в межах своїх відомств, запроваджуючи умови і терміни їх складання для своїх службовців. Вимоги до державних чиновників різних рівнів постійно зростали. Так, згідно зі спеціальним розпорядженням Державного секретаріату внутрішніх справ від 18 березня 1919 р., до служби

могли допускатися тільки громадяни УНР, які бездоганно володіють українською мовою та не досягли 40-річного віку. Категорично заборонялися родинні зв'язки між начальниками державних урядів та підлеглими [106].

Перехід представників національних меншин на службу українській державі супроводжувався значними труднощами. Найскладнішим цей процес відбувався серед поляків. Подекуди відповідно до заклику Польської ліквідаційної комісії вони одностайно бойкотували українську владу (Станиславів, Бережани, Радехів, Бібрка та ін.). Зафіксовано чимало фактів, коли більшість колишніх урядовців польської національності окремих місцевостей погоджувалися продовжувати службу і складали присягу на вірність УНРаді (Заліщики, Золочів, Рогатин, Сколе, Снятин, Тернопіль, Турка та ін.). В окремих повітах таких службовців були одиниці (Коломия, Самбір та ін.); подекуди вони затягували час для “прояснення ситуації”, брали відпустки тощо. За таких умов повітові старости мусили проявляти гнучкість, шукати компроміси (давали час на роздуми, приставляли для контролю українців і т. ін.). Якщо ж була можливість забезпечити функціонування державних адміністративних органів силами українців, питання ставили рубом: або складання приречення, або звільнення. Поширеним було явище, коли урядовці змінювали свої рішення: відмовлялися від служби під тиском місцевих польських організацій чи, навпаки, після першої відмови зважувалися її продовжувати через матеріальні й інші обставини і т. ін. [444, с. 146-149].

Утім, міжетнічний конфлікт, що набрав гострого безкомпромісного характеру спричиняв відверто ворожі виступи поляків (опір, саботаж, теракти) проти української влади, яка була змушена вдаватися до адекватних заходів у відповідь. В епіцентрі такого протистояння опинилися польська інтелігенція, службовці. Їм не чинилося формальних перешкод у намаганні перебратися на контрольовану польськими військами територію Галичини, подекуди звільнених польських службовців туди направляли під конвоєм задля їх особистої безпеки [173]. Відтак українські військові органи та органи

безпеки стали вдаватися до арештів та інтернування поляків до таборів. Спершу такі заходи обмежувалися прифронтовими теренами, а згодом набрали ширшого характеру як відповідь на масові репресії супроти українців на “польських теренах” краю. З-поміж інтернованого польського цивільного населення переважили службовці, хоча були селяни й робітники [446, с. 229-236; 509, с. 8-9].

На відміну від Наддніпрянської України, де євреї переважно бойкотували український рух, у ЗУНР-ЗОУНР вони виявляли готовність до співпраці в адміністративному апараті [391, Ч.2, с. 113]. При цьому, видається, вони керувалися передусім прагматичними міркуваннями, намагаючись таким способом допомогти своїй спільноті. Євреї разом з поляками входили до складу багатьох місцевих харчових управ, хоча домогтися справедливого розподілу харчів не завжди вдавалося [442, с. 108]. Багато представників єврейської нацменшини працювали в державних установах ЗУНР, склавши присягу на вірність українській державі. Кілька євреїв-службовців працювали в апараті РДС, один єврей був повітовим суддею.

Продуктивною, але неоднозначною за наслідками була така співпраця у фінансово-торговельній сфері. З одного боку, допомога євреїв у налагодженні торговельних зав'язків та здійсненні різного роду комерційних операцій давала реальну користь, бо українці не мали належного досвіду ведення такої діяльності. З іншого, корумповані українські урядовці потурали й отримували зиск з нелегальної економічної діяльності євреїв. Зокрема, вони налагодили контрабандний обмін з Наддніпрянщиною стратегічними товарами: за Збруч направляли нафту, сіль, сірники, свічки, а звідти завозили борошно, шкіри, тютюн тощо. За умов воєнно-революційного хаосу створили цілу систему тіньової посередницької діяльності, коли єврейські торговці за допомогою українських урядовців, членів Львівської УНРади, військових командантів чи повітових, міських комісарів одержували “потрібні дозволи” та здійснювали нелегальні обміни у значних масштабах [329, с. 350-351].

Така ситуація викликала обурення та породжувала антисемітські настрої серед української громадськості. З одного боку, офіційній державній владі закидали як “неуважне ставлення“, так і “потурання злочинно-комерційній“ діяльності євреїв, з іншого, від останніх вимагали позбутися “шкідливого нейтралітету“ та публічно визнати українську державність [442, с. 107].

Хоча німці істотно поступалися за чисельністю полякам та євреям, вони відіграли вагомий роль у функціонуванні цивільного адміністративного апарату та особливо в розвитку військової справи ЗУНР-ЗОУНР. Ця етнічна група найщиріше підтримала українську державність, так що А.Чайковський навіть стверджував: “німці йшли нам в усьому на руку“ [284, с. 67]. Найбільше їх було у жандармерії, а в Бережанах, Станиславові та деяких інших містах вони очолювали її команди [420, с. 128].

Об’єктивні умови співіснування зумовлювали виникнення міжнаціональних представницьких інституцій, що виконували і певні адміністративні функції. Таким прикладом слугує створена у Станиславові Тимчасова адміністративна комісія у складі 10 українців, 6 євреїв, 5 поляків та 1 німця. Вона не висувала жодних політичних вимог, але розв’язувала широке коло питань із забезпечення продовольством, грошима та надання допомоги найбільш незахищеним категоріям міського населення [239].

Успадковані від австрійської бюрократичної машини такі негативні явища, як корупція і хабарництво, за умов воєнного хаосу та посилення повноважень владно-управлінських органів набрали в ЗУНР-ЗОУНР ще більш спотворених проявів. Формування нової державницької свідомості на основі національних ідеалів і патріотичних почувань отруювали викриття “дрогобицької“, “бучацької“, “долинської“ нафтових афер, корупція на цукроварнях та інші факти зловживань, що викликали чималий суспільний резонанс. З’ясовуючи причини і природу цього явища, І.Макух відзначав, що “війна протягом чотирьох років здеморалізувала багато одиниць, які тепер змінену державну ситуацію хотіли використати для свого егоїзму,

матеріальної наживи та спекуляції“. З’ясовуючи становище у нафтовій галузі — основному джерелі фінансування величезної армії і адміністрації, секретар внутрішніх справ стверджував, що арешти й інші дії його відомства “давали доказ, що ...влада не толерувала ніяких злочинів, звідки б вони не походили“ [279, с. 249-251].

Таким чином, за важких воєнно-революційних умов у ЗУНР за короткий час налагодили доволі ефективну систему функціонування місцевих органів влади. За її основу була взята стара австрійська модель, яку прилаштували до республіканської форми правління і національних інтересів українства. Її центральною ланкою став інститут повітових комісарів, що відіграв виняткову роль у реалізації державної політики та забезпеченні внутрішньої стабільності держави. Це стосується і діяльності міських та сільських (громадських) комісаріатів, хоча її зміст і функції не були чітко прописані у законодавстві. Попри складні стосунки з нацменшинами вдалося уникнути відвертої конфронтації з ними та залучити їх представників до участі в місцевому управлінському апараті. Також ЗУНР дає важливий досвід і щодо підвищення ролі та розширення компетенції місцевих органів влади в управлінні державою та боротьбі з негативними явищами в управлінській сфері.

2.3 Формування вищих виконавчих і розпорядчих органів державної влади та органів судочинства.

Державотворчі процеси в ЗУНР-ЗОУНР розгорталися в руслі реалізації демократичних засад поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову із чітким визначенням їхніх функцій і компетенцій. Виконавча влада - найбільш видимий елемент політичної системи суспільства, позаяк вона тісно пов'язана з повсякденністю та відіграє вагому, часто домінуючу роль у життєдіяльності громадян. Це особливо стосується переломних історичних періодів, коли стан перманентної війни, що посилював зuboжіння, анархію, різні антисоціальні явища, об'єктивно підвищував значення виконавчої влади. Вона ставала вирішальною ланкою у визначенні напрямів розвитку суспільства, нормотворчій діяльності та організації, здійсненні й управлінні внутрішніми й зовнішніми справами в державі, зокрема пов'язаними із суспільним господарюванням, функціонуванням різних органів і установ, забезпеченням громадського порядку і безпеки, захисті прав і свобод.

Після Листопадового перевороту УНРада як вищий представницький законодавчий орган, за словами М.Чубатого, зосередила “в собі всю владу, не виключаючи навіть виконуючої” [286, с. 10]. Таке становище для молодого республіки було неприродним, вимушеним, тому короткочасним. Державне будівництво вимагало формування владної вертикалі із чітким розмежуванням її законодавчої та виконавчої гілок. Визначення функцій і повноважень УНРади (ухвалення Статуту, “Тимчасового основного закону...”) відкрило шлях для інституціоналізації виконавчої влади як комплексу державних установ — апарату державного управління для здійснення владно-політичних і владно-адміністративних функцій на центральному (уряд) і місцевому рівнях та реалізації загальної, галузевої, локальної компетенцій.

Улаштування центральної виконавчої влади розпочалося з формування уряду, хоча на час його виникнення вже діяв інститут повітових комісарів (докл. підрозд. 3.3). Становлення уряду супроводжували складні, суперечливі тенденції і явища. Перший уряд УНРада сформувала на засіданні 9 листопада 1918 р., він дістав назву “Тимчасовий Державний Секретаріат Західно-Української Держави“ (ТДС). Тоді ж затвердили 14 державних секретарств (міністерств), які очолили державні секретарі (міністри) із числа авторитетних громадсько-політичних діячів, досвідчених фахівців: внутрішніх справ (Л.Цегельський); зовнішніх справ (В.Панейко); фінансів (К.Левицький — тимчасово); військових справ (Д.Вітовський); судових справ (С.Голубович); торгівлі і промислу (Я.Литвинович); земельних справ (С.Баран), шляхів (І.Мирон); пошт і телеграфу (О.Пісецький); праці і суспільної опіки (А.Чернецький); суспільного здоров’я (І.Куровець); освіти (О.Барвінський замість призначеного С.Смаль-Стоцького); віросповідання (О.Барвінський); публічних робіт (І.Макух). Оскільки президентом (головою) ТДС обрали К.Левицького, він складав повноваження голови Президії УНРади, його функції перейшли до заступників І.Кивелюка та Л.Ганкевича [251]. Тоді ж створили Харчовий віділ зі статусом міністерства на чолі з С.Федаком [286, с. 16-17].

Наступного дня, 10 листопада, державні секретарі склали приречення (присягу) на вірність українському народу, яке офіційно прийняв найстаріший член УНРади, патріарх українського політикуму Ю.Романчук [157]. У цьому коаліційному уряді переважали соціал-демократи (8), а також були представлені радикали (2) та по одному члену від соціал-демократичної і християнсько-суспільної партій. На спільному засіданні УНРади і ТДС 13 листопада затвердили товаришів (заступників) державних секретарів [74].

Доступні документи не дозволяють точно встановити обставини появи нової назви українського уряду - “Рада Державних Секретарів“ (РДС). Не проливають достатньо світла на цю проблему і наявні дослідження. Зокрема, авторитетні вчені стверджують, що вона з’явилася в грудні 1918 р. [317, с.

128], хоча принаймні з 13 листопада преса подавала інформацію про засідання “Ради Державних Секретарів“ [159]. Найчастіше у тогочасних документах він фігурує як “Державний Секретаріат“ (ДС).

Від самих початків РДС діяла спільно з УНРадою, фактично всі урядовці були її членами, позаяк не існувало норм, які б забороняли поєднувати посади у вищих законодавчих та виконавчих органах влади. Про загальні принципи, головні завдання та перші практичні кроки діяльності уряду засвідчують “інавгураційна“ промова К.Левицького під час “заприсяження уряду“ [157], матеріали перших спільних засідань УНРади [66; 74], виступи державних очільників у пресі [175; 185]. Голова ТДС наголошував, що уряд “стоїть на демократичнім принципі. Ми вийшли з народу і для народу буде присвячена наша праця. Нашим обов’язком — берегти добра і права Західно-Української Держави, нашим змаганням забезпечити лад, спокій і добробут держави. Лиш український режим буде в нашій державі. Цілому населенню без огляду на національність і віросповідання, без огляду на соціальне уверствовання будуть заперу політичні“ [157]. На таких засадах народовладдя, соціальної справедливості, національної толерантності, законності і правопорядку мали функціонувати всі державні заклади та установи. Першочергові зусилля уряду були спрямовані на організацію “доброї, справедливої і справної адміністрації“, “наведення ладу і спокою та допомогу суспільності“, виснаженої від воєнного лихоліття, а також на підготовку і проведення земельної реформи і “охоронного законодавства“ для робітників.

Пріоритетним політичним завданням стала реалізація “великого ідеалу нашої нації: з’єднання всіх українських земель в одну велику, незалежну, суверенну і демократичну Українську Державу“. Його розв’язанню присвятили одне з перших засідань РДС, де затвердили особовий склад дипломатичних представництв у різних європейських країнах та ухвалили направити окрему делегацію до Києва. Створили “комісію для справ державних фінансів“, що мала кооптувати до свого складу фахівців для

розробки проекту державного бюджету, розпочали підготовку проекту земельної реформи [158; 159]. У середині листопада також обговорювалися питання щодо становища на Буковині у зв'язку з румунською окупацією цієї частини української республіки; про встановлення її влади у всіх галицьких повітах [160]; про ставлення до національних меншин; про необхідність запровадження нових податків та проведення “воєнної позички” тощо [250].

Утім, за важких умов, що вимагали консолідації та мобілізації сил на розв'язання нагальних суспільних проблем, уряд опинився у кризову стані. Одна з причин цього полягає у міжпартійних суперечностях, зокрема невдоволенні радикалів і соціал-демократів щодо кількості одержаних міністерських портфелів, вони закидали націонал-демократам намагання “узурпувати владу” тощо. Слід наголосити, що структура і персональний склад вищого виконавчо-розпорядчого органу визначалися поспіхом, не були чітко окреслені його завдання. Унаслідок цього одні секретарі так і не приступили до виконання своїх обов'язків, інші подали у відставку. За таких обставин РДС і УНРада намагалися в “ручному режимі” врегулювати ситуацію. На основі об'єднання чотирьох секретарств утворили два нові: освіти і віросповідання, шляхів, пошт та телеграфу. Секретарства суспільної опіки і праці та суспільного здоров'я, а також харчовий уряд реорганізували у відповідні відділи в складі Державного секретарства внутрішніх справ, які очолили заступники міністра. Таким чином в уряді залишилося 10 секретарств [353, с. 181].

На початку грудня 1918 р. у відставку подав президент РДС К.Левицький, на його місце УНРада обрала С.Голубовича, якому доручили сформувати новий уряд республіки. Щойно утворений Виділ УНРади того ж 4 січня 1919 р. затвердив оновлені склад і структуру РДС: С.Голубович — президент, секретар фінансів, торгівлі та промисловості; В.Панейко — секретар закордонних справ; І.Макух — секретар внутрішніх справ; Д.Вітовський — секретар військових справ; О.Бурачинський — секретар судівництва; А.Артимович — секретар освіти і віросповідання; І.Мирон —

секретар шляхів, пошт і телеграфу, М.Мартинець — секретар земельних справ; М.Козаневич — секретар публічних робіт [185, с. 64]. За незначних змін (обов'язки секретарів військових та міжнародних справ, що подали у відставку, стали виконували заступники П.Бубела і М.Лозинський) у такому складі РДС пропрацювала до кінця свого існування.

Обіцянка першого президента РДС під час “інавгураційної” промови 10 листопада 1918 р. підготувати програму своєї діяльності [74, с. 427] була реалізована лише на початку січня 1919 р. як “Програмова заява...” [33] уже фактично новим урядом ЗУНР. Усвідомлюючи “колосальну відповідальність і тягар кермування державою”, С.Голубович його головну мету вбачав в утвердженні “республікансько-демократичного ладу” та запровадженні “суспільно-господарського устрою”. Замість “спорохнявілого бюрократичного австро-польського режиму” слід збудувати життя на нових засадах за підтримки селянства і робітництва. Головні завдання на цьому шляху полягали в підготовці “Всенародних Установчих Зборів” та проекту державного устрою на “платформі правної злуки з Придніпрянською Україною”. До першочергових заходів були віднесені формування місцевого самоврядування на основі загального виборчого права; створення дієздатного підконтрольного адміністративного апарату; відбудову промисловості краю; проведення земельної реформи; запровадження нової податкової системи; здійснення соціального захисту інвалідів та вдів і сиріт; забезпечення демократичних прав і свобод (зборів, товариств, преси) та вільного розвитку нацменшин.

У цьому концептуальному документі проглядається одна важлива суперечність. З одного боку, декларувалась остаточна злука з Наддніпрянщиною, з іншого, конкретні кроки державного будівництва стосувалися лише ЗОУНР, яка в руслі загальноєвропейських цінностей бачилася як соціально зорієнтована, демократична держава з реальним народовладдям і дотримання рівних соціальних і національних прав.

Державний Секретаріат швидко перетворився на повноцінний суб'єкт здійснення виконавчої влади із розгалуженим адміністративним апаратом та бюрократичними установами, відповідальними за управління справами в суспільстві. Виконуючи функцію політичного керування, уряд представив лише загальну концепцію державної політики і стратегії розвитку, зосередивши організаційні та фінансові ресурси на розв'язанні першочергових проблем, що стосувалися обороноздатності, соціального захисту та внутрішньої безпеки і стабільності. Реалізовували також і завдання національно-культурного характеру.

За розвиток основних напрямів суспільного життя відповідали профільні міністерства, хоча воєнно-політична ситуація вносила свої корективи у сферу їхньої діяльності, розширюючи повноваження і компетенції силових відомств. Це передусім стосується Державного секретарства військових справ (ДСВС; очолювали Д.Вітовський, потім В.Курманович), яке розв'язувало широке коло завдань, ставши свого роду "урядом в уряді", позаяк безпосередньо підпорядковувалося УНРаді, персонально президентові Є.Петрушевичу. Його структура була фактично така ж, що й у військового відомства Австро-Угорщини, зокрема складалася з 18 відділів на чолі з референтами, відповідальними за певні напрями роботи [400, с. 110-111].

Загальний відділ (керівник В.Темцюра) готував законодавчі акти та накази щодо збройних сил. Найважливішими серед них стала низка перших розпоряджень, ухвалених ДСВС 13-16 листопада про мобілізацію різних категорій вояків і населення; про поділ території республіки на військові округи (3) та окружні (12) і повітові (60) команди; про текст військової Присяги, який затвердила УНРада; про організацію Духівництва українського війська; про запровадження польових судів; про встановлення системи військових нагород; про грошові оклади військовикам, про запровадження військових одностроїв і відзнак та інші [59, с. 46-73].

Персональний відділ, що займався кадровим комплектуванням армійських частин і тилових військових формацій, розробив і запровадив

схвалену УНРадою систему військових звань. За час війни він підготував щонайменше 11 наказів про підвищення у званнях 3,5 тис. осіб [400, с. 112]. Проблема кадрів, зокрема брак досвідчених штабістів у збройних силах ЗУНР, була доволі гострою та розв'язувалася різними шляхами — від залучення німецьких фахівців до створення власної системи підготовки офіцерів.

Активно працювали й інші відділи ДСВС: мобілізаційний; амуніційний (відповідав за постачання озброєння); письменний (розробляв українську військову термінологію і спеціальну лексику); пресовий (видавав і поширював військові часописи). Наступна група відділів ДСВС — артилерії, летунства, кінноти, судівництва, технічний, зв'язку, інтендантський, харчовий, духівництва, санітарний, ветеринарний — відповідали за розвиток відповідних родів військ та забезпечували функціонування бойових підрозділів [307].

Таким чином, існував чіткий розподіл функцій і повноважень між ДСВС, який сприяв розв'язанню організаційного й матеріального забезпечення армії, та вищими військовими органами — Начальною командою і Оперативним штабом, що мали власну внутрішню структуру [518], яка забезпечувала безпосереднє керівництво фронтовими підрозділами і запіллям, стратегічне і тактичне керівництво бойовими діями.

Розширення повноважень і компетенцій ДСВС зумовлювалося обставинами воєнного часу, коли межі між “військовими” та “цивільними” справами ставали умовними. За рішенням УНРади, військове відомство вирішувало надважливу справу зі створення Команди нафтового округу для забезпечення порядку, контролю в цій галузі [102]. Такі ж функції на залізничному транспорті перебрала на себе створена таким же чином Залізнична військова управа [400, с. 111], хоча існувало Державне секретарство шляхів, пошт і телеграфу.

Після проголошення Злуки РДС мала корегувати свою політику відповідно до перспектив співпраці (злиття) із соціалістичним урядом Директорії УНР. Однак на практиці уряд ЗУНР не лише не вжив заходів для розв'язання задекларованих соціально-економічних проблем, а зробив ухил

вправо в економічній політиці. Замість лібералізації шляхів їх розв'язання, що дозволило б уникнути соціального радикалізму, взяли курс на жорстке державне управління економікою на основі досвіду “воєнного соціалізму“ в Німеччині та “воєнного комунізму“ в Росії [316, с. 32]. Воєнно-директивними методами здійснювалося забезпечення армії паливом (державне квотування видобутку і переробки нафти) та шкірсировиною. Для обслуговування війська запровадили примусову “підводну“ повинність, за її виконанням кожною особою мала стежити і відповідати вся громада [26; 87-88].

Такими ж методами здійснювалася посівна кампанія 1919 р.: усі придатні для обробітку ґрунти мали бути окультивовані, а перелогові разом із реманентом переходили в розпорядження держави. Винуватців у їх приховуванні карали штрафами й арештами [89]. Попри існування секретарств земельних справ та публічних робіт організацію весняно-польових робіт також доручили ДСВС. Введення державної монополії на заготівлю хліба і фуражу [89] фактично означало запровадження продовольчої диктатури, яка здійснювалася не лише через фіксовані ціни та контроль за використанням збіжжя, а й за допомогою “військово-викупно-заємних відділів“, що склалися з озброєних стрільців. За умов соціальної напруги міністерство внутрішніх справ мало контролювати виробництво і розподіл продовольства. Внаслідок цього з'явилися суворі розпорядження, які обмежували використання борошна у промислових цілях і наказували додавати картоплю до хлібобулочних виробів [107], забороняли споживати м'ясо і м'ясні продукти у п'ятницю і середу [108].

Збірники документів з історії ЗУНР-ЗОУНР не репрезентують весь комплекс управлінсько-розпорядчих матеріалів про функціонування профільних міністерств РДС, однак представлені в них джерела дають достатнє уявлення про обсяги, зміст і напрями їх роботи. Згідно з нашими підрахунками лише в грудні 1918 р. — лютому 1919 р. [56; 57] ухвалили понад сто розпоряджень і циркулярів, які регулювали діяльність місцевих виконавчих і адміністративних органів, про що йтиметься далі, та стосувалися розв'язання злободенних соціально-економічних проблем (близько 60 рішень).

Державне секретарство фінансів налагодило, регулювало і контролювало діяльність податкової, фіскальної, митної служб; запровадило державну монополію на продаж тютюнових виробів, призупинило роботу усіх гуралень [56, с. 45-50, 261]. Численні розпорядження профільних міністерств регулювали вивіз нафти і нафтових продуктів [102] тощо.

Уряд приділяв велику увагу захисту різних категорій працюючого населення та наданню соціальної допомоги пенсіонерам, службовцям, удовам і сиротам. Такі “обіжники“ і розпорядження часто з’являлися за підписами семи-восьми профільних міністерств. Державне секретарство освіти і віросповідань ухвалило понад десять спеціальних розпоряджень з підвищення соціального статусу та матеріального становища вчительства [56, с. 228-229, 236-237, 275-277, 374]. На урядовому рівні регулювалися різні поточні питання освітньої політики, зокрема про призначення учителів і керівників навчальних закладів [56, с. 228-229, 244]; про функціонування приватних шкіл, які не одержали державного статусу [109]; про запровадження літніх усних іспитів [56, с. 381-382, 383-384]; про визначення терміну шкільних канікул, розміру оплати за навчання, зміну навчальних планів [56, с. 257-258] тощо.

Попри збереження принципу розмежування повноважень різних гілок влади, за умов динамічного державотворення чимало розпоряджень уряду настільки істотно доповнювали, корегували законодавчі акти УНРади, що фактично можемо говорити про виконання ним і нормотворчих функцій. Зокрема, вже 10 листопада 1918 р. РДС видав розпорядження, згідно з яким усі закони, урядові акти, інші нормативно-правові документи загальнодержавного значення мали публікуватися чотирма мовами — українською, польською, єврейською, німецькою [353, с. 204]. Таким чином воно регулювало цю важливу сферу до ухваленого УНРадою 15 лютого 1919 р. закону про державну мову. (До слова, протокольні записи засідань РДС у грудні 1918 р. — лютому 1919 р. велися польською мовою [56, с. 50-75]). Роз’яснюючи й адаптуючи положення закону УНРади про основи шкільництва від 13 лютого 1919 р. до суспільних реалій, Державне секретарство освіти та віросповідань у лютому-травні

ухвалило низку розпоряджень, які зобов'язували запроваджувати українську мову в державних середніх школах та визначали порядок використання мов нацменшин в освітніх закладах різних типів [56, с. 248-250, 257-260 та ін.]. А урядове розпорядження від 10 квітня вносило значні корективи до щойно ухваленого УНРадою закону про громадянство, які стосувалися його надання неповнолітнім дітям, окремим категоріям службовців тощо [103, с. 70].

Серед сучасних моделей виконавчої влади важко знайти аналог системі центральної виконавчої влади ЗУНР-ЗОУНР, що формувалася за складних воєнно-політичних умов. За багатьма ознаками вона наближалася до змішаної форми правління, позаяк еволюціонувала від парламентської до президентської форм правління. Перший кабінет міністрів УНРада сформувала на партійній основі, що дозволяло ідентифікувати політичну силу, відповідальну за стан справ у певній суспільній сфері та мало підвищувати відповідальність загалом. Однак за умов політичної нестабільності така модель виявилася малоефективною: частина міністрів-політиків не були фахівцями в довірених їм галузях, не мали належного досвіду роботи у виконавчо-управлінських органах влади, а окремі з них так і не обійняли своїх посад. Усе це ускладнювало контроль за середньою і нижчою ланками виконавчої влади та особливо за органами адміністрування і бюрократією, які мали забезпечувати внутрішню стабільність, безпеку, допомогу незахищеним верствам тощо.

З виникнення Відділу УНРади — колегіального органу, що фактично виконував функції глави держави, сформували другий, більш продуктивний уряд, куди ввійшли і політики, і “технократи“, які були фахівцями в певних галузях та мали досвід роботи в управлінських структурах. Це прискорило реформування важливих сфер суспільному життю — сільського господарства, нафтової промисловості, шкільництва тощо. Водночас тісний зв'язок уряду із середньою ланкою виконавчої влади та державною адміністрацією, бюрократією посилював їхню корпоративну закритість для зовнішнього контролю, урешті корумпованість. З іншого боку, це спричинювало конфліктність у стосунках між вищою законодавчою та виконавчою владою,

авторитарні тенденції в керуванні державою, що за надзвичайних воєнно-політичних умов певною мірою було виправданим.

Воєнна розруха, зубожіння населення, соціальна напруга, перманентні військові дії зумовили виняткове значення в державному будівництві ЗУНР-ЗОУНР дієздатних органів суспільного правопорядку. На це вказував і досвід Наддніпрянщини: якщо Центральна Рада не створила належної законодавчої бази для його забезпечення, передавши цю справу малокерованому вільному козацтву, то за Гетьманату сформували спеціальну структуру — державну варту, яка за європейськими зразками доволі ефективно утримувала порядок на рівні окремих адміністративних одиниць [379, с. 57-59, 93-94].

Формування органів безпеки супроводжувалося численними труднощами та суперечностями, зокрема через міжвідомчу невідповідність, однак загалом вдалося вибудувати їх доволі струнку і дієздатну структуру. Творення органів суспільного порядку стало однією з ланок демонтажу старого державного апарату, хоча, зауважмо, на відміну від Росії, в Австро-Угорщині жандармерія не виконувала функції політичної поліції. У правовому відношенні творення республіканських правоохоронних органів спиралося на стару монархічну законодавчу базу: ухвалений УНРадою 6 листопада 1918 р. закон “Про утворення Корпусу Української державної жандармерії” [34] у своїй основі наслідував австрійський “Закон про жандармерію” 1894 р. Лише 15 лютого 1919 р. ухвалили ще один акт “Про заміну закону з 25 грудня 1894 р. о жандармерії” [82], який переформатовував її функціональну і службову підпорядкованість, визначав кількісний склад та регламентував матеріальне забезпечення державою.

Таким чином ліквідовувалися не лише стара австрійська жандармерія, але й т. зв. народна міліція, що стала виявом самодіяльності народних мас, позаяк її члени обиралися з добровольців на вічах і зборах, іноді призначалися повітовими комісарами. Інститут жандармерії будувався на військовий кшталт із чіткою ієрархічною супідрядністю: головному командантові (цю посаду обіймали досвідчені офіцери П.Індишевський, потім О.Красицький)

підпорядковувалися окружні й міські команди та міські й сільські станиці. Спершу вони функціонували на основі територіально-військового поділу ЗУНР [70], згодом територію ЗУНР поділили на 23 відділи жандармерії.

Перепідпорядкування Державної жандармерії від секретарства військових справ секретарству внутрішніх справ виглядало логічним у руслі організації цивільного адміністративного апарату та підконтрольності жандармських команд у повітах і станиць у селах повітовому комісаріату. Однак на практиці це лише загостило стосунки між місцевими підрозділами жандармерії та військовими командами через дублювання завдань зі служби безпеки та виконання інших допоміжних функцій: боротьба зі шпигунами, проведення мобілізації і реквізицій, охорона державного і військового майна тощо. Окрім того, на службу до жандармерії добирали здебільшого із числа військовиків, а також інших добровольців. Військове відомство продовжувало присвоювати чергові звання жандармам, які діяли за військовими дисциплінарними статутами. Навесні 1919 р. в українській жандармерії несли службу понад тисячу осіб та близько 4 тис. стажистів [354, с. 182-183; 378].

Поряд із жандармерією охорону правопорядку продовжували забезпечувати народна [українська] міліція як орган самооборони окремих громад та відділи єврейської міліції, що активно діяли в багатьох повітових містах. В окремих місцевостях створювалася польська міліція, а в Бориславі й Тустановичах існували підрозділи українсько-польсько-єврейської міліції [378, с. 54; 411, с. 56].

Специфіка формування третьої гілки державної влади — судової — зумовлювалося особливостями політичної системи, а також історичними, правовими, національними традиціями. Реалізація її мети і завдань за умов соціальної і військової напруги видалася чи не найбільш складною, суперечливою. З одного боку, ЗУНР-ЗОУНР позиціонувала себе як права демократична держава, що мало забезпечити відданість ідеалам справедливості, недоторканість прав і свобод особистості, рівність усіх перед законом, верховенство права. З іншого, повсюдні провокації, саботажі,

збройні конфлікти, дії шпигунів, терористичні акти, спекуляції, напружена криміногенна ситуація примушували органи юстиції діяти рішуче проти ворогів української державності та різного роду порушників і злочинців. Спершу система судочинства повністю наслідувала австрійську модель, між тим, здійснене незабаром “реформування” відповідно до потреб молодій республіки не змінило її сутності.

Згідно з ухваленим УНРадою 21 листопада 1918 р. Законом “Про тимчасову організацію судів і влади судейської” [98], всі колишні австрійські судові інстанції, підпорядковані Вищому суду крайовому у Львові, ставали судами ЗУНР та від імені УНРади мали виконувати свої функціональні обов’язки. Компетенція австрійського міністерства судівництва автоматично переходила до Державного секретарства судівництва (ДСС), яке призначало суддівський апарат, а РДС — самих суддів. Таким же чином трансформувалися колишні повітові та окружні суди, а всі закони і розпорядження, що забезпечували охорону прав та інтересів австрійської держави, набирали чинності в західноукраїнській республіці. Старі судді і технічний персонал, що себе не скомпрометували, могли виконувати обов’язки за умови складання присяги на вірність ЗУНР.

Державне секретарство судівництва на чолі з О.Бурачинським здійснило широку організаційну роботу з пристосування та адаптації старого монархічного законодавства до політико-ідеологічних реалій республіканського устрою. Варто відзначити, що після конституційної реформи 1865 р., особливо на межі XIX — XX ст., Австро-Угорщина в основних рисах відповідала ознакам правової держави: її закони були однаково чинними для всіх верств населення і всіх регіонів держави, забезпечували функціонування представницьких органів місцевого управління, зокрема й Галицького сойму [71, с. 207-208]. За рішенням ДСС, територію ЗУНР поділили на судові округи (12) та судові повіти (130). При обранні суддів (1 мандат на 40 тис. населення) урахувався національний склад населення держави, що забезпечувало охорону прав та інтересів нацменшин. Через складне військове і соціально-політичне становище на один

рік припинялося функціонування суду присяжних (діяв в Австрії з 1848 р.). Доволі ефективними виявилися й інші заходи з налагодження функціонування суддівської системи.

Оцінюючи такі процеси, М.Чубатий відзначав, що проблема полягала не в кадровому потенціалі, а в необхідності змінити старі австрійські закони на нові, які б відповідали потребам та інтересам республіки [286, с. 24]. Це усвідомлювали й очільники держави, які в лютому 1919 р. провели реформу судової системи ЗОУНР. Ухвалений тоді пакет законодавчих актів стосувався змін у підготовці суддівських кадрів і компетенції судів різних інстанцій, функціонування прокуратури й адвокатури, військового судочинства, нотаріальної служби тощо. “Начальною адміністративною владою“ над ними стало Державне секретарство судівництва, що поділялося на два відділи: особово-управляючий та законодавчий із нечисленним апаратом. Під його патронатом видавався згадуваний “Вістник державних законів і розпорядків“.

Зважаючи на військовий стан, відповідно до окремого закону УНРади та низки розпоряджень ДСС [83; 93], розмежували повноваження окружних і повітових судів, яким належало розглядати цивільні справи. Кримінальні справи віднесено до компетенції трибуналу I-ої інстанції, а функції судів II-ої (Вийщий суд у Львові) та III-ої (Найвищий державний суд) інстанцій на час “надзвичайних обставин“ передали двом відповідним сенатам, які утворили в Станиславові 1 січня 1919 р. [78]. За рішенням ДСС, скоротили термін стажування випускників правничих факультетів, затвердили нові умови складання суддівських іспитів“, урегулювали оплату за судові витрати тощо. Відповідний пакет документів був опублікований у третьому числі “Вістника державних законів і розпорядків“ за 2 березня 1919 р.

Інститут обвинувачення, функції якого виконували “Державна прокураторія“, довелося створювати заново через брак кадрів. Розробили його структуру (генеральний, обласний, повітові прокурори тощо), але запустити її в дію не встигли. Зважаючи на достатню кількість і високу кваліфікацію

українських адвокатів, інститут захисту, оформлений як Палата адвокатів, не зазнав істотних змін [286, с. 25; 507, с. 44].

Була збережена нотаріальна служба (розпорядження ДСС від 1 березня 1919 р. [97]), позаяк старі австрійські закони і розпорядження не суперечили українській державності, її службовці зобов'язувалися знати українську мову.

Було ухвалено розпорядження [91] про відповідність офіційних документів та печаток судів і прокуратури державним атрибутам. На них мав з'явитися герб-тризуб і напис "Українська Народна Республіка". Поряд з українською у судовому діловодстві могли використовувати мови нацменшин.

За умов воєнного часу особливо важливого значення набирала військова юстиція, чії дії і повноваження поширювалися і на цивільних осіб. Вона також "тимчасово" мала функціонувати на основі австрійського законодавства. Згідно з урядовим розпорядженням від 16 листопада 1918 р. [82], почалося формування структури військових судів: Найвищий військовий трибунал, військові обласні та окружні суди. Вони функціонували відповідно до загального військово-територіального поділу, тож команданти областей і округів ставали головами цих судів. Такі ж складники мала військова прокуратура.

Як вимушений тимчасовий захід 3 грудня 1918 р. РДС запровадила польові суди при окружних військових командах. До їхньої компетенції належали карні справи, пов'язані зі злочинами проти безпеки, цілісності й обороноздатності держави, пошкодженням комунікацій тощо. Спираючись на ідентичні австрійські акти, уряд республіки прагнув уберегти себе від неправомірних рішень цього надзвичайного органу, тому до членів польових судів, які склалися з голови, слідчого, прокурора, ставили високі професійні та моральні вимоги. За наказом ДСВС від 28 січня 1919 р. [354, с. 192-193], створювалися ще польові суди у військових групах та при Головній команді, які розглядали справи, порушені проти офіцерів, а також шпигунів і зрадників. Суддів для них призначало ДСВС, яке також визначало доцільність надання підсудним захисту, а можливість оскарження їхніх вироків фактично виключалася.

З перспективи формування громадянського суспільства відзначимо факт створення у квітні 1919 р. асоціації правників ЗОУНР, що ставила за мету підвищення ролі юристів у національно-політичному житті держави та вдосконалення системи їхньої освіти. Вона розпочала розробку української юридичної термінології [374, с. 143]. Утім, інші групи української інтелігенції не виявляли такої корпоративної солідарності, за важких воєнних умов її представники обрали шлях індивідуального самовиживання.

Отож УНРада і уряд ЗУНР-ЗОУНР спромоглися налагодити чітку дієву структуру органів юстиції, які отримали необхідні важелі для забезпечення справедливого покарання за різного роду злочини та забезпечення соціальної справедливості і національної рівності. При цьому неприродним видається становище, коли продовжували залишатися чинними старі австрійські кодекси — цивільний 1811 р., кримінальний 1852 р., кримінально-процесуальний 1873 р. [389, с. 141-151], які могли фахово тлумачити лише вузьке коло юристів.

За основними критеріями судова система ЗУНР-ЗОУНР відповідала романо-германській (континентальній) моделі права, яка ґрунтується на писаних законах, а загальне право — на судових рішеннях, що мають силу норми права. Таким чином реалізовувалися такі важливі ознаки судової влади, як винятковість (жоден орган державної влади чи управління не брав на себе її повноваження; суддівський корпус формувався за особливим порядком тощо); самостійність (поділ гілок державної влади, остаточність рішень судової влади); повнота (обов'язковість виконання судових рішень іншими органами влади); законність (наявність нормативних актів (хоча й старих австрійських), що визначали компетенції, порядок утворення, структуру, функції судів); незалежність (відсутність впливу будь-яких суспільних інституцій на ухвалення судових рішень). Усе це створювало важливе підґрунтя для реалізації принципу народовладдя та формування громадянського суспільства.

Отже, за складних воєнно-політичних умов об'єктивно підвищувалася роль виконавчих органів влади, що ставали вирішальною ланкою управління внутрішніми й зовнішніми справами. Загалом виправданим стало розширення

повноважень уряду, зокрема й у сферах, що належали до компетенції УНРади, та передача силовим відомствам права розв'язання економічних проблем, хоча це деформувало галузевий принцип економічної політики. При цьому уряд був змушений утілювати в життя безліч дрібних завдань, які належали до компетенції місцевих адміністрацій. Суперечливий характер формування органів правопорядку та суспільної безпеки проявився в тому, що формально вони оголошувалися важливою ланкою демонтажу старого державного апарату, але фактично наслідували відповідні австрійські моделі. Створили розгалужену структуру органів юстиції, які отримали достатні повноваження для забезпечення справедливого покарання за злочини та захисту прав і свобод громадян.

Висновки до другого розділу.

Формування центральних і місцевих представницьких органів влади ЗУНР-ЗОУНР було генетично пов'язане зі старими монархічними структурами, тож їм намагалися надати національного характеру та модернізувати згідно з демократичними формами правління і республіканським устроєм української держави. Попри ці обставини та непроведення загальних виборів УНРада функціонувала як повноцінний законодавчий орган, що стояв у рівень з парламентами інших європейських країн. Своєрідні компетенції мали її керівні структури: якщо Президія виконувала суто технічні організаційні функції, то Виділ став колегіальним органом, який мав повноваження, що відповідали посаді президента країни. Існував механізм досягнення консенсусу між партійними фракціями щодо ухвалення важливих рішень. При цьому інститут місцевого самоврядування залишився нерозвинутим у нормативно-правовому відношенні, хоча домінувала тенденція до розширення його прав і повноважень.

Складні умови функціонування УНРади та завдання соціально-політичного розвитку зумовили характер законотворчості західноукраїнської республіки. Більшість ухвалених за доби парламентської демократії актів відображають прагнення до розбудови національної державності та забезпечення прав і свобод особистості. При цьому УНРада активно

використовувала як досвід монархічно-консервативної Австро-Угорщини, так і революційно-соціалістичної УНР, орієнтуючись на впроваджені Центральною Радою і Директорією принципи державного розвитку: незалежність, суверенітет, розподіл влади на три гілки, рівність громадян перед законом, право національних меншин на вільний розвиток.

Лаконічність змісту і фрагментарність ухвалення законодавчих актів свідчать не про глибину і зрілість політичного процесу, а про військово-політичну зумовленість і вимушеність їхньої появи. За суттю і змістом, більшість актів, які визначали засади функціонування ЗУНР, являли собою модифіковані акти Австро-Угорщини, які спершу (листопад 1918 р.) фігурували як “тимчасові“, а згодом (січень, квітень 1919 р.) набували статусу законів довготривалої дії. У законодавчому забезпеченні ЗУНР домінував ліберальний напрям, а соціалістичний йому поступався, тож був значно слабшим, аніж в УНР. При цьому в кожному з них ліберально-національні та соціал-національні забарвлення тісно перепліталися. Реалізація республіканських форм правління на основі модернізованого монархічного законодавства була значною мірою виправданою, бо створення нової законодавчої бази потребувало багато часу й інтелектуальних зусиль.

Складні воєнно-політичні умови зумовлювали об’єктивне підвищення ролі виконавчих органів влади, що ставала вирішальною ланкою організації управління внутрішніми й зовнішніми справами, пов’язаними із суспільним господарюванням, функціонуванням різних органів і установ, забезпеченням громадського порядку, захистом прав і свобод. Налагодили ефективну діяльність уряду, хоча через партійно-політичні суперечності та причини суб’єктивного порядку йому не вдалося реалізувати свій державотворчий потенціал. До певної міри виправданою стала тенденція посилення його повноважень, зокрема й на сфери, які належали до компетенції вищого представницького органу влади. Це ж стосується і передачі силовим відомствам права розв’язання економічних проблем, що деформувало галузевий принцип економічної політики. Уряд утілював у життя безліч дріб’язкових завдань, які могли б розв’язуватися на

рівні місцевих адміністрацій. Повчальним і корисним є досвід підвищення вимог до статусу і професійної підготовки урядовців.

Суперечливий характер має формування органів правопорядку та суспільної безпеки, які формально оголошувалися однією з ланок демонтажу старого державного апарату, але в організаційному відношенні наслідували відповідні австрійські моделі. Налагодили чітку дієву структуру органів юстиції, які отримали необхідні важелі для забезпечення справедливого покарання за злочини та соціальної справедливості і національної рівності.

В основу доволі ефективної системи функціонування місцевих органів влади також була покладена стара австрійська модель. Її центральною ланкою став інститут повітових комісарів, що відіграв виняткову роль у реалізації державної політики та забезпеченні внутрішньої стабільності держави. Це стосується й інституту міських та сільських (громадських) комісарів, зміст і завдання якого, однак, навіть не були чітко прописані на законодавчому рівні. Попри складні стосунки з представниками нацменшин удалося уникнути відвертої конфронтації з ними та залучити їх до участі в місцевому управлінському апараті. Так само корисним є досвід ЗУНР щодо підвищення ролі і розширення компетенції місцевих органів влади в управлінні державою та боротьбі з негативними явищами в управлінській сфері.

РОЗДІЛ 3.

СТАНОВЛЕННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЗУНР В УМОВАХ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

3.1 Парламентська та урядова діяльність політичних партій

Важливу роль в утвердженні народовладдя, реальної демократії та розбудови державних органів управління і суспільних перетвореннях ЗУНР-ЗОУНР відіграли політичні партії. За складних воєнно-революційних умов зростала їхня роль як чинників формування нової політичної культури молодій західноукраїнській республіці, структурування її політичної системи та політичної організації суспільства. Порівняно з попереднім австрійським періодом якісно змінилися значення і функціональність українських партій, позаяк за умов розбудови національної державності вони виступили важливим засобом формування і здійснення політичної влади. Попри нарощування впливів партій на складні державотворчі процеси, їхнє місце та впливи на розвиток політичної системи ставали дедалі суперечливішими.

Типологія партійних систем зумовлюється комплексом етноісторичних, суспільно-політичних, соціально-економічних, культурних, моральних та інших факторів. Однак, як зазначає М.Дюверже, незважаючи на різні історичні етапи, форми правління та різні рівні суспільного державного розвитку, ідеться фактично про однотипні за змістом партійні феномени, які попри свою несхожість мають істотні спільні ознаки [347]. Це методологічне положення має важливе значення для типології партійної системи ЗУНР-ЗОУНР, що являла собою сукупність діючих політичних партій та стосунків між ними, які склалися у процесі боротьби за владу та її здійснення. За основу такої типології беремо найпоширеніші в сучасній політичній науці теоретичні схеми вчених Дж.Сарторі та Є.Вятра [520; 522, с. 332-352].

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що в ЗУНР-ЗОУНР склалася багатопартійна система з домінуючою партією та підсистемою поляризованого плюралізму: формування уряду здійснювалося за участі центристських партій; існували гостре ідеологічне розмежування між партіями та деструктивна ліворадикальна опозиція. За таких умов стабільність її функціонування зумовлювалася ефективністю коаліцій

центристських національно- зорієнтованих партій. При цьому, слід розуміти, що виборча система, яка справляє значний вплив на тип партійної системи (цей вплив обопільний), у ЗУНР-ЗОУНР перебувала у стадії становлення: знайшовши законодавче оформлення, вона так і не пройшла практичної апробації.

За періоду парламентської демократії ЗУНР-ЗОУНР в еволюції української партійної системи виразно простежуються два основні етапи. На першому — листопад - грудень 1918 р. — вони не виявляли помітної індивідуальної активності, майже не відновили власної організаційної мережі, зосередивши зусилля на розбудові органів влади різних рівнів. Як відзначав відомий діяч націонал-демократії С.Витвицький, “з повстанням нашої держави політичні провідники суспільства (партії) обняли управу держави. Діяльність політичних партій застановилася була майже зовсім“ [127]. На другому етапі — січень - червень 1919 р. — різко активізувалися всі напрями політичної діяльності старих партійних структур, що переглядають ідеологічні засади, відновлюють територіальну мережу, переживають внутрішні розколи. Поряд з цим виникають нові політичні угруповання.

Відносно соціальної основи та цілей і характеру діяльності старі політичні партії не зазнали істотних змін, окрім розробки ідейних постулатів, згідно з новими реаліями державотворення та необхідністю реформування окремих сфер суспільного життя. Вони продовжували еволюціонувати в організаційно-політичних формах, вироблених наприкінці XIX — на початку XX ст. За цими та іншими ознаками їх можна поділити на центристські (Українська національно-демократична партія); ліві (Українська радикальна партія, Українська соціал-демократична партія) та праві (Українська християнсько-суспільна партія, москвофільські угруповання). Окрім москвофілів вони стояли державницьких позиціях, виступали за національно-політичну самостійність і суверенітет українського народу, однак існував широкий спектр поглядів на шляхи і методи досягнення цієї мети та здійснення суспільних перетворень.

Чотири політичні партії — УНДП, УРП, УСДП, УХСП — мали статус парламентських; вони брали участь у формуванні представницьких органів, входили до урядів ЗУНР-ЗОУНР, тож реально впливали на формування законодавчо-правової бази та здійснювали функції з управління і керівництва державою. Ці партії прагнули стати масовими, шукали підтримки серед різних прошарків населення. Однак за складної військово-політичної ситуації їхні організаційні структури опинилися в напівзруйнованому стані, тож керівні центри, не маючи сталого зв'язку із партійним загалом, були змушені формально виступати від його імені, але без його згоди.

Українські політичні партії стояли біля витоків вищого представницького органу ЗУНР та забезпечували його формування, намагалися будувати діяльність за зразками європейського парламентаризму. Таким чином вони реагували на зміни в міжнародній політичній ситуації, наближення розвалу Австро-Угорської імперії та на бурхливі революційні рухи в східноєвропейському регіоні, передусім державне піднесення в Наддніпрянщині. У зверненні від 9 лютого 1918 р. Народний комітет — керівний орган УНДП — вітав проголошення універсалу УЦР Української Народної Республіки “самостійною від нікого незалежною, вільною, суверенною державою“. Цей акт розцінювався як “епохальний“ у житті всього українського народу і як такий, що поклав кінець його братовбивчій війні [133]. При цьому скликаний УНДП спільно з УПР на 25 лютого з'їзд нотаблів — представників політичних партій і громадських організацій краю та послів австрійського парламенту і Галицького сойму — задекларував вимогу створення з українських земель Галичини і Буковини “окремого державного організму“ [275, с. 9]. Це означало намагання легітимним способом здобути національно-територіальну автономію у складі імперії, а питання про з'єднання з УНР ще не ставилося.

Порушене з'їздом питання про “організацію національних сил“ активізувало діяльність політичних партій та стало предметом обговорення на нарадах із членами УПР [275, с. 9-10]. При цьому окремі політсили стали

активніше наслідувати діяльність ідейно близьких політичних угруповань у Наддніпрянщині. Зокрема, у березні 1918 р. УСДП уперше порушила питання про перебудову Австро-Угорської імперії на засадах федерації, так само раніше цю ідею висували соціалісти УЦР.

У липні-серпні 1918 р. український політикум Галичини переходить в активну фазу консолідації національно-патріотичних сил та декларування своїх самостійницьких устремлінь. У вересні-жовтні цей політичний процес досягає апогею, виявляючи ідейні й тактичні розбіжності щодо шляхів і методів їх досягнення. Лідери УПР та УНДП і УСДП з трибуни австрійського парламенту спершу вимагали національно-культурної, а згодом і національно-територіальної автономії для українських етнічних земель [276, с. 76-81; 354, с. 78-86]. Реагуючи на зміни на політичній мапі Європи, актуалізацію гасел самовизначення народів та досвід їхньої практичної реалізації, політичні лідери виробляли, кристалізували свою національно-ідеологічну доктрину реалізації устремлінь західного українства. До цього спонукали й активізація протестаційних настроїв з-поміж селянства і робітництва та дії поляків щодо переобрання влади в краї.

Відзначимо дві важливі особливості діяльності політичних партій з інституціоналізації політичної влади ЗУНР. Перша полягає в тому, що цей процес розпочався ще до її офіційного проголошення як форми державності західних українців. Друга — в тому, що, хоча вона виникла внаслідок подій, які трактуються як “національно-демократична революція“, генеза вищого представницького органу західноукраїнської республіки пов’язана з представницькими органами австрійської конституційної монархії — Українською парламентською репрезентацією та виключно з тими українськими політичними партіями, які діяли в межах цього режиму.

Відреагувавши на проголошення 8 жовтня 1918 р. відновлення Польської держави та вимогу польських послів приєднати до неї українські етнічні землі Австро-Угорської монархії, на зібранні УПР і Народного комітету УНДП ухвалили провести у Львові 18 жовтня вже згадувані

Національні збори для утворення УНРади. Дискусії щодо принципів її формування між лідерами політичних партій завершилися компромісом: із 68 запрошених на установчі збори осіб 47 становили послы австрійського і крайових галицького й буковинського сеймів та представники від політичних партій Галичини (по троє від УНДП, УСДП, УРП) і Буковини [223].

Незважаючи на такий формальний “партійний паритет” формування представницького органу майбутньої Української держави, в УНРаді фактично відразу окреслився чіткий поділ на основі партійної приналежності колишніх парламентських і соймових послів, що становили понад 2/3 її персонального складу. Домінування УНДП виявилось беззастережним: із 71 особи, що брали участь у засіданнях Конституанти [447, с. 225], 44 були націонал-демократами, тож вони більше аніж удвічі переважали радикалів (10), соціал-демократів (7) та християн-супільників (4), буковинських народовців (3) і безпартійних (3) разом узятих. При обговоренні 18 жовтня 1918 року проекту статуту УНРади розпочалася одна з перших у цьому представницькому органів дискусій щодо засад її формування: на партійній чи на позапартійних засадах. Переміг другий підхід [114], що на практиці означало збереження домінування націонал-демократів.

Від самого початку УНДП ревню стежила за його збереженням, але ніколи не намагалася “витиснути” з УНРади політичних опонентів, бо розуміла, що це загрожуватиме втратою її авторитету і статусу загальнонаціональної репрезентації. Націонал-демократи також переважали у Львівській та особливо у Віденській делегаціях УНРади. Щоб забезпечити перевагу при формуванні влади на місцях, 27 жовтня 1918 р. Народний комітет ухвалив безпрецедентне рішення про передачу організаційної структури УНДП у розпорядження Львівської делегації УНРади. Цей крок, за думкою К.Левицького, сприяв її перетворенню на партію влади [276, с. 127].

Довибори делегатів до УНРади від міст і повітів дещо змінили загальний розклад партійно-політичних сил, адже з-поміж її нових членів були 28 націонал-демократів, 18 радикалів і 4 соціал-демократів. Наявні

списки УНРади [286, с. 12-14; 387, с. 472-477] далеко не завжди фіксують партійно-політичну приналежність членів цього органу. Виходячи з ідентифікованої О.Павлишиним партійної приналежності 168 депутатів, до УНДП належали 95, УРП — 35, УСДП — 24, УХСП — 7 осіб [447, с. 226]. При цьому, слід зважати, що лише 2/3 — близько 113 діячів — брали участь у її роботі за станиславівського періоду, із яких 54 % становили націонал-демократи, 30 % радикали, 12 % соціал-демократи, 4 % християни-суспільники; про партійність інших членів дані відсутні [підраховано за: 447, с. 226].

За таких розкладів націонал-демократи переважали і в керівних органах УНРади, забезпечуючи свій вплив на її діяльність. За першого періоду (жовтень-грудень 1918 р.) вони домінували у її Президії, яка за персональним складом фактично збігалася з Президією УПР. Після здійсненої у січні 1919 р. внутрішньої структуризації УНРади УНДП зберегла в ній провідні позиції. Цьому не перешкодив пропорційний принцип розподілу місць у новообраній Президії: УНДП — 3 члени (Є.Петрушевич — голова; О.Попович і С.Витвицький його заступники); УСДП — 3 члени (заступники — С.Вітик і А.Шмігельський, секретар — О.Устиянович); УРП — 1 член (Л.Бачинський — заступник); 1 представник студентства (С.Сілецький) [207]. За такого розподілу посад націонал-демократи опинилися в керівництві, отримавши можливість формувати порядок денний роботи та засідань УНРади.

Ще вагомим був вплив націонал-демократів у Виділі УНРади, де вони отримали 6 місць (Є.Петрушевич — голова, А.Горбачевський, Т.Окуневський, С.Юрик, О.Попович, М.Новаковський) та по 2 радикали (Л.Бачинський, Г.Дувіряк) і соціал-демократи (С.Вітик, А.Шмігельський) [45]. Зважаючи на повноваження цього органу, можемо стверджувати, що УНДП фактично перебрала на себе функції, які належали главі держави, зокрема затвердження законів, формування уряду, представництва ЗУНР-ЗОУНР на міжнародній арені тощо.

Щоправда, націонал-демократи не завжди повною мірою використовували своє домінування через несистематичну участь їхніх лідерів у роботі УНРади. За відсутності Є.Петрушевича, який часто їздив до Відня, пленарні засідання вів О.Бачинський, що позначалося на перебігу парламентських дебатів.

Формування уряду на міжпартійній основі також забезпечило домінування в ньому УНДП. З-поміж 14 членів першого складу РДС було 10 націонал-демократів (Л.Цегельський, В.Панейко, К.Левицький, С.Голубович, Я.Литвинович, С.Баран, І.Мирон, О.Пісецький, І.Куровець, С.Федак), 2 радикалів (Д.Вітовський, І.Макух) та по одному представникові від соціал-демократичної (А.Чернецький) і християнсько-суспільної (О.Барвінський) партій [277].

У другому уряді, сформованому на початку січня 1919 р., було 4 націонал-демократів, 3 радикалів та 1 соціал-демократ і 1 безпартійний. Така, з першого погляду, “поступливість“ націонал-демократів зумовлювалася труднощами державного будівництва, а, розширюючи свої повноваження, уряд ставав об’єктом критики з боку широкої громадськості. Погоджуючись розділити відповідальність за його роботу з радикалами, які зберегли портфелі у двох ключових міністерствах — військових справ та внутрішніх справ (Д.Вітовський та І.Макух), УНДП забезпечила керівництво урядом і контроль над фінансами в особі С.Голубовича, який обійняв посади президента та секретаря фінансів, торгівлі і промислу. Зауважмо також, що слідом за авторитетними дослідниками і мемуаристами українського зарубіжжя М.Стахівим і М.Лозинським [403, с. 64] у сучасній науковій літературі побутує твердження, буцімто соціал-демократи “відмовилися“, “не брали участі“ в уряді С.Голубовича. Насправді ж посаду секретаря громадських робіт до кінця його існування обіймав член УСДП М.Козакевич.

Партії здійснювали вплив на роботу УНРади через свої парламентські угруповання — фракції. Від самого початку в УНРаді існував чіткий поділ членів за партійною приналежністю, так що, окрім трьох представників

вищого духовенства, в ній фактично не було безпартійних. За львівського періоду діяльності на хвилі загальної ейфорії в ній фактично не було розбіжностей на партійному ґрунті: всі політсили підтримували ідею національної державності та спільно шукали шляхи її утвердження. Утім, з появою перших труднощів, загостренням суспільної ситуації, особливо з ухваленням непопулярних рішень і реформ, розмежування і поляризація між ними дедалі поглиблюється.

Поширений у країнах з парламентською та парламентсько-президентською формами правління поділ на “правлячі” та “опозиційні” партії в УНРаді не набув чіткого завершеного вигляду, хоча простежується доволі виразно. Зважаючи на ідеологічні програми, характер обговорення і ухвалення рішень та персональний склад вищих органів законодавчої і виконавчої влади ЗУНР-ЗОУНР, УНДП можна представити як правлячу ліберально-центристську, а УРП — як правлячу ліву партію. Офіційно вони не творили коаліції, яка б формувала уряд, але представляли в ньому абсолютну більшість. Крайнє ліве крило займала УСДП, що репрезентувала себе як опозиція, хоча її представники були в першому і в другому урядах. Відверте опозиційне становище соціал-демократи обстоювали після прийняття УНРадою ухвали про злуку ЗУНР і УНР, коли її лідери стали виступати і діяти всупереч офіційним владним рішенням. Згодом УСДП почала сприяла створенню опозиційних до чинної влади політичних організацій.

У лютому 1919 р. в УНРаді завершилося оформлення трьох партійних клубів (фракцій). До найчисельнішої парламентської фракції націонал-демократів входило до 50 членів, радикалів — 31 [233]. Опозиційне становище займала фракція соціал-демократів (близько півтора десятка осіб), яка під проводом голови партії В.Темницького та С.Вітика, О.Безпалка, О.Устияновича проводила активну й жорстку парламентську діяльність. Вона критикувала соціальну політику уряду за нерозуміння “пекучих проблем” сучасності та виступала за розв’язання соціальних проблем шляхом встановлення соціалістичного ладу в Українській державі [184; 234]. Для

узгодження позицій з гострих питань, які виносилися на загальні засідання УНРади, періодично збиралися “конференції” (погоджувальні наради) за участі членів чи окремих представників фракцій.

Дослідники відзначають нівелювання політичних відмінностей у середовищі УНДП-УРП, нагадуючи, що перед війною радикали творили ліве крило націонал-демократів [215, с. 1], та звертаючи увагу на “подібність цих партій за загальними принципами” діяльності [494, с. 94]. За таких умов майже “непомітно” пройшов перехід чотирьох кооптованих від УНДП членів УНРади, з-поміж них і відомого діяча С.Томашівського, до Радикального клубу [447, с. 226]. Відсутність чіткої партійної ідентифікації зумовило виокремлення з нього опозиційної (“більш радикальної”) т. зв. покутської групи, яка оголосила себе “Селянсько-радикальним клубом”. Її представники К.Трильовський (голова), селяни Г.Дувіряк, Д.Паневник, П.Шекерик-Доників, учитель А.Онищук закидали офіційному проводові УРП “бездіяльність” та намагання припинити існування партії у серпні 1918 р. [247].

Партійні впливи та партійно-політична диференціація вищих органів влади ЗУНР-ЗОУНР знаходили загалом адекватне пропорційне відображення у місцевій владній вертикалі. З-посеред повітових і міських комісарів та голів повітових УНРад переважали націонал-демократи. Приміром, ці посади члени УНДП обіймали в повітах Бережани, Жовква, Самбір та ін. Радикали переважали в органах виконавчої влади на традиційних теренах свого домінування — повіти Станиславів, Долина, Надвірна, Товмач, Сокаль, хоча “в осерді їхніх впливів” — Коломиї — місцеву адміністрацію очолювали націонал-демократи. Зазвичай відповідну партійну приналежність мали і делегати від повітів до львівської УНРади [узагальнено: 42].

Попри такі загальні об’єктивні закономірності, не можна говорити про “монополізацію” влади певними партіями в окремих повітах, навіть зважаючи на домінування їхніх впливів. Нерідко радикали, націонал-демократи чи соціал-демократи змінювали одні одних на посадах повітових

(Бібрка, Городенка, Дрогобич та ін.) чи міських старост. Причини цього криються в персоналіях громадсько-політичних лідерів, які здобули визнання завдяки багаторічній праці та користувалися авторитетом, незважаючи на партійну приналежність, тому поправу очолювали місцеві органи влади. З-поміж керівників місцевих адміністрацій було чимало позапартійних відомих діячів. Сказане стосується і москвофілів (зазвичай колишніх), які не були представлені у вищих органах влади, однак за доби української державності обіймали посади комісарів у повітах чи судових округах (Гусятин, Радехів та ін.) [узагальнено: 42]. За доби ЗУНР-ЗОУНР провінція загалом не знала такого гострого партійно-політичного протистояння, яке точилося в УНРаді та між керівними органами політичних партій.

Розстановка партійно-політичних сил у вищому представницькому органі держави істотно позначалася на її роботі та характері ухвал. За “львівського“ періоду — 1-21 листопада 1918 р., як свідчать матеріали преси, зокрема й досить докладна хроніка члена УНРади О. Стефановича [282], її делегати майже не виявляли своєї партійно-політичної приналежності: всі одностайно ухвалювали рішення, спрямовані на протидію полякам, утвердження влади у Львові й провінції та пов'язані з формуванням уряду тощо.

Перші серйозні дебати розгорілися в УНРаді з питання приєднання західних земель до УНР. Уже на першому засіданні щойно створеної Конституанти 18 жовтня 1918 р. вони набрали такої гостроти, що соціал-демократи, які разом з частиною радикалів та окремими націонал-демократами вимагали його негайного проведення, покинули наради на знак протесту. Тоді, як відомо, прийняли ухвалу про утворення окремої західноукраїнської держави. З новою силою, але вже за більш виразного партійного розмежування до цієї проблеми повернулися 2 січня 1919 р. на першій сесії УНРади в Станиславові. Соціал-демократи в особі С. Вітика знову виступили за негайну і повну злуку: “Не треба відволікати акту проголошення. Треба установити переходову комісію, а ціле правління

передати в руки укр. влади в Києві... Злука конечна й з економічного боку. Мусимо проголосити її з огляду на мирову конференцію вже сьогодні“. Йому в унісон колишній австрійський посол від УНДП, селянин Т.Старух запропонував замість нового уряду ЗУНР утворити його ліквідаційну комісію. Їх підтримав гуцул із Чорногори П.Шекерик-Доників: “Народ, що стільки жертв поносить, жадає злуки без застережень. Ми хочемо однаково стогнати, однаково радуватись, однаково співати як під Чорногорою, так і на Кавказі“ [210].

Між тим, частина парламентарів була іншої думки. Радикал Д.Вітовський, промовляючи “не як член правительства, а як член Ради“, виступив “проти знесення границь до того часу, поки не буде договору про товарообмін“. За його думкою, до “спільних справ“ мали належати міжнародна і фінансова політика, пошта і телеграф, до “автономних“ — шкільництво і віросповідання, а адміністрація і судівництво “остає як досі аж до введення українських законів“. Його підтримав однопартієць А.Крушельницький, який уважав, що “спільними“ повинні бути також земельна реформа і шкільництво [210].

Націонал-демократи не брали участі в дискусії, однак саме їхня позиція перемогла. Її, по суті, озвучив очільник уряду, однопартієць С.Голубович, який запевнив, що “ціле правительство стоїть на становищі злуки“, та запропонував “оголосити“ підписаний 1 грудня “вступний договір з Українською Директорією“. Відчуваючи загальний настрій, досвідчений парламентарій Є.Петрушевич поспішив припинити дебати після того, як Л.Цегельський зачитав текст вступного договору між обома українськими республіками [210].

Ухвалена наступного дня, 3 січня 1919 р., історична ухвала про злуку ЗУНР з УНР носила загальний декларативний (і дещо суперечливий) характер та фактично відповідала позиції націонал-демократів і радикалів у цьому питанні. З одного боку, УНРада урочисто проголосила “з нинішнім днем“ їхнє “з’єдиненє... в одну одноцільну, суверенну Народну Республіку“. З

іншого, у документі зазначалося, що до часу зібрання її Установчих зборів законодавчу владу на території ЗУНР виконуватиме УНРада, а цивільну і адміністративну — здійснюватиме її виконавчий орган - Державний Секретаріт [119]. Такий “варіант соціал-демократів“, який з першого погляду відповідав вимогам громадськості і частини парламентарів про “негайну і повну злуку“, означав, що фактичного злиття владних структур не відбулося, вони залишилися чинними та продовжували функціонувати до загальнонаціональних Установчих зборів, дата проведення яких не визначалася.

Найгостріші партійно-політичні баталії супроводжували розробку проекту та ухвалення аграрного закону. Його підготовку було доручено створеній 4 січня 1919 р. земельній комісії УНРади у складі шести радикалів (С.Данилович, П.Шекерик-Доників, М.Королюк, П.Лаврук, І.Макух, І.Попович), двох соціал-демократів (А.Шмігельський, С.Вітик) та семи націонал-демократів (Т.Старух, С.Матковський, С.Онишкевич, А.Кунько, Т.Ваньо, Л. Петрушевич, Г.Тершаковець) [177]. На засіданні 10 лютого 1919 р. після кооптації до її складу 14 селян, п'яти юристів, трьох священиків, двох учителів, одного інженера кількість членів зросла до 25. Тоді ж вирішили проводити засідання постійно [148]. Чисельна перевага націонал-демократів, а також радикалів, які й очолювали комісію (С.Данилович, потім І.Макух, відтак Л.Бачинський), не забезпечило спокійного впровадження цієї справи.

До земельної комісії надійшли проекти аграрного закону А.Онищука і І.Поповича та “додаткові внески“ А.Артимовича, А.Крушельницького, однак вона докладно опрацювала законопроекти радикалів С.Даниловича і Л.Бачинського [148]. Офіційні позиції комісії та уряду, що фактично збігалися з платформою націонал-демократів, озвучив С.Голубович на засіданні УНРади 6 лютого 1919 р. Вона полягала у вилученні великої земельної власності через викуп, збереженні приватної власності та права спадковості

на землю, передачі великих лісових масивів державі, наданні права отримувати землю безземельним і малоземельним [146].

Обговорення проекту земельної реформи в УНРаді тривало найдовше та супроводжувалося найгострішими дискусіями. Воно розпочалося на першій сесії, а на другій сесії 4-12 лютого вступило у найактивнішу фазу. Дебати, у яких взяло участь близько двох десятків парламентарів, засвідчили широкий спектр поглядів на проблему, так що повної єдності щодо шляхів її розв'язання не було навіть між самими однопартійцями.

Проекти радикалів дещо різнилися між собою. Зокрема, Л.Бачинський виступав за поділ великої земельної власності та наділення і передачу землі у спадкову власність селянам, які на ній працюють, у розмірах, які вони здатні обробити зі своєю сім'єю. Окрім лісів, він заперечував доцільність передачі землі у спільне володіння громадами через властивий галицькому селянству індивідуалізм [228]. Його партійний соратник і опонент С.Данилович, виходячи з праісторичних українських традицій суспільного землеволодіння, пропонував передати велику земельну власність у “народний земельний фонд” для колективного господарювання, а її відшкодування мало відбутися за цінами 1913 р. Розпоряджатися цим фондом та організовувати “спількове господарювання” мали виборні громадські земельні ради [225-226].

Прийнята 3 січня 1919 р. ухвала про злуку ЗУНР з УНР загострила дискусію навколо питання про спільне земельне законодавство для двох українських республік. Соціал-демократи наполягали на негайному запровадженні земельного законодавства Директорії в ЗОУНР. Утім, перемогла позиція націонал-демократів і радикалів, згідно з якою воно не мало “зобов'язуючої дії”, позаяк було ухвалене перед оголошенням злуки на Трудовому конгресі [145]. Така позиція західноукраїнської громадськості та частини політикуму не збігалася з поглядами політичного керівництва Наддніпрянської України.

Напередодні та особливо після проголошення Акту злуки УНР та ЗУНР розв'язання цієї проблеми значною мірою впливало на весь об'єднавчий

процес. Під час першої сесії УНРади пролунала думка, що “аграрна реформа буде однакова для цілої України, бо її ухвалить Установчі Збори соборної України в Києві” [210-211]. Після прийняття 3 січня 1919 р. ухвали про злуку з УНР ще не було чіткої уяви про політично-правовий статус ЗУНР в об’єднаній Україні, тож і галицьке керівництво не форсувало розробку аграрного законодавства. Водночас воно досить критично ставилося до похапцем ухваленого Директорією 8 січня 1919 р. недосконалого Земельного закону, що скасовував приватну власність на землю та істотно обмежував розміри земельних наділів. Унаслідок обговорення цього питання на засіданнях парламенту та уряду дійшли згоди, що ЗОУНР має право на окреме аграрне законодавство, позаяк таке положення існувало в домовленостях УНРади з Директорією [445, с. 170-172].

Найгострішими постали проблеми щодо шляхів (способу) “вивласнення землі” (з викупом чи конфіскацією) та розмірів земельних площ, які підлягали розподілу. Соціал-демократи, як і представники селянства, в УНРаді виступали за безкоштовну конфіскацію великої земельної власності, за викуп землі у багатих селян та її справедливий розподіл передусім між тими, хто “зараз воює”, а також безземельними і малоземельними [148].

Позиція парламентарів і урядовців з табору націонал-демократів, яку озвучували О.Онишкевич, А.Горбачевський, О.Марітчак полягала у необхідності ліквідації великих землеволодінь, збереженні приватної власності на землю та наділенні нею малоземельних і безземельних, але лише після завершення війни, щоб вояки не полишали бойових лав. Пропонувалося визначити “трудова норма” розподілу землі, зберегти середні селянські землеволодіння, не конфісковувати ґрунти у заможних селян та допустити вільний товарообмін земельними ресурсами. Розмір відшкодувань мав визначити майбутній сойм [208]. Помірковане, консервативне крило, що становило більшість УНРади, прагнуло “збудувати новий лад дорогою еволюції, нав’язуючи до “старого ладу”, тож виступало проти наділення

землею без викупу, бо це загрожувало “революцією проти цілого світу, який може нас повалити“ [225-226].

Дійти компромісу у визначенні основних засад аграрної реформи не вдалося, тому вирішили парламентські дебати в цій справі відкласти до середини березня 1919 р., а проекти аграрної реформи надіслати для широкого обговорення в сільські громади. Цей акт став яскравим виявом народовладдя і вірності принципам демократії. Матеріали часописів “Нове життя“, “Республіка“, “Республіканець“ засвідчують повсюдне проведення у другій половині лютого — на початку березня 1919 р. масових віч, громадських зборів і нарад, де селянство, представники різних верств населення та органів місцевого самоврядування висловили широкий спектр поглядів на шляхи і способи розв’язання найпекучішої суспільної проблеми. Публічна дискусія продемонструвала політичну зрілість селянства, яке не сприймало популістських гасел, а, розуміючи потреби безземельних і малоземельних, прагнуло забезпечити умови для ефективного землекористування. Майже одностайною була і думка щодо збереження права приватної власності на землю.

Дебати над аграрною реформою відновилися 4 квітня 1919 р. з початком третьої сесії УНРади. Десять її членів, що представляли УРП на чолі з Л.Бачинським, відразу подали “внесення“ до земельної комісії, в якому обумовлювали шляхи викупу і розподілу ґрунтів серед незаможних селян та деталізували правила землекористування [21]. Новим аспектом дискусій стала проблема церковного землеволодіння. Захищаючи права духовенства, член Ради, протоігумен П.Філяс обґрунтував недемократичність засади “земля — лише тим, хто її обробляє“, бо це формально позбавляло права володіння нею інтелігенції та церкви, які доклали великих зусиль для актуалізації справи проведення справедливого перерозподілу землі в суспільстві [161].

На цьому останньому етапі парламентських дебатів навколо аграрної реформи особливо активізувалися ліві й ліворадикальні сили — УСДП,

Селянська радикальна партія (СРП, виникла за міжсесійного періоду, про що йтиметься далі). У центрі дискусій опинилася проблема різних форм усупільнення (соціалізації) землі. Однак більшість навіть із цього парламентського крила виступала проти спілкового господарства, хоча по-різному бачила шляхи передачі землі у приватну власність [161].

Ухвалений УНРадою 14 квітня 1919 р. Закон про аграрну реформу став компромісом між проектами націонал-демократів і радикалів та не розв'язував усіх пов'язаних з нею принципових моментів [64]. Він забезпечував наділення селян землею на правах приватної власності, але не визначав механізмів відшкодувань старим власникам і користувачам земельних ділянок. Прерогатива розв'язання цього питання, як і визначення граничних розмірів індивідуальних землеволодінь та права користування землею служителями церкви, надавалася майбутньому сойму ЗОУНР. Розподіл землі мали розпочати відразу по завершенні війни. Твердження Є.Петрушевича про те, що ухваленим законом “ми скріпили найтривкішу основу нашої держави — селянство...: цим позбулися наших ворогів польської шляхти“ [447, с. 179], видається занадто оптимістичними, позаяк документ не забезпечував внутрішньої стабільності та загострював стосунки з Директорією УНР. Земельну реформу в ЗОУНР здійснили в руслі аграрних законодавств і перетворень країн Східної Європи, у державотворчих доктринах яких також тісно перепліталися соціальні та національні антагонізми.

За складних воєнно-політичних умов удалося віднайти компромісний варіант земельної реформи та оминати загострення найбільш дражливих питань. Видається, він задовольняв усі партійно-політичні угруповання, які попри гострі дискусії та ідеологічні розбіжності не допустили внутрішнього розбрату, а, обстоюючи державотворчі позиції, розуміли потребу консолідації національних сил. Заради цього вони ввійшли до складу новообраної після увалення закону міжпартійної земельної комісії, що складалася з представників УНДП (М.Загультський, Т.Кормош, С.Матковський,

С.Назаревич, Р.Перфецький, Л.Петрушевич, С.Юрик), УРП (Л.Бачинський, С.Данилович, М.Королюк), СРП (К.Трильовський). Вона мала продовжувати роботу над удосконаленням аграрного законодавства для його представлення на Установчих зборах [445, с. 179].

Досвід парламентської та урядової діяльності українських політичних партій за доби парламентської демократії ЗУНР доволі цікавий і повчальний для сьогодення. За складних умов перехідного суспільства та активних процесів державотворення, попри ідеологічні відмінності й особисті амбіції лідерів, вони шукали і знаходили компроміси заради досягнення національних інтересів українства та задоволення соціальних запитів окремих верств населення. Яскравим прикладом цього слугує земельний закон, який, оминаючи найпроблемніші питання аграрної реформи, відкладав їхнє розв'язання до більш спокійних часів. Попри гострі дискусії у парламенті та ідейні розбіжності, партійно-політичні угруповання не допускали внутрішнього розбрату та розколу української суспільності на окремі табори. Обстоюючи державотворчі позиції, уряди ЗУНР формувалися на міжпартійній основі, що впливало з потреби консолідації національних сил.

3.2 Особливості ідеологічних програм і формування нових політичних угруповань.

За умов, коли Західно-Українська Народна Республіка стала реальним фактом, склалася неприродна ситуація щодо взаємовпливів між соціальними функціями політичних партій та об'єктивними процесами державотворення. Зазвичай політичні організації, гуртуючи ідейних лідерів і найактивнішу частину громадян, визначали у своїх програмах завдання і орієнтири суспільного поступу та практичними діями стимулювали їхню реалізацію.

Однак унаслідок динамічного державотворення, активного формування і діяльності управлінської вертикалі влади партії виявилися не готовими адекватно і швидко реагувати на нові суспільні виклики. Це змушувало переформатовувати чи принаймні корегувати їхні ідеологічні постулати, модернізуючи й адаптовуючи партійну діяльність до умов і потреб розбудови власної національної державності.

Важливий, до певної міри безпосередній поштовх цьому дала аграрна реформа, яка істотно змінювала формат політичних, соціальних, національних стосунків. Проте до перегляду партійних програм і активізації внутрішнього партійного життя спонукала насамперед загальна суспільно-політична ситуація в ЗУНР-ЗОУНР. Ейфорія переобрання українцями влади швидко змінилася важкою суворою буденністю — погіршенням соціально-економічного становища, посиленням зовнішньої загрози, втратою динамізму в діяльності державних структур. Суперечливі тенденції і явища супроводжували український соборницький процес. Розчарування і політична апатія межували із наростанням радикальних настроїв у суспільстві. Особливості, характер, глибина ідейно-організаційної модернізації партійних угруповань зумовлювалися і їх внутрішнім становищем.

Утворений в УНРаді Селянсько-радикальний клуб узявся за “відновлення” радикальної партії. Саме це проголошувала резолюція скликаного ним 16 лютого 1919 р. зібрання за участі 321 особи, яке назвали “Конференцією Української радикальної партії”. Конференція оголосила про поновлення видання органу УРП “Тромадський голос”, обрала комісію для підготовки нової програми, закликала відроджувати місцеві партосередки та обрала “нову управу” партії у складі К.Трильовського (голова), А.Онищука (заступник), П.Шекерика-Дониківа (секретар) та ін. Ухвалили провести обговорення аграрної реформи в громадах [131].

Ця подія спричинила не переворот, а внутрішній розкол УРП. Наступила блискавична реакція її чинної Головної управи, яка вже 20 лютого почала видавати у Станиславові часопис “Народ”. У його першій програмній

статті радикальна партія несподівано виступила як опозиційна сила: “вважаємо, що теперішня Національна Рада не вибрана на демократичних основах і тому не є правдивою відбиткою бажань селянської маси. Рівнож Трудовий Конгрес не відповідає нашим демократичним поняттям“. Тому в розв’язанні першочергових завдань державного будівництва та земельного питання, за думкою речників УРП, варто “обирати зразки демократичного устрою Заходу, а зразки більшовицької Росії слід рішучо поборювати“. Заперечуючи революційні методи боротьби, за головні шляхи досягнення мети радикали визначали “демократію та етичний соціалізм“ [197].

Так із внутрішньопартійних розколів розпочався “парад“ партійних з’їздів, що відбувся за міжсесійного періоду діяльності УНРади, який помітно “підкорегував“ характер партійно-політичної системи ЗУНР-ЗОУНР.

Програмне кредо устрою і будівництва української держави чітко окреслив з’їзд УРП 22-23 березня 1919 р. у Станиславові. Ухвалена на ньому резолюція стверджувала, що самостійна соборна Україна повинна мати республіканську форму правління, за якої найвищу владу виконує УНРада, що обирає “відповідальний перед нею“ уряд. Сувереном Української Народної Республіки має бути народ, тому всі органи самоуправління повинні обиратися, а бюрократичну адміністративну систему замінити “ради робітничого народу“. Найважливіші державні справи вирішуватимуться шляхом плебісциту. Від уряду ЗОУНР вимагалось провести вибори на засадах загального, рівного, таємного, безпосереднього, пропорційного голосування. В економічній частині радикали виступали за: розподіл великої земельної власності між малоземельними та безземельними; запровадження 8-годинного робочого дня; проведення соціалізації (одержавлення) великої промисловості, торгівлі і банків; законодавче забезпечення “охорони робітника“. Окремою ухвалою з’їзд виключив К.Трильовського і його найближчих прибічників з УРП та заборонив видавати “Громадський голос“ від імені партії [182; 183]. Радикалізація суспільних настроїв зумовила помітне “полівіння“ радикальної партії, яка за умов національного

державотворення поглибила розробку демократичних засад формування влади та забезпечення принципів народовладдя в управлінні суспільством. Однак внутрішній розкол значно послабив цю політичну силу, дезорієнтував її прибічників, адже до кінця існування ЗОУНР у Східній Галичині діяли фактично дві радикальні партії.

Крайньолівий спектр у партійно-політичній системі ЗУНР-ЗОУНР займали Українська соціал-демократична партія та створені за її підтримки організації соціалістичного спрямування. За нової внутрішньополітичної і міжнародної ситуації вона змінила свої зовнішні орієнтири. Відкрито розірвавши стосунки з Польською партією соціалістичною за підтримку анексії східногалицьких земель Польщею [327, с. 30], галицька УСДП ввійшла у тісні зносини й потрапила під вплив наддніпрянської Української соціал-демократичної робітничої партії. Соціал-демократи ЗУНР-ЗОУНР орієнтувалися на уряд Директорії, який очолював її діяч В.Чехівський, та входили до складу створеного у Києві спільного Центрального комітету, що мав забезпечити об'єднання соціал-демократії всієї України [427, с. 261].

При цьому, хоча соціал-демократи входили до складу першого і другого урядів ЗУНР-ЗОУНР, вони фактично становили опозицію в УНРаді. Це остаточно і публічно стало зрозумілим після того, як один з їхніх лідерів С.Вітик, направлений до Києва для юридичного оформлення згадуваної ухвали від 3 січня 1919 р. про Злуку, всупереч її положенням та офіційній позиції вищого політичного керівництва несподівано заявив, що Західна Україна повинна негайно і без застережень увійти до централізованої УНР, зрікаючись своєї автономії та визнаючи владу Директорії [263, с. 264].

Ідеологічні засади і завдання поступу УСДП визначила конференція 27-28 березня 1919 р. у Станиславові [62, с. 5-15]. За умов протистояння “двох світів“ — імперіалістичної Антанти та соціалістичних держав Сходу Європи, що становить суть історичного моменту, партія, за словами її очільника В.Темницького, підтримала “тріумфальний похід демократичного визвольного руху й соціальної революції“. Вона засудила російський

більшовизм, який, прикриваючись насаджуванням соціалізму, грабує Україну, але виступає за припинення війни з Росією, якщо вона визнає самостійність і суверенітет УНР. Через протиставлення себе урядові і УНРаді ЗОУНР, які не діють в інтересах трудових мас, наголошувалося, що лише реалізація програми УСДП може забезпечити утвердження Української держави “на щиро демократичних формах влади і соціального устрою”, тобто на засадах соціалізму. Її положення передбачали конфіскацію великої земельної власності без викупу та усупільнення; реорганізацію шкільництва в “соціалістичному дусі”; демократизацію армії; запровадження 8-годинного робочого дня і соціального захисту непрацевдатних; проведення негайних виборів до сойму.

Таким чином галицькі соціал-демократи прагнули поєднати засади парламентської демократії із соціалістичною ідеологією та постулат української національної державності із пролетарським (зокрема й міжпартійним) інтернаціоналізмом. Ці “інгредієнти” були апріорі несумісними, що призвело до витворення еkleктичної ідейної платформи та зумовлювало суперечності практичної діяльності. Діяльність партії стримувала і та обставина, що її центральне керівництво опинилося на території, контрольованій польськими військами.

На засіданні УНРади 28 березня 1919 р. голова УСДП В.Темницький заявив: “Наша політика мусить йти наліво, наліво і ще раз наліво” [253]. У розрізі реалізації цієї стратегічної лінії за її підтримки постала ще одна організація соціалістичного спрямування — Селянсько-робітничий союз (СРС). Ухвалена на конференції його повітових представників 16 лютого 1919 р. політична програма являла штучний симбіоз соціально-класових постулатів марксизму, ідеї національної соборної державності, ідеологічних концептів Директорії УНР та окремих більшовицьких, лівоесерівських і соціал-демократичних гасел. Згідно із цим документом, через об’єднання всіх українських земель мала постати Українська держава із соціалістичним ладом. Щоб змінити старий “капіталістично-бюрократичний лад”, вона

повинна була забезпечити соціальну справедливість шляхом здійснення соціально-демократичних перетворень: установлення демократичних свобод; заміни постійної армії народною міліцією; відокремлення церкви від держави; запровадження обов'язкового безкоштовного шкільного навчання; конфіскація великої земельної власності без викупу та передача землі у довічне користування селянам; націоналізація промислових підприємств; затвердження 8-годинного робочого дня; забезпечення мінімальної заробітної платні і безкоштовної медичної допомоги; заборона дитячої праці тощо.

На тлі посилення воєнної загрози, погіршення соціально-економічної ситуації і внутрішньої нестабільності навесні 1919 р. у ЗОУНР активізувалися ліворадикальні сили. Виступаючи за соціальний переворот і союз із більшовицькою Росією, вони становили відкриту опозицію до вищої влади ЗОУНР. Одним з її рупорів став орган СРС “Республіканець” (виходив з 1 січня 1919 р.), зі сторінок якого діячі союзу та комуністи закликали остаточно скинути “неволю національну і соціальну”, розігнати націонал-демократів (“бандитів” і “соціальних піявок”) та радикалів, діяльність яких суперечить інтересам трударів [202; 205; 243].

Соціал-демократи не мали повного контролю над СРС та не поділяли його ультралівих ідей, але прагнули використати цю організацію як засіб політичного тиску на УНРаду і РДС. Вони намагалися утвердити свої впливи на влаштованому СРС за участі 1200 делегатів із 33 повітів Селянсько-робітничому з'їзді (Станиславів, 30-31 березня 1919 р.), який можна вважати кульмінаційним виступом лівої опозиції. Він пройшов під гаслом відкриття єдиного фронту соціалістичних партій для “створення демократичної революційної України” із “соціалістичним устроєм”. Вважаючи, що уряд “не відповідає інтересам українських трудових мас”, та закидаючи УНРаді “нелегітимність”, з'їзд висунув вимогу кооптувати до її складу 61 представника СРС (з них 10 членів УСДП) для захисту волевиявлення селян і робітників. Попри ультрареволюційну риторику завдяки соціал-демократам на ньому прийняли помірковану ухвалу, згідно з якою, зважаючи

на важке міжнародне становище, слід було лише “парламентським способом” впливати на офіційну владу. Соціальні вимоги з’їзду дублювали загальну платформу СРС [220; 222; 237; 238].

Політичні лідери по-різному оцінили цю подію. Якщо голова УРП закидав, що соціал-демократи за допомогою СРС прагнуть до революції проти власної держави, то його однопартієць О.Назарук також був близьким до істини, стверджуючи, що з’їзд став своєрідним “клапаном” у громадському житті ЗОУНР, бо через нього “ослабилося невдоволення в краї” [474, с. 224].

Таким чином, будучи опозиційною силою в УНРаді, УСДП неухильно дотримувалася засад української державності та, впливаючи на інші ліворадикальні сили, забезпечувала функціонування політичної системи ЗОУНР у межах легітимності. За складних умов реалізації засад демократії, вона зуміла каналізувати наростаючий і потенційно небезпечний соціальний конфлікт в еволюційне (а не революційне) парламентське русло.

Утім, намагання соціал-демократів посилити свої впливи в УНРаді за допомогою кооптації представників СРС зазнали невдачі. Під час обговорення 1-3 квітня 1919 р. цього питання на засіданнях законодавчої комісії фракція УСДП в ультимативній формі доводила: якщо цю вимогу відкинуть, то “елементи” з СРС, яких вдалося “повести на легальну парламентську дорогу”, можуть знову стати на шлях революції. Відтак гострі дискусії перенеслися на конференцію голів партійних клубів. Ситуація настільки загострилася, що Є.Петрушевичу доводилося кількаразово переривати її засідання. Лідери фракцій не заперечували поповнення УНРади за рахунок представників трудового люду, але ждали, щоб ця процедура відбулася на законних підставах. Відмову в домаганнях мотивували тим, що з’їзд не обрав делегатів загальним голосуванням [174]. Не важко спрогнозувати, що в разі виконання цих вимог опозиційне представництво УСДП і СРС в УНРаді зросло б до третини членів, що могло причинити кардинальні зміни в характері діяльності вищого представницького органу.

Важко погодитися з твердженнями дослідників, що саме на вимогу СРС УНРада ухвалила закони про 8-ми годинний робочий день, вибори до союму ЗОУНР і земельну реформу [473, с. 47; 474, с. 224], адже про потребу розв'язання цих проблем було задекларовано ще в перших заявах на початку листопада 1918 р. Вони активно дебатувалися в парламенті ще до появи Союзу. Інша річ, що РДС насправді зважила на заклик СРС стосовного відзначення “свята трудового люду“ 1 травня, ухваливши 25 квітня 1919 р. відповідне розпорядження [104].

На відміну від інших політичних партій, СРС не відновив діяльності після встановлення польської влади в Галичині. Це може підтверджувати висновок М.Стахіва, що його поява в партійно-політичному житті ЗОУНР зумовлювалася кон'юнктурними мотивами, зокрема, СРС став одним з інструментів лівих сил для посилення тиску на офіційну владу. При цьому соціал-демократам було дедалі важче стримувати ліворадикальну стихію в рамках парламентських форм діяльності, тому вони почали дистанціюватися від СРС. З іншого боку, його чільні діячі не змогли знайти спільної мови і з лідерами Директорії, на яку постійно рівнялися у виробленні ідейної платформи та виступаючи за з'єднання двох республік. Про це, зокрема, засвідчили їхні зустрічі із С.Петлюрою та М.Грушевським навесні 1919 р. у Станиславові, які показали, що політичні лідери Галичини та Наддніпрянщини по-різному оцінюють суспільну ситуацію і перспективи боротьби [270, с. 205-206].

За умов революційних катаклізмів у партійно-політичному спектрі ЗУНР-ЗОУНР з'являється новий для Галичини ідеологічний та політичний феномен у вигляді організацій комуністичного спрямування. Він одержав інституціональне оформлення у створенні Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ) на першому з'їзді в лютому 1919 р. у Станиславові. Її появу чимало сучасних дослідників слідом за лідером СРС Д.Дем'янчуком пов'язують зі згадуваною установчою конференцією Союзу [300, с. 73; 387, с. 124; 473, с. 45]. Інші науковці ідейне та організаційне підґрунтя КПСГ

шукають у драгоманівських гуртках та діяльності лівих соціал-демократів, які, виступаючи за “революційне очищення суспільства“, навесні 1918 р. створили об’єднання під назвою “Інтернаціональна революційна соціал-демократична молодь“, яке після походу Червоної армії на Київ відмовилося від пробільшовицьких поглядів [399, с. 115].

За доби революційних потрясінь, ширення популістських гасел щодо кардинальних суспільних перетворень, репродукованих більшовицькою Росією, та потужних соціальних рухів народів Східної Європи в західноукраїнському суспільстві також знайшлися прихильники комуністичної ідеї, які її наріжний постулат “пролетарського інтернаціоналізму“ намагалися поєднати з національними ідеалами. Між тим, за доби ЗУНР-ЗОУНР вона не могла самостійно “прорости“ на “місцевому політичному ґрунті“. Тому керівне ядро КПСГ офіційно діяло як співробітники Станіславівського відділу Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР, що стало легальним прикриттям для антиурядової агітації. У відповідь двадцять одного його члена вислали за межі республіки. Нетривалим було й існування “Соціалістів-комуністів“ — чи не єдиної комуністичної організації у провінції. Вона діяла в нафтовому басейні та була розгромлена під час ліквідації Дрогобицького повстання [203; 323, с. 49; 364].

Переформатування ідейної платформи та діяльності найвпливовішої центристської сили — Української націонал-демократичної партії — зумовлювалося радикалізацією і загальним полівінням суспільних настроїв, перспективою створення соборної Української держави з єдиними органами влади та іншими зовнішньо- і внутрішньополітичними чинниками. Новий етап у її розвитку відкрив надзвичайний Народний з’їзд 28-29 березня 1919 р. у Станіславові, куди прибули 141 делегат із 41 повіту. Участь Є.Петрушевича, С.Голубовича та інших чільних діячів УНРади і урядовців [189] надавало йому статус важливого державно-політичного форуму.

Розв’язання трьох головних завдань зібрання: перегляд програми, обговорення земельної реформи, ухвалення нової назви партії — знайшли

відображення у виступі її голови та ухваленій резолюції, які вписуються окремим рядком у розвиток української суспільно-політичної думки за воєнно-революційної доби 1914-1921 рр. У концептуальній доповіді К.Левицького виокремлюємо три ключові тези. Перша стосується високої відповідальності партії, яка, перебуваючи в “опозиції супроти австрійсько-польського правління“, за умов відновлення Української держави перетворилася на чільну силу, яка становить більшість у представницьких і виконавчих органах влади різних рівнів. Друга теза полягає в обґрунтуванні ідеї загальнонародної партії: “не думаємо кидати демагогічними гаслами на користь одної суспільної верстви, бо здоровий державний організм обов’язаний дати охорону і захист для праці і життя усіх суспільних верств, що творять державну суспільність“. Тому ставилося завдання — “створити широкі партійні рамки“ для всіх прошарків населення. Третій постулат стосувався докорінної перебудови діяльності партії відповідно до “сучасних державно-правних відносин“ та творення “української держави, як народної республіки на основах демократизму, поступу та соціальної і політичної справедливості“. Лейтмотивом промови К.Левицького став заклик відмовитися від міжпартійної колотнечі та спрямувати творчі сили в позитивне державницьке русло [189].

Перейменування партії із національно-демократичної на “Українську народно-трудова партію“ (УНТП) знаменувало її перетворення на всеукраїнську політичну організацію [190]. Гуртуючи різні прошарки населення, вона таким чином хотіла наблизитися до урядових партій Наддніпрянщини та стати загальнонаціональною центристською силою, перебираючи на себе “панукраїнську місію“ для забезпечення рівноваги в розбурханому морі політичних пристрастей.

Ухвалена з’їздом нова програма УНТП [191] традиційно декларувала принципи народовладдя і демократичні цінності: суверенну владу в державі виконує весь народ через законодавчі органи, обрані на основі загального, рівного, безпосереднього виборчого права; всі громадяни рівні перед законом; держава гарантує всі демократичні права і свободи. Утім, у її соціально-

економічній частині відчувалося помітне “полівіння“, зміщення з ліберальних на “просоціалістичні“ позиції: розподіл великої земельної власності між малоземельними і безземельними; усупільнення великої промисловості, торгівлі, кредиту, міської нерухомості у вигляді передачі у власність держави чи добровільних асоціацій. Такі ж тенденції відстежуються й у культурній сфері: “одержавлення“ і надання шкільним закладам різного рівня світського міжконфесійного характеру; забезпечення рівного доступу до них різних верств населення. У міжнародній політиці обстоювався принцип самовизначення та взаємоповаги “усіх культурних націй світу“. Як чинники досягнення загального миру розглядалися збереження загального військового обов’язку і сильної української армії.

З’їзд оновив керівний склад УНТП, обравши до “тимчасового“ Народного комітету А.Горбачевського (голова), О.Поповича і Т.Старуха (заступники), Р.Перфецького і С.Біляка (секретарі), І.Куровця (касир) та представників з Наддніпрянської України [190].

Різнобічна діяльність партій сприяла залученню громадян до участі в громадсько-політичному житті через їх політичну соціалізацію, мобілізацію, формування якостей, навичок, досвіду участі у владних відносинах. Це передусім проявилось в намаганні реанімувати старі та розбудувати нові організаційні структури. Після з’їзду УНТП активізувалися заходи з оновлення місцевого партактиву, для чого на місця висилалися “мужі довір’я“. Але цей процес у період ЗУНР-ЗОУНР не встигли завершити [387, с. 122]. Водночас лідери націонал-демократії усвідомлювали потребу тіснішої співпраці партії та уряду з широкою громадськістю та вказували на потребу налагодження продуманої цілеспрямованої роботи з політичного виховання широких мас для формування єдиного національного фронту [139].

Такі фактори, як утвердження української влади, “полівіння“ суспільних настроїв, загальне посилення політичної соціалізації громадськості, створювали придатний ґрунт для відновлення і розбудови організаційної структури УРП та особливо УСДП. Проте ці можливості не були використані. Ідеологічна праця

радикалів “у масах“ фактично обмежувалася виданням часопису “Народ“, який редагували талановиті публіцисти М.Балицький, М.Федюшка (М.Євшан), М.Шаповал (М.Сріблянський). На засіданні Головної управи 18 травня 1919 р. новим очільником УРП став С.Данилович, позаяк щойно переобраний на з’їзді І.Макух подав у відставку через неможливість поєднувати партійну роботу із виконанням обов’язків державного секретаря. У квітні-травні також відбулося кілька з’їздів і нарад повітових організацій партії [204; 260].

Соціал-демократи за реанімацію мережі місцевих осередків узялися після червневої 1918 р. партконференції у Львові, де для цього створили спеціальний Тимчасовий оргкомітет. Відтак вони зміцнили свої позиції в Станиславові та особливо в дрогобицько-бориславському нафтовому басейні, де, як відзначалося, мав неподільну владу С.Вітик. Створений тут Загальнозаводський союз робітників із близько 600 членів, став зразком і стимулом для створення робітничих профспілкових організацій в інших місцевостях [283, с. 184; 285, с. 43].

До політичної мобілізації ширших верств суспільства — селянства, ремісництва, робітництва — долучився і СРС. У квітні 1919 р. у містах відбулася низка установчих зборів його повітових організацій за участі від 20-50 до 120 і більше осіб (чимало з них прибували з довколишніх сіл), які схвалювали ідейні засади Союзу [176]. Завдячуючи УСДП і СРС, східногалицькими містами (Станиславів, Стрий, Косів, Коломия та ін.) 1919 року прокотилася хвиля першотравневих демонстрацій за участі 1,5 — 3 тис. осіб.

Наукові дослідження, підготовлені на основі методу просопографії (колективної біографії) [447], корелюють усталені уявлення про соціальний склад політичних партій, зокрема й щодо їхнього представництва в УНРаді [447, с. 227-230]. Так, з-посеред представлених у ній діячів УНДП було 36 правників, по 17 священиків і педагогів, 13 селян, а також 8 журналістів, урядовців, ремісників. Радикальну партію репрезентували 12 адвокатів, 10 педагогів і стільки ж селян, урядовців, інженерів, а УСДП (з-поміж осіб, чий соціальний статус установили)

— 6 залізничників, по 4 педагогів і правників, 3 інженери, по 2 урядовців і журналістів та по 1 лікареві й селянинові.

Отож, якщо навіть погоджуватися із твердженням М.Стахіва, що провідну верству УРП і УСДП становили селянські і робітничі діячі, а “осіб з вільних професій [юристи, урядовці, лікарі тощо] серед них було мало“ [494, с. 90], то їхній соціальний склад, особливо радикальної партії, був зовсім неадекватно представлений у вищому законодавчому органі влади. Така диспропорція ще більшою мірою стосується УНДП-УНТП. Заяви на останньому з’їзді, що вона на 56 % складається із селян [447, с. 228], та її позиціонування як “селянсько-демократичної“, “хліборобсько-демократичної“, “республікансько-селянсько-демократичною“ — такі словосполучення обговорювалися в дискусії щодо зміни назви партії, далеко неадекватно відображали керівний склад та представництво трудовиків у владних структурах. Хоча це явище до певної міри закономірне, адже до управління і вирішення державних справ передусім залучалися найбільш освічені та досвідчені політики.

За умов бурхливого державотворення та наростаючої соціальної напруги будь-який виступ громадської інституції чи об’єднання за інтересами набирав політичного звучання, позаяк відображав ставлення до суспільних перетворень, офіційних владних структур тощо. Відносно нечисленна українська інтелігенція одностайно підтримала національну державність та висувала численні проекти, спрямовані на її зміцнення. Яскравим свідченням цього став лютневий 1919 р. з’їзд учителів у Станиславові, який розглянув питання народного шкільництва та соціального становища педагогів. У його резолюціях стверджувалося: народна школа стала “силою факту державною інституцією“, тому вона повинна бути самостійною і незалежною від політичної влади, тим паче, що учителі з 1 січня набули статусу державних службовців [170]. Травневий з’їзд греко-католицького духовенства задекларував підтримку і готовність працювати для добра УНР, закликав священничий стан сприяти консолідації вірян задля зміцнення національної державності та висловив сподівання, що цей процес відбуватиметься на засадах християнської моралі, спільно з Церквою [164].

Із середовища інтелігенції чи не єдиний резонансний публічний опозиційний виступ проти офіційної влади ЗОУНР здійснила згуртована навколо часописів “Нове життя“ і “Стрілець“ група творчої інтелігенції — літератори В.Пачовський та згадувані М.Федюшка і М.Шаповал, колишній міністр земельних справ УНР. Граючи на традиційних антипольських настроях, вони доводили у своїх статтях, що більшовицька Росія не становить загрози національним устремлінням західних українців, а лише допоможе їм здійснити соціальний переворот і перетворення. Ідейна платформа, що поєднувала прорадянські орієнтації зі збереженням національної державності, підживлювала поширена більшовицька демагогія про право народів на самовизначення та знаходила прихильників у Галичині. Члени групи звинувачували УНРаду в “національній зраді“ та закликали “повалити шляхетсько-консервативну банду [уряд]“ й об’єднатися з польським народом. За такі відверто провокаційні заклики їх арештували, але після запевнень, що надалі не чинитимуть таких дій, звільнили [203].

Своєрідне місце в партійно-політичній системі ЗУНР-ЗОУНР посідають іноетнічні політичні організації. З одного боку, жодна з неукраїнських політичних партій чи громадських не виявила бажання розділити відповідальність за становлення ЗУНР-ЗОУНР, вироблення внутрішнього і зовнішньополітичного курсу держави, направивши своїх представників до її вищих владних органів [354, с. 250]. З іншого, вони продовжували перманентне існування, сприяючи внутрішній консолідації своїх етнічних груп. Центрами єврейського суспільно-політичного життя стали сформовані на міжпартійній основі згадувані жидівські національні ради, в яких домінували сіоністи. При цьому вони не висували політичних завдань, зосереджуючи зусилля на розв’язання соціальних проблем єврейського населення [330; 460, с. 38-39].

Виразно політичні цілі мали польські військові організації, що зосереджувалися в повітових містах. Вони мали чисельність від 160 у Стрию до 800 осіб у Станиславові та координували діяльність через центральне керівництво в Кракові. Більшість з них викрила та розгромила українська служба безпеки під закидом підготовки збройного повстання [446, с. 227-229]. З іншого боку, застановившись на платформі “розгортання світової

пролетарської революції“, Комуністична робітничка партія Польщі мала свої напівлегальні осередки на території ЗУНР. Вони виступали проти розв’язаної варшавським урядом війни у Східній Галичині та Україні, трактуючи її як боротьбу “проти польського селянства і робітництва в обороні польських магнатів і їх земельних посілостей“ [354, с. 251; 72, с. 148].

Отже, доба парламентської демократії ЗУНР становить окремий своєрідний етап в еволюції української партійно-політичної системи Східної Галичини. Після “притосованських“ за своєю суттю ідейних платформ, що переважали за старого австрійського режиму, українські партії перейшли до розробки ідеології національного державотворення. На цьому процесі помітно позначилося посилення ліворадикальних настроїв, що спричиняли внутрішні розколи та виникнення нових політичних угруповань. При цьому в найвпливовішій УНДП-УНТП значні впливи зберігали ліберальні й консервативні сили, що істотно позначалося на діяльності вищих законодавчих і виконавчих органів влади та характері суспільних перетворень.

Висновки до третього розділу.

Аналізуючи досвід парламентської і урядової діяльності українських політичних партій, варто відзначити, що попри непроведення загальних демократичних виборів загалом вони були адекватно до своїх суспільних впливів представлені в УНРаді. Усупереч ідеологічним відмінностям та амбіціям лідерів, вони знаходили компроміси в реалізації національних інтересів українства та окремих верств населення. Таким прикладом слугує земельний закон, який відповідав прагненням більшості селянства, а розв’язання болючих проблемних питань відкладав до мирних часів. Незважаючи на гострі дискусії у парламенті та ідеологічні розбіжності, партійні угруповання не допустили внутрішнього розбрату. Уряди ЗУНР формувалися на міжпартійній основі, що сприяло консолідації національних сил. При цьому в політичних партій, як, до речі, в УНРаді і уряді, фактично не відбулося селекції політичних еліт. У партіях був відсутній механізм

оновлення їхнього керівного складу, який попри окремі персональні “перестановки” на 90% залишався незмінним з довоєнного періоду.

Доба ЗУНР стала окремим важливим етапом в еволюції української партійно-політичної системи Східної Галичини кінця XIX — першої третини XX ст. Після “автономістських” пристосуванських за своєю суттю платформ до панівного австрійського режиму партії перейшли до розробки ідеологічних програм, що відповідали завданням національного державотворення. На цьому процесі позначилося посилення ліворадикальних настроїв, що своєю чергою загострили внутрішні партійні розколи, спричинили виникнення нових політичних угруповань. Зокрема, в найвпливовішій націонал-демократичній течії зберігали впливи ліберальні консервативні сили, що позначалося на діяльності законодавчих і виконавчих органів влади та характері суспільних перетворень.

РОЗДІЛ 4.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ДИКТАТУРИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УМОВАХ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЗУНР – ЗОУНР

4.1 Формування та функціонування уряду Диктатора ЗУНР – ЗОУНР в умовах воєнно-політичного конфлікту.

У червні 1919 р. відбулась якісна трансформація політичної системи ЗУНР-ЗОУНР, яка полягала в переході від парламентської демократії до іншої форми правління — диктатури. Цей процес зумовлювався і визначався комплексом внутрішніх та передусім зовнішніх політичних чинників: катастрофічною військово-політичною ситуацією ЗОУНР; змінами в її стосунках з Директорією УНР; ставленням зарубіжного світу та Польської держави до “питання Східної Галичини”; еволюцією національних політичних партій; украй важким соціальним становищем широких мас; ідейно-політичними настроями й устремліннями українства тощо. При цьому

“режим диктатури“ функціонував за умов “територіального дуалізму“, коли одна частина політичних інститутів перебувала за кордоном, а інша в краї (Східній Галичині), що спричинило до напружених стосунків між ними.

Доволі складною і недостатньо дослідженою є проблема генези диктатури ЗУНР-ЗОУНР. Її запровадження було вимушеним кроком, зумовленим польським військовим наступом, що створив безвихідну для українців ситуацію на Прикарпатті, та румунською окупацією Покуття. Пануючі в УНРаді і РДС настрої відображає видана 24 травня 1919 р. за підписами їх очільників ухвала, згідно з якою міністрам О.Бурачинському і М.Мартинцю, а “в разі потреби“ ще п'ятьом секретарям надавалися повноваження представляти уряд ЗОУНР та від його імені виконувати необхідні дії [75]. Це означало, що у випадку захоплення у полон членів вищих органів влади сім урядовців, як на той час перебували за кордоном, могли представляти вищу державну владу.

Залишивши через два дні Станиславів, УНРада і уряд перебралися до Бучача, потім до Заліщиків, відтак до Чорткова. Нуртуючий у політичних колах проект перейти до Румунії і капітулювати перед Антантою викликав обурення у війську, яке хотіло іти лише у Наддніпрянську Україну. У ситуації “повної безвиході“, за свідченням обізнаних І.Макуха і М.Лозинського, усіх опанувала думка про доцільність зосередження влади в “руках однієї людини“ [279, с. 259; 403, с. 107]. Тому проект постанови УНРади, за яким на час іноземної окупації території ЗУНР її функції мали виконувати обрана з її членів Мала рада і Президент, що з'явився червня 1919 р. [81], не був ухвалений. Натомість 9 червня набув чинності акт (“розпорядок“), що проголошував: “З огляду на вагу хвилі і на небезпеку, яка грозить Вітчизні, для скріплення і одностайності державної влади“ Виділ УНРади і РДС ЗОУНР постановили “надати право виконувати всю військову і цивільну державну владу, яку досі на основі конституції виконував Виділ Української Національної Ради і Державний Секретаріат, д-рови Євгенови

Петрушевичови як уповноваженому Диктаторови“. Таке повноваження могло відкликатись [112].

Важко дати однозначну політико-правову оцінку цьому акту, що, за словами І.Макуха, відбувся у “разячо неформальний спосіб“ [279, с. 262]. Таке рішення, що, по суті, змінювало державний устрій, згідно з конституцією, мало ухвалюватися більшістю голосів на загальних зборах УНРади. Однак унаслідок поспішного відступу майже всі її члени залишилися на території, окупованій Польщею. Не було навіть більшості членів Виділу УНРади, необхідної для ухвалення відповідної постанови. Урешті, проти такої ухвали виступали її члени С. Вітик та І. Макух [489, с. 187-188]. Таким чином за критичної ситуації провідники ЗОУНР були змушені діяти з позиції “політичної доцільності“: сотисячні військо і цивільна громада, що незабаром перейшли Збруч, та багатомільйонне українське населення Галичини мали знати про існування правочинного очільника, який за надзвичайних умов зосередив в собі основні права і повноваження вищих органів державної влади.

Добу Диктатури ЗУНР у хронологічно-територіальному відношенні часто поділяють на два періоди: “кам’янецький“ (“наддніпрянський“) та “віденський“ (“емігрантський“). В основі такого підходу лежить місцеперебування Є.Петрушевича та його апарату (уряду), що уособлювали вищу державну владу. Однак, зауважмо, що переїзд із Кам’янця-Подільського, де він перебував із середини липня 1919 р., до Відня на початку грудня 1919 р. не мав істотного впливу на суспільно-політичні процеси в Галичині, де український політиком власними силами реанімував партійні структури та адаптувався до реалій польського політичного режиму.

На час переходу армії і уряду ЗУНР на лівий берег Збруча Директорія контролювала лише смугу 35 на 55 км довкола Кам’янця-Подільського, яка таким чином стала суверенною територією об’єднаної УНР. “Кам’янецька доба“ насправді стала “однією з найтрагічніших в історії... визвольних змагань“ [278, с. 5]. З одного боку, вона продемонструвала незламне

прагнення українського народу до державної самостійності, з іншого, - увиразнила всі хиби політики його лідерів, що прирікали на поразку. Галичанами опановували безнадія, а серед політичних орієнтацій домінували дві — на Антанту та на соборницький фронт, які певний час намагалися “скомбінувати” й “узгодити”.

Нуртуючі раніше суперечності та непорозуміння між очільниками, урядами, партійними діячами ЗУНР-ЗОУНР та УНР у “зазбручанський період” оголилися й дедалі поглиблювалися в усіх сферах — політичній, економічній, військовій. Коріння такого “психологічно-політичного Збруча” П.Мірчук убачав не стільки в “територіально-політичних моментах”, скільки у “партійно-політичних розиграх” [418, с. 339]. Утім, вони лежали ще глибше й полягали насамперед у різних суспільно-політичних умовах розвитку галицького і наддніпрянського українства у складі Австро-Угорської та Російської імперій, які витворили істотні відмінності в їхній політичній культурі та ментальності.

У Кам’янці-Подільському галичани опинилися в непевному становищі: Диктатора офіційно не привітали, натомість серед вояцтва розпочалася пропаганда за перехід до складу Армії УНР [489, с. 193]. Напругу поглиблювали закулісні партійно-політичні інтриги, зумовлені домінування різних партійно-політичних сил в урядах. За таких умов, праві кола Наддніпрянщини пропонували Є.Петрушевичу здійснити державний переворот, який, зважаючи на підпорядкованість йому потужної армії, мав шанси на успіх. Однак, вихований на традиціях австрійського парламентаризму і легітимізму, Диктатор категорично відкинув такий варіант розвитку політичного процесу, тим паче, що захоплення влади “галичанами-австрійцями” неминуче збурило б наддніпрянське українство [281, с. 204-205]. Проти Є.Петрушевича постійно виступали представники соціалістичної партії, вимагаючи його арешту і позбавлення влади. За таких умов він категорично виступив за збереження окремого уряду ЗОУНР як засобу проведення самостійної міжнародної політики.

Досягнення компромісів і порозуміння унеможлилювали персональні відмінності між політичними лідерами. Попри певний суб'єктивізм, раціональне зерно мають їхні оцінки О.Назаруком: “Ми мали в Україні двох диктаторів: Диктатора... д-ра Петрушевича і Головно Отамана Петлюру. Перший одержав владу від народного представництва, другий... — шляхом узурпації. Перший мав в своїм розпорядженні сто тисяч відданого війська, другий мав в десять разів меншу силу з захитаною дисципліною... Один був людиною високої європейської освіти, старий досвідчений парламентарій і політик, загальновідомий і шанований не тільки в Україні, але й закордоном. Другий — особа з малою освітою, невідома українським народним масам до революції, без найменшого досвіду в справі державного будівництва... що виринула на поверхню випадково в часи революційної бурі“ [281, с. 204 - 205].

Такі характеристики можна із певними застереженнями екстраполювати на весь галицький та наддніпрянський політикум. До них додаються відмінності між двома збройними формаціями. За думкою військових фахівців, Галицька армія мала вищий рівень організованості, дисципліни, професіоналізму, ніж Армія УНР, яка, водночас відзначалася “упертістю, відданістю, витривалістю, презирством до смерті“. Армії також мали відмінні військово-оперативну та адміністративно-господарську системи [362, с. 17-19; 512, с.100-102]

Відмінності між українськими державно-політичними таборами довершували різні зовнішньополітичні орієнтації та концепції визвольної боротьби. В очах міжнародної спільноти політика Директорії УНР виглядала як пробільшовицька, бо вона була зорієнтована на світову революцію, а український рух трактувала як соціальний, а не національний [278, с. 25]. У ній не було єдності щодо потенційних союзників, адже одна частина уряду виступала за союз з радянським урядом, друга на чолі з С.Петлюрою шукала порозуміння з Польщею. Не відзначався монолітністю і галицький табір, де

домінували антипольські настрої та існували прихильники і противники союзу як з радянською, так і з антибільшовицькою Росією, тощо.

За такої ситуації політичне і військове керівництво УНР та ЗОУНР знайшли волю до порозуміння й спромоглися на спільний виступ. На нараді 30 липня 1919 р. у Кам'янець-Подільському ухвалили рішення про здійснення походу на Київ. Його реалізація стала найбільшим тріумфом і трагедією українського соборництва. Після успішного наступу об'єднаних українських армій на 31 серпня вже готували парадний в'їзд Головного Отамана С.Петлюри до української столиці, але того ж дня її опанували денікінці. Командувач Галицької армії А.Кравс уклав з ними "суто військовий договір", згідно з яким українські війська залишили місто. Ці події стали наслідком складних військово-політичних процесів, непорозумінь і прорахунків [487, с. 62-83] та дали привід для звинувачення галицького уряду і командування у "політичному денікінофільстві" [278, с. 71].

Відтак у вересні-жовтні 1919 р. Українська галицька армія (УГА) опинилася між "трьох вогнів" — Добровольчою і Червоною арміями та страшною епідемією, що загрожувала її повному знекровленню. Вихід знайшли в угоді з Денікіним, за якою УГА підпорядковувалася Добровольчій армії, зберігаючи свою організаційну структуру, командування, мову. Напередодні її укладання Є.Петрушевич 12 листопада провів нараду з державними і військовими діячами, а через день видав останнє в часі перебування в Наддніпрянщині розпорядження, де виклав своє бачення політичного становища та перспектив боротьби. Диктатор підкреслював необхідність збереження повної організаційної та адміністративної автономії армії та контролю над нею уряду ЗОУНР, щоб "в найближчій майбутності... відвоювати Східну Галичину від Ляхів" та забезпечити її федеративний устрій. У такій доктрині денікінській армії відводилася роль стримуючого фактора [487, с. 102-114].

Чотиримісячний "зазбручанський" період став "перехідним" для "перезавантаження" усєї політичної системи ЗОУНР. Її владні інститути за

цього часу уособлював Диктатор Є.Петрушевич, з яким у Наддніпрянщині перебували кілька членів уряду та УНРади. У Галичині організований політичний процес майже завмер, партії лише починали подавати ознаки життя. Фактичного з'єднання обох українських урядів не відбулося. Окрім партійної колотнечі, що посилювала внутрішній розбрат [278, с. 77-84; 489, с. 198-199; 525, с. 56-61], їхні очільники продовжували по-різному мислити та шукати “своїх” союзників для реалізації власних політичних проєктів. Диктатор Є.Петрушевич, будучи зануреним у військово-оперативні справи та мінливу міжнародну ситуацію, головну організаційно-розпорядчу діяльність спрямовував на матеріальне і кадрове забезпечення армії, що відображають його численні накази і розпорядження [59, с. 501-609].

Переїзд Є.Петрушевича (як і М.Грушевського) за кордон, за думкою дослідників, становить головний зміст третьої “хвилі” (березень 1919 — 1920 рр.) еміграції з України у 1914-1921 р. Вона зумовлювалася наступом більшовиків та передачею частини західноукраїнських земель під контроль Польщі [458, с. 26]. З прибуттям до Відня, де зосередився значний інтелектуальний та громадсько-культурний потенціал українства, на початку грудня 1919 р. Диктатор розгорнув діяльність з консолідації національно-політичних сил для організації опору польському режимові у Східній Галичині, що активізувало відновлення життєдіяльності політичних партій у краї (докл. підрозд. 4.2).

За воєнно-революційної доби зовнішньополітичні орієнтації відігравали важливу роль у пошуках шляхів утвердження української державності. Проте, якщо під час парламентської демократії ЗУНР-ЗОУНР її політичні лідери ще намагалися спиратися на “власну силу” (військову, економічну тощо), то в період диктатури міжнародний чинник став вирішальним у її відновленні та збереженні. Міжнародні угоди 1919-1920 рр. не визнавали Східну Галичину складником Польської держави [354, с. 401-525; 384, с. 193-235]. За міжнародною угодою, затвердженою Паризькою мирною конференцією 25 червня 1919 р., Польща лише “уповноважувалася”

продовжити свої операції по Збруч, але це не стосувалося подальших рішень Вищої Ради Антанти в справі політичного становища Галичини. За Сен-Жерменським мирним договором, Австро-Угорщина зрікалася права суверенітету над Східною Галичиною на користь держав Антанти. Останні не визнавали ЗУНР, однак рахувалися з її існуванням, створюючи військові і дипломатичні комісії для врегулювання польсько-українського конфлікту. Отож “східногалицька справа” залишалася актуальною і не розв’язаною на міжнародному рівні.

У першій половині 1920 р. відбулася фактична зміна зовнішньополітичних орієнтацій уряду ЗОУНР. У лютневій “Енунції [заяві] представників політичних партій” державно-політичні чинники еміграції та краю задекларували непорушну відданість ідеї створення УНР на українських етнічних землях [154]. Однак, попри офіційне дотримання платформи соборної державності як кулуарно, так і публічно, за цього часу почали обговорювати концепцію державної самостійності Галичини, що зумовлювалося й утвердженням головного вектора зовнішніх орієнтацій — на Антанту. Така еволюція проявилася і в номінуванні галицької державницької формації. Як засвідчує аналіз офіційних документів [56, с. 397-644], до середини 1920 р. у них продовжували фігурувати назви “ЗОУНР”, “Західна Область УНР”. Захоплення у липні 1920 р. частини Галичини Червоною армією, про що йтиметься далі, та варшавські домовленості С.Петлюри завдали незворотного удару по ідеї української соборної, тож екзильний уряд став уживати стару назву “ЗУНР”. А навесні 1921 р., коли активізувалося обговорення її майбутнього державного устрою, спершу у конституційних проектах, відтак у буденному політичному лексиконі з’явилася назва “Галицька Республіка”. В окремих зовнішньополітичних документах фігурувала назва “Західно-Українська Галицько-Володимирська Держава”, що “нав’язувала до державницьких традицій доби Галицько-Волинського князівства”.

Антанта стала єдиним зовнішньополітичним орієнтиром після того, як Диктатор відмовився від союзу з київським більшовицьким урядом [403, с. 109-110], який міг покласти кінець усім державницьким змаганням галицького українства, та розірвав стосунки з УНР після укладеного С.Петлюрою у квітні 1920 р. Варшавського договору, згідно з яким вона визнавалася самостійною державою, а Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя і Полісся відходили до Польщі.

Складною, контроверсійною виглядає проблема легітимності диктатури як форми політичного правління ЗОУНР-ЗУНР, тим паче, що сама теорія легітимізації [438, с. 489-491] дає великий науковий інструментарій для її вивчення. Класична концепція М.Вебера виокремлює три типи легітимності, що тією чи іншою мірою притаманні диктатурі Є.Петрушевича. Вона частково спиралася на “традиційне панування“, “освячене сформованою упродовж століть звичкою галицьких українців“ дотримуватися усталених норм і правил. У політичному середовищі визнавалася “особиста харизма“ Є.Петрушевича як авторитетної, досвідченої, відданої національним ідеалам особистості, яка впродовж багатьох років визначала і спрямовувала політичні домагання галицького українства. Урешті, його владі, хоча й з певним запізненням, намагалися надати “раціонально-правового“ оформлення у вигляді підзаконних актів та політичних інструментів (інститутів), які регулювали відносини управління та підпорядкування.

Згідно з універсальною концепцією Д.Істона, з’ясуємо наявність та ефективність визначених ним трьох основних джерел легітимності політичного режиму диктатури. Перше з них — головні ідеологічні принципи — набрали дуалістичного характеру, позаяк поряд з ідеалом української соборної держави починала домінувати ідея окремої “галицької державності“, хоча вона й обґрунтовувалася постулатом “п’ємонтизму“: спочатку Галичина як “політичне і духовне осердя“ України здобуде національну незалежність і стане опорою для боротьби за самостійність усього українства. Друге джерело — прихильність щодо структур і норм

режиму диктатури — виглядає найслабшим, бо, як відзначалося, український політикум розумів, що згоди на його легітимізацію досягли лише під загрозою насильства з боку Польщі. Третє джерело — особистісне — знайшло вираз у моральному схваленні постаті Є.Петрушевича, що виконував провідні владні ролі в рамках як австрійського, так і українського політичних режимів, тож є найприйнятнішою в критичному становищі, в якому опинилася ЗОУНР улітку 1919 р.

Утім, попри великий досвід політичної діяльності за умов “спокійного” парламентаризму, Є.Петрушевич виявив інертність в організації адміністративного апарату за бурхливого “кам’янецького” періоду та певний час зволікав із розв’язанням цієї нагальної справи, перебравшись до Відня. Сам Диктатор визнавав, що після проголошення “згаданого Акту” центральний державний урядовий апарат утратив чинність, тож він був змушений полагоджувати “справи держави при допомозі принагідно і відповідно до потреб хвилі складеного урядового апарату”, призначаючи для розв’язання окремих питань чи справ у певних галузях уповноважених зі складу попередніх УНРади чи РДС, які, однак, не мали чітких компетенцій [5, арк. 1].

Лише через рік після проголошення розпочалася інституціоналізація Диктатури у вигляді створення нових структур, які відповідали характеру державного режиму та умовам його існування. Її суть відображає розпорядження Є.Петрушевича про “Організацію Уряду в період повновладдя Диктатора” від 25 липня 1920 р. [5], доповнене рішенням про персональне призначення уповноважених від 1 серпня 1920 р. [6]. Перший документ стверджував, що складність державного управління вимагає існування постійного зорганізованого урядового апарату та визначав структуру і механізм формування “Уряду Диктатора ЗУНР”. Другий розкривав засади, якими керувався Диктатор, визначаючи його персональний склад: “особисте моє довіре до осіб, покликаних до Уряду, та їх особисте уздібнення”. Таким чином, створили три “самостійні відділи”, які

відповідали колишнім державним секретарствам: закордонних справ (С.Витвицький); фінансів, торгівлі і промислу (В.Сінгалевич); внутрішніх справ, судівництва, просвіти, віросповідань, рільництва, пошт і телеграфів, шляхів та публічних робіт (Й.Ганінчак). На принципово новий відділ преси і пропаганди (К.Левицький) покладали завдання з роз'яснення цілей та інтересів Української держави. “Президіяльна канцелярія Диктатора” мала готувати і видавати тексти законодавчих актів та забезпечувати зв'язки між ним і урядовцями. Уповноважені, які очолювали відділи, повинні були діяти згідно з його інструкціями і дорученням та не могли самостійно видавати постанови, як колишні міністри, бо ця прерогатива належала винятково Є.Петрушевичу.

Отож уряд Диктатора лише зовні наслідував колишню РДС, його структура визначалася пріоритетами і можливостями впливів в умовах закордоння, а роль керівників відділів зводилася до виконання волі і наказів Є.Петрушевича. Зосередивши всю повноту державної влади, уряд не міг оперативно й ефективно реагувати на зміни суспільно-політичній ситуації, тому намагався опиратися на свою “адміністрацію” у вигляді президіяльної канцелярії. Хиби такого становища швидко зрозумів і сам Є.Петрушевич, видавши 30 серпня 1920 р. розпорядження про створення “Колегії Уповноважених Диктатора ЗУНР” [7]. Це був фактично перший створений за періоду диктатури цивільний колегіальний орган, який за відсутності Диктатора у випадках “безсумнівної потреби” міг ухвалити рішення, що належали до його компетенції за винятком кадрових призначень у вищому військовому керівництві та змін у законодавстві. Вони мали ухвалюватися лише на колегіальних засіданнях за потреби спільно із запрошеними особами.

Аналіз протоколів засідань за вересень-грудень 1920 р. [56, с. 447-493] показує, що Колегія уповноважених Диктатора ЗУНР занурилася в рутину дріб'язкових справ, пов'язаних з видачею грошових субсидій окремим особам і організаціям, та розв'язання інших проблем соціального характеру.

При цьому вона реально спричинилася до налагодження зв'язків із краєм, який убачав у цьому органі, а передусім у Диктаторі, своїх визнаних “зверхників і захисників“. Шляхом кадрових призначень Колегія зміцнила склад окремих відділів уряду фахівцями певних галузей та загалом підняла дієвість, оперативність, ефективність функціонування апарату Диктатора.

За доби диктатури ЗУНР специфічну роль у суспільно-політичних процесах відіграла УНРада, яка за попереднього періоду виконувала функції вищого законодавчого органу. Червневий 1919 р. проект постанови про зміну структури влади на час іноземної окупації території ЗУНР докладно визначив її структуру і функції [81], але він, як відомо, не набув чинності. За таких умов відновили стару схему діяльності УНРади у вигляді трьох, а тепер двох делегатур — львівської та віденської. Львівська (крайова) делегація вдруге “уконституювалася“ у жовтні — листопаді 1919 р. як “Президія УНРади“ за участі чотирьох партій, що брали в ній участь раніше [221]. Складні процеси її становлення відобразилися у зміні керівництва: за відсутності Є.Петрушевича спершу обов'язки Президента виконував Л.Ганкевич (УСДП), потім на цю посаду обрали Р.Перфецького (УНДП), а на віце-президентів — К.Студинського (УХСП), Л.Бачинського (УРП),

Л.Ганкевича (УСДП). Відтак Президію УНРади очолювали К.Студинський, за ним — тривалий час В.Бачинський (УНДП). Її активними членами у 1920-1922 рр. також виступали Р.Перфецький, Л.Куницький, І.Кивелюк, О.Барвінський, В.Будзиновський, І.Куровець, В.Охримовч, С.Федак, С.Витвицький, М.Новаківський, А.Горбачевський, А.Кульчицький, А.Чернецький, П.Буняк, В.Целевич, С.Пашкевич та ін. У березні 1920 р. зі складу Президії УНРади вийшли представники УСДП А.Чернецький, С.Пашкевич, П.Буняк, що стало наслідком загальної ідеологічної еволюції української соціал-демократії. У зазначені роки, як свідчать документи, УНРада функціонувала під пильним наглядом польської поліції [121, с. 220-222].

За умов польської окупації Східної Галичини функції і повноваження Президії УНРади у Львові залишалися не визначеними, тож за аналогом з періодом існування української державності її продовжували вважати головним представницьким органом українства краю. Саме в такому статусі 31 жовтня 1919 р. вона зверталася до голови Директорії УНР С.Петлюри та Президента УНРади Є.Петрушевича про надання матеріальної допомоги для розв'язання нагальних культурних і соціальних проблем краю [23]. А в листі до Диктатора від 12 грудня повідомлялося, що за умов, коли УНРада і уряд як єдині компетентні державні чинники ЗОУНР не можуть “правильно функціонувати”, згідно зі статутом УНРади й ухвалою від 19 жовтня 1918 р., її делегація у Львові виступає “найвисшою репрезентанткою українського народу цілої території Східної Галичини”. Це дає їй право протестувати проти дій Польщі та рішень міжнародних чинників, які обмежують суверенні права “людності краю” [25].

Делегація УНРади у Львові виступала на ґрунті соборництва й до середини 1920 р. посідала відверте опозиційне становище до польського режиму. Як “повноправний представник українського народу Східної Галичини” у березневій заяві вона засудила дії С.Петлюри, спрямовані на роз'єднання Української Республіки, та відмовила йому у праві “вважатися репрезентантом українського народу”. Оскаржуючи насильну інкорпорацію Західної України польським урядом, УНРада ствердила неправомірність його дій щодо розпуску Галицького сойму і Виділу краєвого та створення замість них Тимчасового самоуправного виділу, який “ніколи не стане справжнім представницьким органом” українського населення краю [60].

“Перезавантаження” діяльності делегації УНРади у Відні відбулося з прибуттям Є.Петрушевича на наради 9-17 грудня 1919 р. Вона була повністю підпорядкована Диктаторові, що давало йому право підписувати офіційні акти міжнародно-дипломатичного характеру як “Президент Української Національної Ради”. Це своєю чергою стверджувало існування цього представницького органу ЗУНР, який у зверненнях до національних

політичних сил наполегливо закликав, щоб усі “без різниці партії” продовжували змагання за з’єднання українських земель в єдиній суверенній державі [162]

Спочатку львівська та віденська делегації УНРади підтримували тісні зв’язки. Про це свідчить синхронне ухвалення ними 11 грудня 1919 р. резолюції протесту проти декларації місії УНР у Варшаві, яка визнавала кордон між Україною та Польщею по р. Збруч. Вони стверджували, що лише Українська Національна Рада та уряд ЗОУНР уповноважені виступати від імені населення західноукраїнських земель [18, арк. 8]. Відтак стосунки між ними зумовлювалися загальною еволюцією відносин між політичними силами в краї та закордоном.

Доступні джерела і дослідження не дозволяють чітко з’ясувати обставини створення і повноваження Закордонної групи (ЗГ) Української Національної Ради, що почала фігурувати в офіційних документах початку 1922 р. Окремі автори зазначають, що вона виконувала “дорадчі функції” [368, с. 153-154], але не вказують відносно якого владного органу. Віденська делегація УНРади та ЗГ УНРади мали фактично однаковий склад, представлений відомими партійно-політичними діячами: Л.Левицький, О.Назарук, І.Семака, Р.Перфецький, С.Вітик, А.Крушельницький, К.Трильовський, К.Левицький, О.Марітчак та ін. Зважаючи на цю обставину, гадаємо, перша неформально “трансформувалася” в другу, щоб таким чином “унезалежнитись” від Є.Петрушевича та “зарепрезентувати себе” як самостійний політичний орган.

Публічно ЗГ УНРади не ставила себе в опозицію до політичних сил в еміграції чи краї. Однак у червні 1922 р. саме вона заявила про необхідність реформування політичного режиму та владної вертикалі ЗУНР. Декларуючи непохитну відданість “найвищому ідеалу нації” у вигляді “одноцілої української держави” та стверджуючи легітимність уряду ЗУНР, вона виступила за ліквідацію Диктатури та відновлення її парламентського устрою. Рівночасно ЗГ звернулася до “урядів” (міністрів) закордонних справ,

фінансів, державного контролю з вимогою скласти звіт за час своєї діяльності та заявила про готовність перебрати на себе їхні функції [41].

Такі зміни назрівали давно, вони могли зняти напругу в стосунках між крайовим та закордонними політичними діячами (докл. підрозд. 4.2), які фокусувалися на постаті Є.Петрушевича. Однак ці проекти залишилися нереалізованими. Український політикум жив сподіваннями на справедливе вирішення Антантою міжнародно-правового статусу Східної Галичини, тому до його остаточного визначення не хотів вдаватися до радикальних змін у владних відносинах та політичному устрої ЗУНР. Ще напередодні засідання Ради Послів 5-7 березня 1923 р. львівська делегація та віденська ЗГ УНРади бурхливо дискутували щодо тексту ноти, яку надіслали на її адресу з вимогою (проханням) забезпечити існування ЗУНР як самостійної держави під протекторатом Антанти чи Ліги Націй і таким чином створити “санітарний кордон” з більшовицькою Росією [67; 120].

Ухвала Ради Послів Антанти від 14 березня 1923 р. стала справжнім шоком для українського політичного табору та галицького українства, які до останнього сподівалися на справедливе розв’язання “східногалицької справи”. Засідання УНРади 15 березня у Відні дійшло висновку: “тепер ми прийшли до катастрофи”. Її члени С.Вітик, О.Колесса, А.Крушельницький виступили з гострою критикою уряду, який ще напередодні запевняв, що “Рада Послів вирішила питання про Східну Галичину на нашу користь”. Упевненість у цьому висловлював і посол в Парижі С.Витвицький. Видана віденською УНРадою 23 березня нота протесту до Ради Послів Антанти стверджувала незаконність цього рішення та запевняла, що український народ “ніколи... не згодиться на прилучення своїх західних областей в якій-будь формі до Польщі” і продовжуватиме боротьбу за державну незалежність. Після цього вона саморозпустилась. Після направлення 26 березня аналогічної заяви так само вчинила львівська Президія УНРади, передавши повноваження Міжпартійній раді. Окрему ноту протесту до Ліги Націй надіслав Є.Петрушевич, який 30 березня видав останнє на посаді Диктатора

розпорядження про “розв’язання і ліквідацію“ віденського уряду [354, с. 561-571]. Цю дату, як відзначалося, дослідники вважають “заключною в існуванні ЗУНР“ [366, с. 64]. Так завершили існування офіційні владні державні органи ЗУНР.

Поряд зі старими і новими інститутами державної влади за доби Диктатури ЗУНР виникали різного роду добровільні самодіяльні асоціації, які можна розглядати і в ракурсі формування громадянського суспільства. Їхнім генератором став Відень — центр політичної еміграції ЗУНР, де також опинилося й чимало діячів Наддніпрянщини — М.Грушевський, М.Залізник, А.Жук, П.Христюк, Олександр Олесь, П.Чижевський, С.Шелухін, Є.Чикаленко, які гуртувалися навколо посольства УНР. Утім, їхні особисті контакти з представниками галицького політикуму не сприяли зміцненню соборницького фронту, а подекуди таке сусідство давало зворотні наслідки. Від національно-державницького курсу ЗУНР відверто дистанціювався М.Грушевський, який у своїх публічних виступах застерігав від впливів націоналізму, який роз’єднує народи, та закликав перейматися ідеями “соціального інтернаціоналізму“ [236]. Продуктивнішою була співпраця у соціальній сфері, зокрема в Українському громадському комітеті допомоги емігрантам в Австрії.

А проект національно-політичного співробітництва у вигляді створеної в січні 1921 р. Всеукраїнської національної ради виявився невдалим. У цій представницькій громадсько-політичній інституції згуртувалися діячі з 11 партій і організацій східної та із 7 західної частин України, останнім у раді належало 18 із 78 місць. Її завдання полягало в пошуку шляхів “до самостійності українського народу в цілості“ та перетворенні на речника усього свідомого українства. Засудивши домовленості між Директорією УНР та Польщею щодо Східної Галичини, вона висунула, по суті, нову концепцію з’єднання всіх українських земель у вигляді “спілки держав“, що за умов установлення на українських етнічних землях іноземних режимів уявлялася як своєрідна “духовна“ соборність, яка в перспективі мала перетворитися в

реальність. Протестуючи проти ратифікації УНР домовленостей із Польщею, делегати від Галичини і Буковини у квітні вийшли з Ради, після чого вона припинила існування [128; 259].

Для підтримки зовнішньополітичної діяльності екзильного уряду в січні 1922 р. у Відні постало Західно-Українське товариство Ліги Націй (ЗУТЛН), що мало позапартійний міжнаціональний характер. Членство в ньому відомих не лише українських політиків (Р.Перфецький (президент), О.Марітчак (секретар), О.Назарук, К.Трильовський, К.Левицький, Л.Петрушевич та ін.), але й польських і єврейських діячів (Е.Брайтер, Й.Жанн, В.Найман) мало свідчити, що нацменшини також підтримують ідею державної незалежності західноукраїнських земель. Воно відразу звернулося із закликом до Президента УНР Є.Петрушевича активізувати боротьбу “за її реалізацію” та до “всіх держав і політичних чинників світу” з вимогою визнати право на самовизначення для всіх націй, що є важливим чинником досягнення стабільності у світі [179].

На червневому 1922 р. конгресі у Празі ЗУТЛН прийняли у члени Міжнародного союзу товариств Ліги Націй (МСТЛН) та визнали Східну Галичину за окремий суб’єкт міжнародного права. Делегації ЗУТЛН брали участь у роботі Головної ради МСТЛН та в його конгресах у Будапешті (1922 р.), Відні (1923 р.), Ліоні (1924 р.). Після того, як на останньому форумі визнали березневу 1923 р. ухвалу Ради Амбасадорів щодо Східної Галичини як обов’язкову для виконання, українське представництво відмовилося ввійти до складу аналогічного польського товариства та вийшло з цієї міжнародної інституції [320].

Уряд Диктатора виявив інертність у розробці законотворчої бази та засад функціонування органів управління, що мали утвердитися на території Східної Галичини після відповідних рішень Антанти. Лише під тиском політичних сил краю, які вимагали демократизації державного устрою ЗУНР, відновлення повноважень Львівської делегації УНР та, врешті, “парламентаризувати” державу, ліквідувавши інститут Диктатора, за його

розпорядженням від 30 серпня 1920 р. була створена Комісія кодифікаційна. Вона мала зібрати й упорядкувати законодавчі акти, ухвалені за часів існування ЗУНР-ЗОУНР і польської окупації, та, спираючись на досвід країн Східної Європи, укласти “план обняття адміністрації на території Східної Галичини” [7].

Комісію ліквідували в грудні 1922 р. [111] після підготовки “Постанови про діяльність УНРади і про виконавчу владу на час окупації території ЗУНР“. Цей документ передбачав утворення Політичної комісії як виконавчого органу УНРади в краї та посередника між нею і Президентом ЗУНР. До повноважень останнього входило формування уряду (Державного Секретаріату) та загальне керівництво зовнішньою політикою і армією. Закордонній [віденській делегації] УНРади відводили дорадчі функції [32, арк. 8-9]. Хоча цей проект не був реалізований (крайова УНРада так і не зібралася для його ухвалення), його поява вказувала шлях реорганізації державного устрою ЗУНР у напрямі створення президентсько-парламентської республіки.

Водночас за участі Диктатора з’явилися проекти конституцій ЗУНР, які, хоча й не були втілені в життя, становлять цінний внесок у розвиток української політико-правової думки, відображаючи її зрілість та домінуючий вектор майбутнього державного устрою західноукраїнського регіону. Ця проблема вже висвітлювалася науковцями [355; 376; 500], тому, не занурюючись в деталі, з’ясуємо сутність документів, які засвідчують, що диктатура ЗУНР тодішнім політикумом вважалася явищем тимчасовим, вимушеним, а в стратегічній перспективі розбудова державності бачилася на засадах демократії і народовладдя.

Два конституційні проекти підготував визначний український правознавець-конституціоналіст С.Надністрянський. Перший — під назвою “Устрій Галицької Держави. Проект тимчасових основних законів для покликання в життя Галицької Держави“ — з’явився ще наприкінці жовтня 1918 р. у стінах австрійського парламенту. Його головні положення

збігаються (лягли в основу) “Тимчасового основного закону...” від листопада 1918 р. У ньому окреслені засади конституційного ладу (єдність українських земель Австро-Угорщини; право народу на здійснення державної влади; забезпечення демократичних свобод і прав нацменшин) та принципи організації державної влади й управління парламентської республіки (спосіб формування, структура вищої законодавчої і виконавчої влади тощо).

Другий документ — “Проект Конституції Західно-Української Народної Республіки” — побачив світ наприкінці 1920 р. на замовлення уряду ЗУНР. Він готувався “для доведення намірів галицьких українців” будувати державність на демократичних засадах, спростування закидів Польщі у “пробільшовизмі” ЗУНР та обґрунтування позиції, що Східна Галичина може стати форпостом захисту східноєвропейських кордонів. Майбутня ЗУНР, згідно із цим проектом, мала бути правовою, суверенною, демократичною державою, що захищає соціальні, культурні права своїх громадян незалежно від їх національності. Її формою правління мала стати президентська республіка (у такому руслі й еволюціонувала політична система ЗУНР-ЗОУНР) із чітким розподілом повноважень законодавчої, виконавчої, судової гілок влади та сильним місцевим самоврядуванням. Права людини визначалися ключовою соціальною цінністю. Аналіз цього розгорнутого документа (складається зі 130 параграфів, об’єднаних у трьох частинах) показує, що С.Дністрянському вдалося органічно синтезувати традиції українського народовладдя із досвідом державотворення ЗУНР та передовою теорією і практикою європейського конституціоналізму.

Покликаючись на окремі джерела, дослідники по-різному визначають час появи й авторство конституційного проекту під назвою “Основи державного устрою Галицької Республіки” [71], стверджуючи, що він був підготовлений Ю.Романчуком у 1918 р. [500, с. 147] та С.Левицьким у квітні 1921 р. [71, с. 566; 366, с. 62; 376, с. 154]. Схильні підтримати першу версію, згідно з якою документ ідентифікується на основі автентичних позначень у тексті, а не за часом його публікації у пресі чи за заголовком одиниці

зберігання в архіві УКУ, як у другому випадку. Він також окреслює модель парламентсько-президентської республіки із чітким визначенням повноважень і функцій різних гілок влади: законодавчої — Державна Рада, виконавчої — Президент і Державна Міністерія (уряд) та судової. На відміну від інших проектів, “державними народностями“ у незалежній, правовій, суверенній державі Галицька Республіка визначалися не лише українці, а й поляки; інші отримували статус національних меншин. Тож не випадково цей проект “реанімували“ у квітні 1921 р., направивши його англо- і франкомовні версії Раді Послів країн Антанти та Раді Ліги Націй. У супровідних листах до них Диктатор Є.Петрушевич відзначав, що цей проект має на меті покласти кінець “теперішнім аморальним і безправним відносинам у Східній Галичині“ шляхом утворення на “сій території свободної держави“ за думкою і бажанням усього її населення [376, с. 154-155].

Ще один конституційний проект Т.Галіпа “Основні права й обов’язки українських громадян“, що з’явився на початку 1920 р., був підготовлений на основі нової німецької Конституції 1919 р. Він становив частину майбутньої української Конституції, деталізуючи не лише права і свободи громадян (виборчі, участь в управлінні державою, на працю, на власність, на особисту свободу, на пересування, на освіту, на віросповідання тощо), але й їхні обов’язки — виконання законів, військова служба, сплата податків тощо.

Динамічний процес законотворчості у вигляді створення нових та повернення до старих конституційних проектів становить важливий аспект характеристики режиму Диктатури. Він свідчить про переконання галицького політикуму в його тимчасовості, адже у стратегічній перспективі українська державність у Східній Галичині мала мати республіканський устрій та президентсько-парламентську чи парламентську форми правління, які б гарантували поділ влади та демократичні права і свободи. Їхня наріжна ідея суверенітету державної влади розглядала з позицій історичного минулого, сучасності та майбутньої перспективи. Синтезуючи традиції і досвід національного державотворення та західноєвропейську теорію і практику

конституціоналізму, автори проектів зосереджували увагу на показі сутності держави та державної влади і шляхах її вдосконалення. Вони використовувалися політиками як аргумент для доведення міжнародним чинникам, що західне українство прагне і заслуговує на власний державний суверенітет, що воно зорієнтоване на наслідування західних цінностей те не сприймає пробільшовицькі орієнтації. Водночас проекти, які стосувалися державного устрою всієї України, втратили свою актуальність.

За другого періоду існування ЗУНР та невизначеності міжнародно-правового статусу Східної Галичини вона пережила перший досвід насаджування радянської моделі суспільного устрою. Внаслідок стрімкого липневого 1920 р. наступу Червоної армії під її контролем опинилися 17 повітових міст, 48 містечок, 1159 сіл, що становило третину території та 35 % населення краю [359, с. 519]. Цей акт ставив не стільки воєнно-оперативні завдання щодо розгрому польських військ, скільки далекосяжні геополітичні цілі з перетворення Галичини на плацдарм експорту світової революції у країни Східної і Центральної Європи. Прикриваючись гаслами ліквідації національного і соціального гноблення, більшовицьке керівництво руками КП(б)У і КПСГ стало впроваджувати на захопленій території політичну систему, що дублювала державний режим в Українській СРР.

Уже 8 липня на засіданні політбюро ЦК КП(б)У та діючого при ній Галицького організаційного комітету (докл. 4.2) створили Галицький революційний комітет (Галревком) на чолі з В.Затонським. Згодом його поділили на 18 відділів (земельний, фінансовий, продовольчий і т.д.), що за кількістю і структурою відповідали наркоматам та уряду Російської Федерації [506, с. 79-82]. У декларації від 15 липня Галревком проголосив створення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (ГСРР) як самостійної держави та взяв на себе обов'язки тимчасового радянського уряду [43]. Попри такий статус Галревком видав 1 серпня декрет (законодавчий акт) про встановлення в Галичині радянської влади [79]. Згідно із ним, влада на місцях переходила до повітових, міських і сільських

ревкомів; оголошувалося проведення I з'їзду Рад, що мав визначити волевиявлення народу та перехід державних, поміщицьких, церковних земель, як також заводів, банків, фабрик у всенародну власність. Окремими декретами запроваджувалися 8-годинний робочий день, соціальний захист різних верств населення, робітничий контроль на підприємствах, відокремлення школи від церкви, скасовувалась обов'язковість державної мови, стверджувалась рівноправність усіх етнічних груп. Відтак до 18 повітових та 650 містечкових і сільських ревкомів обрали понад 3 тис. робітників, селян, червоноармійців, представників інтелігенції, а до новоутворених комнезамів, відділів міліції, товариських судів — ще понад 5 тис. осіб [321, с. 48-49].

Соціалістичні перетворення розпочалися за вказівками й під контролем російських більшовиків. Їхній очільник Ульянов-Ленін у листах В.Затонському наказував “робити все... щоб широкі маси робітників та біднішого селянства негайно... відчули, що радянська влада несе їм життя”; “не панькатись з буржуазією... розбивати єдиний національний фронт... виховуючи натомість інтернаціональну солідарність працюючих” [272, с. 47]. Уже у другій половині серпня розпочали наділяти найбідніших селян поміщицькою землею, здійснювати перетворення у промисловості та реформувати шкільництво за радянськими зразками. Представники Галревкому були допущені до участі у Ризькій конференції, де добивалися визнання незалежності ГСРР [359, с. 522], але, за її рішенням, західноукраїнські землі залишилися на заході від радянсько-польського кордону.

Проіснувавши лише два місяці, ГСРР дала цінний досвід суспільних перетворень, зокрема й у плані порівняння з іншими державотворчими моделями. В ЗУНР вони здійснювалися за зразками західних демократій та в інституціональному і правовому відношенні були генетично пов'язані з добою Австро-Угорської монархії. Український політикум Східної Галичини намагався легітимно перебрати владу, тож, лише коли усі сподівання на такий

шлях було вичерпано, здійснили переворот для її захоплення. Державотворчі процеси ЗУНР розпочалися зі створення представницького органу: він сформував уряд на міжпартійній основі й усім соціальним змінам намагався надати законодавчого оформлення, зберігаючи консенсус інтересів різних верств населення. Польща, яка також постійно апелювала до міжнародних чинників для легітимізації свого державного режиму в Східній Галичині, на практиці проводила політику доконаних фактів. Усупереч міжнародним домовленостям та незважаючи на протести українства, вона реалізовувала курс на насильну інтеграцію регіону. Встановлення влади Галревкому та проголошення ГСРР не лише не викликало потужного національного чи соціального протесту, а й показало (зокрема, вибори до місцевих галревкомів), що перевтомлене від багатолітніх суспільних катаклізмів українське населення прагне стабільності та готове її одержати від будь-яких зовнішніх чинників, навіть якщо вони нав'язують нові ідеали та зразки суспільного устрою.

Таким чином, будучи органічним продовженням інституціоналізації органів влади ЗУНР, режим диктатури реалізовувався за умов територіального "роздвоєння". Розуміння його тимчасовості та сподівання на допомогу Антанти гальмували створення дієвого адміністративного апарату Диктатора Є.Петрушевича. Різні зовнішньополітичні орієнтації та концепції визвольної боротьби викликали нездоланні суперечності між державно-політичними силами еміграції та краю. Виникнення поряд з інститутами державної влади нових добровільних самодіяльних асоціацій можна розглядати як прояв формування громадянського суспільства. Цінним внеском у розвиток української політико-правової думки стали конституційні проекти ЗУНР; хоча їх не вдалося реалізувати на практиці, вони засвідчили домінуючий вектор її майбутнього державного устрою. Нетривалий період існування Галицької Соціалістичної Радянської Республіки дав новий досвід суспільних перетворень, який принципово відрізнявся від попередніх моделей державотворення, що ґрунтувалися на зразках західних демократій.

4.2 Трансформація політичної системи в ЗОУНР.

Існуючі типології політичних партій не дозволяють однозначно класифікувати і визначати розстановку західноукраїнських партійно-політичних сил періоду диктатури ЗУНР. По-перше, як суспільно-політичний феномен вона виглядає надзвичайно складною, багаторівневою, суперечливою. По-друге, критерії і підходи, які пропонує сучасна політична наука, зорієнтовані передусім на аналіз модерних партійних систем, це потребує їх творче застосування відносно досліджуваної проблеми. Поширений у науково-історичній літературі поділ політичних партій доби диктатури ЗУНР на три табори — національно-державницький, ліворадикальний, москвофільський (М.Кугутяк [388, с. 142] та ін.) ґрунтується на критерії їхнього “ставлення до української державності”. Він показує головні політичні вектори і зовнішньополітичні орієнтації окремих політичних угруповань, але не відображає динаміки їх розвитку, позаяк вони зазнавали складних, суперечливих внутрішніх і насамперед ідеологічних метаморфоз.

Типологія українських політичних партій часів диктатури ЗУНР ускладнюється винятковістю суспільно-політичних умов. Західно-Українська Народна Республіка існувала як об’єкт міжнародного права, її владні інститути номінально діяли за кордоном, позаяк у Східній Галичині панував

жорсткий політичний режим Польщі, яка попри міжнародні зобов'язання реалізовувала курс на її інкорпорацію. За таких обставин відбулося “роздвоєння” партійно-політичних угруповань на частини, що функціонували в краї та в еміграції.

За умов формального існування представницького органу — УНРади та одноосібним формуванням Є.Петрушевичем своїх урядів, який не брав до уваги партійно-політичні впливи, трактування партій за ознакою їх участі та місця в політичному управлінні або взагалі втрачає сенс, або набуває специфічного звучання. Ідеться про неможливість визначення західноукраїнських партій як “парламентських”, “правлячих”. Їхнє визначення як “центристських”, “лівих”, “правих” має сенс не стільки стосовно ставлення до офіційних органів влади, скільки з огляду на їхні ідеологічні доктрини. Так само відносним виглядає номінування “опозиційна” партія, яке за відсутності “правлячих” партій можна застосовувати лише відносно до певних політичних режимів чи урядів (Диктатора Є.Петрушевича в екзилі; польської влади в Галичині тощо).

За доби диктатури ЗУНР зберігалася багатопартійна система. При цьому порівняно з періодом парламентської демократії відбулося подальше поглиблення її поляризованого плюралізму, що зумовлювалося різними зовнішньополітичними орієнтаціями та “перезавантаженням” ідеологічних програм у пошуках нових орієнтирів, шляхів і методів продовження боротьби за відновлення української державності або зміни пануючого суспільного устрою чи політичного режиму.

Найоптимальнішим вважаємо поділ українських політичних партій ЗУНР-ЗОУНР другої половини 1919 — початку 1923 рр. за ідеологічною ознакою та цілями і характером діяльності, а також за соціальною основою і типом організаційної структури, хоча це не вичерпує їхніх окремих специфічних характеристик.

За такого підходу Українська народно-трудова партія, що продовжувала домінувати у західноукраїнській партійно-політичній системі, поєднувала в

собі риси ліберальної демократії, реформізму та національно-державницької ідеології. Опираючись на засади політичного та економічного плюралізму, демократії, дотримання прав людини і нації, вона позиціонувала себе як інтеркласова, намагаючись захищати інтереси різних верств населення — селянства, міщан, робітників, інтелігенції. Лівий спектр партійно-політичної системи традиційно посідали радикальна та соціал-демократична партії. Однак поряд з ними на роль масових ідеологічних і соціально-зorganizованих рухів також стали претендувати ліворадикальні прокомуністичні угруповання. Праве крило продовжували представляти Українська християнсько-суспільна партія та реанімовані москвофільські організації.

Визначальні тенденції і явища досліджуваного етапу еволюції партійно-політичної системи Галичини ввібрала й відобразила найвпливовіша УНТП, що поділялася на крайову та закордонну частини. Відновлення її організаційної структури в Галичині розпочалося у жовтні 1919 р. зі створення “збірного” Народного комітету. Цей офіційний керівний орган партії очолювали спочатку І.Кивелюк, потім В.Бачинський, а обов’язки секретарів виконували Р.Перфецький, відтак М.Струтинський. Попри перешкоди з боку польської влади налагодили системне видання партійних органів (виходили під назвами “Громадська думка”, “Діло”, “Громадський вісник”, “Український вісник”, “Свобода”), які претендували на роль не лише партійних рупорів, а й речників загальнонаціональної політичної думки. Відбудову мережі місцевих партосередків розпочали лише наприкінці 1921 року.

З прибуттям до Відня у грудні 1919 р. Є.Петрушевича з його оточення, яке перебувало з ним у Наддніпрянщині, та з партійців, котрі залишалися чи прибували сюди, оформилася Закордонна група УНТП, яку очолювали С.Дністрянський, потім Р.Перфецький [459, с. 209]. Це впливове партійне угруповання ЗУНР в еміграції виступало речником Диктатора, артикулюючи його ідеї і прагнення від імені офіційної політичної інституції.

За таких обставин “ідеологічне перезавантаження“ УНТП, що зумовлювалося змінами у внутрішньому суспільно-політичному становищі та в орієнтаціях на різні зовнішньополітичні чинники, набуло ще й дуалістичного характеру, позаяк погляди “трудовиків“ краю та еміграції на перспективи боротьби за розв’язання “українського (східногалицького) питання“ помітно відрізнялися. Утім, в обох випадках його суть визначали взаємопереплетені проблеми, які стосувалися перспектив українського соборництва та польсько-українських відносин.

До укладення квітневого 1920 р. Варшавського договору С.Петлюри в УНТП офіційно домінувала соборницька ідеологія, хоча нуртували й інші погляди стосовно шляхів і союзників продовження боротьби за державність. Про це засвідчила дискусія на сторінках львівського часопису “Громадська думка“ та віденського “Український прапор“ [198; 263; та ін.]. З одного боку, задля досягнення головної мети допускалися союз чи допомога з боку інших держав, навіть Польщі, за умови збереження державної незалежності та етнотериторіальної єдності України. З іншого, - пропонувалося відсунути ідею соборності на віддалену перспективу, зосередивши зусилля на нагромадженні націотворчого потенціалу галицького українства шляхом консолідації національно-патріотичних сил та зміцнення армії як вирішального чинника подальшої боротьби.

Варшавський договір став символічним початком вироблення нової політичної концепції УНТП, хоча оцінки, ставлення, настрої, викликані цією подією у керівництві партії, були неоднозначними. З одного боку, угода порівнювалася з “новим Андрусово“, а Збруч проголошувався “символом роздвоєння України... пропастью, яка ділить Галичан і Наддніпрянців“. Причина такого становища вбачалася у відмові від ідеї державного будівництва власними силами та зверненні за допомогою до чужинців [180]. Стверджувалося, що галицьке українство не визнає такий договір, оскільки він суперечить засадам самовизначення народу [200]. З іншого боку, доводилося, що він знаменує і певний поступ, адже, попри нещодавне

заперечення самого факту існування українського народу, Польща чи не вперше визнала необхідність утвердження Української держави [219].

Матеріали друкованих органів та ухвали і декларації УНТП засвідчують, що до березневого 1923 р. рішення Ради Амбасадорів ідея незалежної соборної України залишалася головним постулатом офіційної ідеологічної доктрини партії, якому мала підпорядковуватися її політична діяльність. Майбутнє Галичини пов'язувалося лише з Великою Україною; ідеали Акту 22 січня 1919 р. оголошувалися непорушним дороговказом усієї практичної роботи [140; 142; 261 та ін.]

Утім, на тлі складного, невизначеного міжнародного становища; польської політики “доконаних фактів“ у Східній Галичині та її невизнання українством краю; непослідовної зовнішньополітичної діяльності Директорії УНР; посилення напруженості у відносинах між закордонними державно-політичними інститутами ЗУНР та крайовими партійно-політичними чинниками й інших суспільних реалій ідеологічна платформа УНТП втрачала цілісність і монолітність, перетворюючись на синтез (симбіоз) “різновекторних“, подекуди полярно-протилежних концептів і поглядів. Утім, вони давали і підґрунтя для їх подальшої кристалізації.

Новим явищем у розвитку української суспільно-політичної думки стало поєднання ідеї соборності з концептом “галицького п'ємонтизму“, коріння якого сягають “Весни народів“ 1848 р. Через недооцінку наддніпрянським політикумом “справи Східної Галичини“ пропонувалося змінити “дорогу“ поступу до Соборної України не “з Києва до Львова“, а зі “Львова до Києва“. Стверджувалося, що для “цілості української справи“ слід зосередити зусилля на зміцненні національних позицій у Галичині, бо “тільки звідси... тепер може зачатися реставрація української державності“ [261]. Подекуди така точка зору формулювалася ще радикальніше: тільки вільна і незалежна Галичина може стати організуючим центром для Великої України [244].

У цьому ракурсі позиції львівського Народного комітету та Закордонної групи УНТП збігалися. Покликаючись на ухвалу від 19 жовтня 1918 р. про державну самостійність західноукраїнських земель, єдиним представником, уповноваженим вирішувати долю її населення оголошувалася УНРада, а інші акти, що перекроювали їхні кордони та визначали долю українського населення (Варшавський договір, жовтневі 1920 р. домовленості Польщі з Радянською Росією та Радянською Україною), оголошувалися неправочинними [140; 206].

Центральне місце у формуванні нової ідеологічної концепції УНТП посіла проблема зовнішньополітичних орієнтацій [123; 127; 189-191; 198; 235; 244]. Вона будувалася на позиції, згідно з якою Східна Галичина є суверенною незалежною державою, що постала з волі українського народу. За рішенням міжнародних чинників на ній встановлено тимчасовий контроль (режим) Польщі, тож, додержуючись положень ухвал щодо її майбутнього статусу та принципу самовизначення націй, Антанта повинна усунути польську окупацію та забезпечити незалежність Галицької Республіки під своїм протекторатом. Така ідеологічна доктрина в принципі не суперечила ідеалу української соборності, якщо її розглядати з позицій “галицького п’ємонтизму”.

При цьому, трудовики в краї та екзильний уряд ЗУНР погоджувалися на виконання Галицькою Республікою ролі “санітарного кордону” відносно експансії з боку Польщі і більшовицької Росії. Всіляко підносилися потенційні можливості не лише Галицької, а й Наддніпрянської України як “сукупного” фактора, здатного забезпечити стабільність та рівновагу на сході Європи.

Домінування орієнтації на Великобританію за можливої підтримки з боку Німеччини впливало з реалістичних оцінок розстановки політичних сил у Європі, зокрема намагання Франції підтримати Польщу. Великобританія не була зацікавлена у відродженні сильної Росії — конкурента в євразійському регіоні та східноєвропейському просторі.

Англійський політикум послідовно обстоював права всіх народів на самовизначення [261].

Своє ідейно-теоретичне обґрунтування знайшла “русофільська орієнтація” на небільшовицьку Росію, що мала чимало прихильників у Закордонній групі УНТП й екзильному уряді (С.Томашівський, В.Панейко, С.Витвицький та ін.) та серед “трудовиків” у краї (С.Баран та ін.). Її суть полягала в укладенні конфедеративного союзу між небільшовицькою Росією та Україною задля консолідації усіх антибільшовицьких та антипетлюрівських сил. Навколо цієї т. зв. третьої демократичної Росії мали гуртуватися “малі” держави і народи від Карпат та етнографічної Польщі до Тихого океану. Така євразійська федерація з величезними ресурсами могла стати їх надійним захистом від зовнішніх ворогів [452, с. 30-35]. Від цієї “панросійської” доктрини дещо відрізнявся варіант “двох еліпсів”: Київ і Москва мали скласти рівноправний союз двох великих держав, який би гарантував їхню незалежність і процвітання [123]. Утім, така перспектива була розцінена як відродження “нового москвофільства”, тож вона не знайшла значної підтримки серед трудовиків та українського політикуму загалом.

Складною і контроверсійною у формуванні ідеології не лише УНТП, а й інших партійно-політичних угруповань виглядає “пропольська орієнтація”. Попри тривале українсько-польське протистояння в Галичині, яке 1918-1919 рр. переросло у кривавий військовий конфлікт, “нормалізація” стосунків між обома спільнотами за важкої зовнішньо- і внутрішньополітичної ситуації не виглядала як “нонсенс” і “парадокс”. Українських лідерів до цього спонукали зневіра в політику Антанти, яка підтримувала домагання Польщі на володіння Східною Галичиною, посилення польського терору і злиденності населення краю, блокування його громадсько-культурного волевиявлення, втома через тривалі суспільні катаклізми і нестабільність, розчарування у малоефективній непослідовній політиці закордонного уряду ЗУНР тощо.

За нової суспільно-політичної ситуації була реанімована довоєнна нормалізаційно-автономістська доктрина, що передбачала здобуття політичної автономії Галичини у складі Австро-Угорщини (тепер Речі Посполитої) як передумови наступної реалізації державно-соборницьких ідеалів. Тепер до цього спонукали ще й українські лідери Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя, які також висунули вимогу автономії для всіх західноукраїнських земель.

Одним із речників такого курсу виступив офіціоз “трудовиків” “Український вістник”, у якому наприкінці лютого 1921 р. з’явилася низка публікацій під спільною назвою “Польсько-українське зближення” [216; 218]. Їх лейтмотивом стала теза, що союз між Польщею та Україною може стати “захисним муром” від більшовицької Росії та забезпечити мир і стабільність на сході Європи. Поряд з публічними виступами (травнева 1920 р. заява К.Левицького і С.Голубовича про перспективу порозуміння з Польщею та ін.) український політикун вів конфіденційні перемовини із цього питання (т. зв. місія Т.Войнаровського, через якого польські очільники обіцяли надати Галичині широку автономію, але Є.Петрушевич відкинув цю пропозицію [269, с. 66-69; 519]) та ін.

Спроби порозумітися з поляками в українській політичній традиції Галичини трактувалися як “угодовство” та завжди викликали гострі дискусії між прихильниками та противниками цієї лінії. У 1921-1922 рр. вони вкотре стали загрожувати розколом в українському політичному таборі, причому цього разу не лише краю, а й еміграції. Щоб не допустити цього, у листопаді 1921 р. це питання висунули на відкрите обговорення львівською Президією УНРади. У ході гострих дебатів прийняли ухвалу про потребу порозуміння з поляками, однак вести такі переговори мав віденський уряд за участі представників краю [14, арк. 1-2]. Це означало зневіру в політичному курсі уряду ЗУНР на досягнення “міжнародного нейтралітету і державної самостійності Східної Галичини” за допомогою Антанти та відмову від перспективи союзу з небільшовцькою Росією.

З листопада 1921 по червень 1922 рр. ця проблема дебатовалася Народним комітетом УНТП, де окреслилися розбіжності між представниками різних генерацій політиків. Молоді члени — “принципові“ — вимагали продовжувати самостійницьку лінію, спираючись на “власні сили“ — національні культурні й кооперативні установи та роботу серед широкої громадськості. Однак переважили “ветерани“, що обстоювали ідентичну з Президією УНРади позицію. Посиленню прихильників цього політичного курсу сприяло чергове перенесення вирішення “справи Галичини“ на Генуезькій конференції (травень 1922 р.) та викликана нею переорієнтація уряду Є.Петрушевича на союз з радянською Україною. Більшість Народного комітету УНДП стала підтримувати лінію щодо участі галицьких українців у виборах до польського парламенту, де їхні послі знову могли створити конститuantу — ще один інструмент політичного тиску для отримання автономії Східної Галичини [14, арк. 2-5].

“Пропольська“ орієнтація стала одним із головним чинників поглиблення суперечностей між емігрантськими та крайовими політичними лідерами. Останні з нотками ультиматуму вимагали від Є.Петрушевича розпочати практичні кроки щодо її реалізації. Ситуація загрожувала відкритим розколом та остаточною втратою контролю над політичними інституціями і партіями в краї. Спорадичні заклики Є.Петрушевича покласти кінець “угодовсько-польській“ політиці не давали наслідків, тож “нормалізаційно-автономістські“ настрої опановували дедалі більше його соратників-трудовиків.

Ескалацію напруги дещо згасили липневі 1922 р. перемовини у Відні голови Народного комітету УНДП та Президії УНРади В.Бачинського з Є.Петрушевичем, якому вдалося переконати в необхідності бойкотувати польські вибори, змінити “пропольську“ лінію “Громадського вістника“ й узгодження дій між політичними силами краю та еміграції. Бойкот виборів підтримав скликаний у серпні із представників повітових організацій т.зв. Ширший народний комітет УНТП, який висловив довіру політичному курсу

екзильного уряду на відновлення державного суверенітету [30, арк. 79; 385, с. 165]. Важливу роль у такому “політичному реверансі” відіграли національно-патріотичні настрої галицького українства, яке, незважаючи на важке соціальне становище, не могло забути “польської кривди”, тож політика “нормалізації” загрожувала падінням довіри до “трудовиків”.

З огляду на історичний досвід та політичні реалії нормалізаційно-автономістський проект не мав перспективи для реалізації. Усі домовленості й угоди між українськими та польськими політиками у другій половині XIX — на початку XX ст., як відзначалося, виявлялися нетривалими й закінчувалися провалом. У 1919-1921 рр. Польща періодично виступала з ініціативою “нормалізації” стосунків, однак лише для того, щоб зняти гостроту “східногалицької проблеми” на міжнародній арені. Надання галицьким українцям автономії, тим паче визнання будь-якої форми їх державної самостійності, не входило до планів, навіть не розглядалося польськими урядовими колами чи партійними угрупованнями.

Після поїздки В.Бачинського до Відня протистояння між політичними силами краю та урядом ЗУНР вщухло ненадовго. На межі 1922-1923 рр. воно вибухає з новою силою та досягає апогею, набувши характеру відкритого конфлікту. На його ескалації позначилися зміни в міжнародній ситуації, коли зі зміною курсу англійських консерваторів західні держави стали дедалі відвертіше підтримувати Польщу в розв’язання “східногалицького питання”. За таких обставин галицький політикум починає дистанціюватися від закордонних структур та активізує пошук нових політичних концепцій і орієнтацій. У грудні 1922 р. лідери УНТП уперше публічно заявили про потребу “змінити тактику” партії [383], що передусім стосувалося відносин із закордонними структурами.

Збурення в політичному середовищі посилила полеміка у пресі. В офіційній “трудовиків” “Свобода” з’явилася низка статей [156; 188; та ін.], які доводили, що українська політика не може орієнтуватися лише на зовнішню допомогу, а повинна спиратися передусім на власні національні сили. Хоча у

цих виступах екзильний уряд не фігурував, останній сприйняв їх як прямий виклик. Для контрнаступу була обрана газета “Слово“, що перебувала під впливом УХСП, з якою уряд Є.Петрушевича підтримував тісні контакти. У публікаціях під назвою “Рак“ утверджувалася думка, що ракові метастази “проти національної“ орієнтації роз’їдають партію трудовиків, а через неї весь суспільний організм, тому їх треба видалити шляхом хірургічного втручання [231; 232]. Наступний удар був спрямований проти лідерів УНТП, яким закидали ведення кулуарних перемовин з поляками, які суперечать політиці партії та закордонного уряду [126; 213].

Паралельно посилювалася конфронтація між емігрантською та крайовою частинами УНТП. Нарада “мужів довір’я“ за участі представників повітових організацій, що відбулася замість забороненого поляками з’їзду партії, висловила довіру Народному комітету, ствердила одностайність партійних рядів та закликала вести рішучу боротьбу проти “окремих діячів“, що підривають єдність [195]. З свого боку, конференція Закордонної групи УНТП підтримала політичну лінію уряду Є.Петрушевича та закликала партійну пресу дотримуватися чіткої “державно-самостійницької лінії“ й “утверджувати бойовий настрій широких народних мас“. У такому ж тоні вона направила звернення до Народного комітету, у якому також обґрунтовувала доцільність і перспективи зносин уряду ЗУНР з радянською Україною [18, арк. 10, 12-14].

Відтак конфлікт переріс у площину персональних звинувачень. Згуртована навколо редакції “Слова“ група політичних діячів УХСП і УНТП публічно звинуватила В.Бачинського, Ф.Федорціва й інших партійних лідерів у “капітулянській“ позиції Народного комітету, який “дискредитує“ екзильний уряд ЗУНР та намагається стати його альтернативою в краї. Створена для перевірки таких закидів “слідча група“ з трудовиків визнала їх безпідставними [214]. Утім, подальше поглиблення конфлікту спричинили “трудовики“, що підтримали виступ “Слова“, яке своєю чергою розширило перелік звинувачень і вимагало справедливого розслідування справи. В його

орбіту були втягнуті сам Є.Петрушевич, його брат Євген і голова УХСП О.Барвінський, яких критикували за організацію кампанії проти Народного комітету [488, с. 199-200].

Ситуація загрожувала розколом і послабленням впливів УНТП. Відставка 6 березня 1923 р. (з другої спроби) В.Бачинського [134] та перехід керівництва партією до “нейтральної” політичної фігури Т.Войнаровського не вичерпали конфлікту, бо після рішення Ради Амбасадорів контакти з екзильним урядом ЗУНР та політичними силами в еміграції, що його підтримали, фактично припинилися.

Цей, з першого погляду, міжпартійний конфлікт був інспірований з Відня, однак в його основі лежали глибокі суперечності між екзильним урядом та галицьким політикумом, які полягали у відмінних зовнішньополітичних орієнтаціях (на Антанту, Росію, Польщу), надмірних сподіваннях емігрантських кіл на допомогу міжнародних чинників у розв’язанні “східногалицького питання” та їх бездіяльності у розв’язанні внутрішніх проблем краю.

Важким було повоєнне відновлення Української радикальної партії. Із серпня 1919 р. вона майже не виявляла діяльності. Чимало її провідних діячів перебували в Наддніпрянщині (І.Макух, О.Назарук, В.Лисий та ін.), частина емігрувала до Відня, Праги або ж опинилася в концтаборах і в’язницях, декого виключили з партійних лав через “занепад національно-політичної моралі” [279, с. 313-314]. У краї, де місцеві партійні структури фактично припинили існування, залишилися лише Л.Бачинський, С.Данилович та ще кілька впливових діячів, які й почали реанімувати партійне життя. Про його офіційне відновлення заявили на листопадовому 1920 р. засіданні Головної управи, яка ухвала постанову про співпрацю з державницькими силами УНРади та підтримку єдиного національного фронту [279, с. 301].

Організаційна робота активізувалась з поверненням навесні 1922 р. до Львова молодшої генерації радикалів (Р.Дашкевич, О.Навроцький, Т.Ничка, О.Коберський, О.Павлів та ін.). Вони відновили видання старого партійного

офіціозу “Громадський голос” та в корені придушили намагання колишнього посла австрійського парламенту П.Лаврука реанімувати Селянську радикальну партію, заявивши, що вона не має нічого спільного зі справжнім радикальним рухом [178]. У його відбудові за нових суспільно-політичних умов посилили акценти на якість партійних лав, що мали зростати за рахунок ідейних і дисциплінованих осіб.

В УРП існувало розуміння потреби оновлення ідеологічних засад, однак реалізація цього ключового завдання затяглася. Ще на березневому 1919 р. з’їзді визнали, що укладена за австрійських часів “давня програма” “годиться тепер до архіву”, тому слід виробити нові засади поступу на основі наукового соціалізму [193]. У липні 1922 р. редакційна колегія Головної управи (О.Навроцький, М.Марітчак, О.Павлів, О.Коберський) представила проект нової програми [77]. У ньому наголошувалося, що це має бути “партія робітничих і селянських мас української нації”, яка стоїть на “ґрунті соціалізму” та виборює суверенну соборну Українську державу із республіканським устроєм та зосередженням влади в руках працюючого народу. Документ носив виразну національно-державницьку спрямованість та наголошував, що всі владні інститути мають функціонувати на засадах демократії і народовладдя. Його ухвалили лише у квітні 1923 р. на першому повоєнному з’їзді УРП [166].

Порівняно з періодом парламентської демократії, коли УРП відіграла вагомую роль у вищих органах влади та законотворчій діяльності ЗУНР, за доби диктатури радикали знову, як і за передвоєних років, дещо відійшли в “тінь” УНТП. Вони брали участь у загальнопартійних об’єднаннях, демонструючи непримириму позицію у принципових питаннях боротьби за національну державність. Через свої друковані органи УРП постійно апелювала до народного сумління і свідомості: необхідно вийти зі стану “пасивності та упадку духа”, зрозуміти “ті прояви”, які шкодять нашій державності та, відкинувши усі орієнтації на допомогу Антанти зберігати

соборницький фронт як вирішальний чинник національної самостійності [155; 187].

Праве крило українських політичних сил залишалося слабким і аморфним. Його традиційно представляла Українська християнсько-суспільна партія на чолі з О.Барвінським і К.Студинським. Вона зберігала риси “кадрової” партії (орієнтувалася на вузьке коло представників духовного стану), проте входила до національних міжпартійних об’єднань та, як відзначалося, відіграла помітну роль у протистоянні між політичними силами еміграції і краю.

Свої особливості мало відновлення і переформатування діяльності москвофільських угруповань, які після нищівного удару австрійської влади майже не виявляли ознак життя в період парламентської демократії ЗУНР. Різке ставлення до українсько-польських відносин призвело до глибокого розколу в їхньому таборі. Відновлений у квітні 1920 р. “Руський виконавчий комітет” виступив за підтримку українського національного руху в його прагненнях щодо здобуття окремого політико-правового статусу Східної Галичини та з’єднання з Наддніпрянською Україною. Така позиція викликала спротив серед т. зв. старих москвофілів, які вважали за необхідне адаптуватися до суспільних реалій та шукати порозуміння з польським урядом. Незабаром на такій основі сформувалися дві окремі політичні партії: “Руський виконавчий комітет” трансформувався у Партію народної волі, а “старі” зорганізувалися у Галицько-руську народну організацію. Поряд з оформленням ідеологічних платформ вони намагалися розгорнути організаційно-просвітницьку роботу серед селянства [114, с. 7], але до початку 1923 р. фактично не підтримували контактів з українськими політичними партіями, залишаючись осторонь національного політичного табору.

За складних суспільно-політичних умов відновили довоєнну практику функціонування сталих міжпартійних об’єднань, які вбирали й віддзеркалювали важливі тенденції і явища розвитку української партійно-

політичної системи, а також сприяли нівелюванню політичних конфліктів, перебираючи на себе роль загальнонаціональних речників політичної думки. Їх ініціатором виступили “трудовики“, які 3 червня 1921 р. провели з’їзд “мужів довір’я“. Його ухвали лягли в основу першого Міжпартійного з’їзду, що відбувся того ж і наступного дня за участі 63 делегатів від УНТП, УРП, УХСП, культурно-громадських організацій та колишніх послів до парламенту і сойму. Відкинувши польську і московську орієнтації як “шкідливі і недоцільні“, зібрання закликала “шукати підпори... в широких масах свого власного народу“ та виступило з критикою “тимчасової окупаційної польської влади“, що безконтрольно визискує українську людність [169].

Другий Міжпартійний з’їзд пройшов 3 вересня 1921 р., зібравши таке ж політичне і громадсько-культурне представництво [153]. Ставши в опозицію до польського окупаційного режиму, він виступив з протестом проти поширення на Східну Галичину загальнопольського територіально-адміністративного поділу, проведення в краї польських виборів, призову українців до польського війська та переслідувань українських культурних і гуманітарних інституцій. З’їзд закликав підтримати акції зі створення українського університету у Львові та “всенародного оподаткування“ для національних потреб [100]. Демонструючи єдність і консолідацію національних сил, його учасники не хотіли акцентувати на суперечностях у внутрішньо-політичному житті. Таку ж спрямованість мав і третій Міжпартійний з’їзд 28 січня 1922 р., який висловив підтримку уряду ЗУНР Є.Петрушевича як “єдиної легальної влади“ у Східній Галичині, що уповноважена репрезентувати і виступати від імені її населення [15].

Одним з останніх публічних проявів єдності галицького та емігрантського політикуму стала IV Міжпартійна конференція 20 травня 1922 р., скликана “під враженням рішень“ Генуезької конференції [63]. Вона вже не висловлювала традиційної “довіри“ до уряду ЗУНР, але закликала активніше домагатися від міжнародних чинників розв’язання “східногалицького питання“. Зібрання песимістично оцінило політичну

ситуацію в краї: через брак патріотизму українську громадськість огортає пасивність і розпач; відбувається безоглядна полонізація в усіх сферах суспільного життя; політичні партії, зокрема УНДП, переживають матеріальні труднощі, не виявляють жодної діяльності — УРП, внутрішні розколи — УСДП чи майже припинили існування — УХСП. Безперспективність проведення репрезентаційних зібрань партійних угруповань краю зумовлювалося загостренням стосунків з політичними силами в еміграції.

У період між з'їздами політичні відносини координувала Міжпартійна рада, де зібралися найавторитетніші українські діячі Галичини. Окрім партійних лідерів від УНТП (В.Бачинський — голова, Т.Войнаровський — його заступник, М.Струтинський), УРП (І.Макух, В.Лисий), УХСП (О.Барвінський), до неї входили колишні послы парламенту і сойму — Ю.Романчук, Т.Окуневський, І.Кивелюк, А.Горбачевський, В.Будзиновський, С.Онишкевич, В.Загайкевич. Спершу вона уявлялася як важіль впливу емігрантського уряду ЗУНР, що спільно з краєвою УНРадою має спрямовувати суспільний розвиток галицького українства. Однак Рада відразу опинилася під контролем “трудовиків“, тож у відносинах “еміграція-край“ еволюціонувала фактично в руслі їхньої партійної лінії, згладжуючи гострі кути політичних суперечностей. Це виразно проявилось у “дзеркальній“ зміні ставлення до виборів до польського парламенту: позиція щодо участі в них була автоматично переглянута після зустрічі В.Бачинського з Є.Петрушевичем, так що 27 серпня 1922 р. (наступного дня після відповідної ухвали Ширшого народного комітету УНТП) Міжпартійна рада ухвалила рішення про їхній бойкот.

Ситуація повторилася в часі січневого 1923 р. загострення конфлікту між УНТП та урядом в еміграції, так що Є.Петрушевич в ультимативній формі погрожував розірвати стосунки з Міжпартійною радою, якщо її керівництво не буде змінено. Тоді ж з неї вийшла УХСП [31, арк. 13]. Після задоволення цієї вимоги від УНТП на голову ради делегували

Т.Войнаровського, її оновлений склад за участі “трудовиків“, “радикалів“ та “християн-суспільників“ 10 березня ствердив повноваження і легітимність Є.Петрушевича представляти інтереси краю та востаннє закликав держави Антанти визнати незалежність і самостійність Східної Галичини. Утім, за кілька днів її Рада послів ухвалила своє сумнозвісне рішення щодо політико-правового статусу краю. Після цього жодна українська партія Галичини, за винятком УХСП, не виявила бажання співпрацювати з екзильним урядом ЗУНР.

Важко дати однозначну оцінку діяльності Міжпартійної ради. З одного боку, УНТП використовувала її як інструмент своїх впливів. З іншого, - вона, рада, як і міжпартійні з'їзди, стала трибуною публічного обговорення політичних думок, відображаючи широку палітру ідейних платформ і суспільних інтересів. Ці інститути сприяли консолідації державницьких національно зорієнтованих сил, демонстрували єдність українського політикуму Східної Галичини перед європейською спільнотою та власним народом, а їхні ухвали, що часто приймалися на основі компромісів, набували занальнонаціонального значення.

Найбільш складну суперечливу трансформацію ідейних засад та орієнтацій пережила Українська соціал-демократична партія, яка у своїй платформі прагнула поєднати соціальний та національний постулати. Вона відразу стала в опозицію до диктатури Є.Петрушевича, домагаючись її ліквідації та повного об'єднання урядів та армій ЗОУНР і УНР. Партія делегувала представників до двох соціалістичних урядів Директорії УНР, що формувалися у квітні та серпні 1919 р.: В.Темницький був міністром закордонних справ; О.Безпалко — міністром праці; С.Вітик очолив створене 4 липня міністерство галицьких справ, що розглядалося як альтернатива уряду Є.Петрушевича. Таким чином, соціал-демократи позиціонували себе як виразники “спільної влади“ в УНР та закликали інші галицькі політичні партії підтримати уряд Директорії та ввійти до його складу [268, с. 289-290; 278, с. 110-111].

Незважаючи на зміни в суспільно-політичній ситуації, УСДП послідовно виступала проти диктатури Є.Петрушевича та спершу підтримувала всі дії Директорії УНР. Через свої пресові органи “Боротьба“, “Галицький голос“ (орган міністерства галицьких справ), “Вперед“ вона чи не вперше в українському політичному таборі піддала критиці значення Листопадового зриву як такого, що став “днем державного злочину“, бо привів до влади “ненависну“ народові “українську буржуазію“. Протиставлялися ї уряди ЗОУНР та УНР один одному: перший критикує за “окремішну“ політику, яка призвела до втрати цілісності України та захоплення Східної Галичини Польщею, а другий представляли як справжній виразник інтересів усього українського народу. Підкреслюючи опозиційність до офіційної влади ЗУНР-ЗОУНР, соціал-демократи гостро картали “антантські орієнтації“ уряду Є.Петрушевича, що перебував у полоні нездійснених ілюзій і вів у безвихідь [194; 199; 227; 240; 265; 266].

Як “збурювач“ українського політичного життя УСДП наразилася на гостру критику та не знайшла підтримки ні серед урядів ЗОУНР чи УНР, ні в жодному з партійних таборів. Ідейно близька до неї наддніпрянська УСДРП та очільники Директорії С.Петлюра, І.Мазепа, відверто закликаючи до повалення диктатури Є.Петрушевича, дистанціювалися від УСДП, уважаючи її виступи за “внутрішню справу“ галичан та стверджуючи її незначні впливи у війську і серед цивільної людності [278, с. 30-31, 113-114].

А галицькі політичні і військові чинники безапеляційно засуджували дії соціал-демократів. Артикулюючи їхню позицію, О.Назарук трактував образливі статті у “Боротьбі“ як “Брехню, Неуцтво. Лайку“ [281, с. 255]. Командувач М.Тарнавський від імені УГА вимагав віддати їхніх авторів під суд військового трибуналу [278, с. 113-114].

З перенесенням Головної управи УСДП до Галичини наприкінці 1919 р. окреслилися перспективи діяльності: відновлюється організаційна структура, розширюється видавнича робота, під її протекторатом створюються нові професійні робітничі організації. Окрім трьох тисяч членів, число

прихильників партії сягало 20 тис. осіб [473, с. 51]. Проте навесні наступного року її опановує глибока ідейна криза, що зумовлювалася як неможливістю поєднати постулати марксизму та національної державності, так і розчаруванням у політиці Директорії УНР. Спершу УСДП підтримала курс С.Петлюри на польсько-українське зближення як такий, що відповідає принципу самовизначення націй, рятує від більшовицької загрози та, зважаючи на вирішальну роль Наддніпрянщини у відновленні самостійної України, збільшує шанс, що до неї приєднаються і західні землі через референдум місцевого населення [240; 241].

Відтак безоглядна підтримка змінилася глибоким розчаруванням у політиці С.Петлюри, що потягнуло переформатування всього політичного курсу УСДП. Була визнана помилковість партійно-політичної тактики через відхід від класових засад боротьби за національну державність. Березнева 1920 р. партійна конференція УСДП у Львові відкинула зовнішні орієнтації на Антанту та на більшовиків, засудила старі коаліції з “несоціалістичними елементами” та постановила у подальшому проводити політику тільки на основі єдиного українського революційно-соціалістичного фронту [345]. Після цього представники УСДП вийшли з Президії УНРади, потім з уряду Директорії, а в червні 1921 р. і з галицької Міжпартійної ради [387, с. 143], чим остаточно розірвали стосунки із національно-державницьким табором. Головна управа партії публічно засудила Варшавський договір, знявши із себе відповідальність за його наслідки та наголошуючи на його недемократичному характері, бо до Польщі відходила значно більша територія і населення, аніж кілька звільнених нею наддніпрянських губерній [138].

Намагаючись “вирівняти” та надати логічної послідовності “новій ідейній платформі”, липнева 1920 р. партконференція УСДП [181] переносить її в більш глобальну площину. Тут порушили питання про необхідність виступу проти реакційного капіталістичного світу спільно зі світовим пролетаріатом, тож галицька соціал-демократія вже не використовуватиметься для знищення російських пролетарів. Попри рішуче

відмежування від “шовіністичних кіл“, які прагнули збудувати Українську державу за зразком інших “імперіалістичних країн“, не була чітко сформульована позиція щодо шляхів, союзників боротьби за її здобуття, окрім декларування потреби спільного виступу з пролетаріатом усього світу. Ідеологічну кризу поглибив розрив з УСДП в еміграції, яка заявила про продовження боротьби за відновлення УНР.

Вихід з неї не могли вказати авторитетні лідери С.Вітик, В.Темницький, О.Безпалко, О.Устиянович, В.Старосольський. Вони тривалий час керували УСДП, займаючи активну безкомпромісну позицію у вищих державних органах, а в критичний момент “розпуття“ і “повної безнадійності“ опинилися поза межами партії [257]. Не маючи чіткої політичної стратегії, вона еволюціонувала “між Антантою і більшовизмом“ (М.Лозинський), між національною і марксистською та між самостійницькою і пролетарською платформами. Молода генерація галицьких соціал-демократів стверджувала, що для кожного революційно мислячого марксиста сучасна Україна повинна бути тим наріжним каменем, на якому ґрунтується партійна програма державного будівництва. Таке ідеологічне кредо: національну державу маємо збудувати власними силами; наш союзник — міжнародний пролетаріат [227] — викликало критику з боку як національно-державницького, так і комуністичного таборів.

Активізація організаційно-культурної та профспілкової роботи УСДП у масах, з одного боку, та формальне існування української державності в УСРР, з іншого, посилювали ліворадикальні, радянофільські настрої серед її членів. Курс на радянську Україну переріс у підтримку її влади, посилення пробільшовицької орієнтації та, врешті, спричинив перехід до прокомуністичного табору. Перелом у політичній еволюції соціал-демократів відбувся у січні 1922 р., коли публічно проголосили курс на возз’єднання західноукраїнських земель з УСРР та утворення єдиної суверенної робітничо-селянської України [321, с. 124]. Відтак, схиляючись до примату соціально-класового над національним, “ліве“ крило партії (А.Чернецький,

М.Парфанович, І.Кушнір) усунуло з Головної управи більш помірковану “правицю” (Л.Ганкевич, П.Буняк, І.Квасниця) [473, с. 50-51]. Перехід на позиції націонал-комунізму завершив з’їзд 18 березня 1923 р., що ствердив ліворадикальну концепцію партії: соціальне і національне визволення пролетаріату в рамках капіталістичного ладу неможливе, тому лише перемога пролетаріату над буржуазією може забезпечити об’єднання всіх українських земель в одну соціалістичну радянську республіку та її союз з іншими радянськими республіками [101]. Таким чином, УСДП повністю “випала” та стала в опозицію до національно-державницького табору.

Другою відверто опозиційною силою до нього виступили прокомуністичні угруповання, які посіли своє окреме місце в еволюції партійно-політичної системи ЗУНР за доби диктатури. На тлі посилення ліворадикальних настроїв одним із джерел їх “живлення” стала розколота УСДП. Однак, на відміну від інших суспільно-політичних течій, комуністичний рух у Східній Галичині був головним чином імпортований ззовні. Його генеза пов’язана з 300-350 тис. біженців, переселенців, військовиків, які у вирі Першої світової війни опинилися на безкраїх просторах Росії [346, с. 210]. Вони ставали комуністами, брали участь в утвердженні радянської влади в Західному Сибіру і Середній Азії [322], а наприкінці 1917 р. стали масово прибувати до Наддніпрянщини й Поділля. У 1919 р. Центральний комітет (ЦК) Комуністичної партії більшовиків України (КП(б)У) вдавався до різних організаційних комбінацій, шукаючи прийнятної форми для згрупування галичан і буковинців на компартійній основі. Таким чином, у лютому 1920 р. у Києві створили Комуністичну партію (більшовиків) Галичини і Буковини (КП(б)ГБ) зі статусом обласної організації КП(б)У. У квітні на першій конференції обрали її керівний орган — Галицький організаційний комітет (Галорком) КП(б)У. На його потреби радянський уряд України щомісяця виділяв 1 млн. карбованців [321, с. 30-32]. КП(б)ГБ перейменували в Комуністичну партію Східної Галичини (КПСГ).

Спершу Галорком зосередив зусилля на створення партосередків у куренях Червоної української галицької армії та проведення політико-виховної роботи з-поміж галицьких біженців, полонених, однак вони не мали помітних успіхів. Це ж стосується і направлення окремих компартійних діячів і груп для ведення підпільної роботи в Галичині [321, с. 31-36]. Галорком і КП(б)У відчули себе у ролі “правлячої” політичної сили в короткому часі існування ГСРР (підрозд. 4.1), але після її “самоліквідації” чимало комуністів відійшли на радянську Україну разом з підрозділами Червоної армії, а значна частина місцевих парторганізацій була розгромлена поляками [321, с. 46-58, 90-91].

Напіврозбитій КПСГ, що залишалася складником КП(б)У та на правах самостійної секції входила до Комінтерну, було важко утвердитись у Східній Галичині за умов польського окупаційного режиму. Тому, керуючись засадами пролетарського інтернаціоналізму та спільними інтересами робітничого класу, взяли курс на її включення до складу Комуністичної партії Польщі (КРПП) на правах територіально-обласної організації. Після підписання відповідної угоди між КРПП та КП(б)У в грудні 1920 р. розпочалися гострі партійні суперечки. Попри подібність соціальних програм, виникли принципові розбіжності в розумінні національного питання: КРПП заперечувала право українських робітників і селян Східної Галичини на самовизначення, тоді як КПСГ його всіляко відстоювала, виступаючи за возз'єднання краю з радянською Україною.

Це зумовило внутрішній розкол у самій КПСГ. У січні 1921 р. з неї виокремилася опозиційна група на чолі з О.Креликом, яка, крім гасла “Хай Живе Радянська Польща”, що обстоювала КРПП, домогалася права реалізовувати курс на возз'єднання Східної Галичини з радянською Україною. У такому дусі була складена резолюція квітневої Крайової конференції галицьких комуністів. Після напружених перемовин за посередництва Москви і Комінтерну в липні КП(б)У підписала нову угоду, згідно з якою КПСГ залишалася крайовою територіальною організацією

КРПП, а її головне політичне гасло формулювалося так: “Хай живе Радянська Польща в братерському союзі з Радянською Україною і Радянською Росією“. Опозиція заявила, що, хоча така платформа не зовсім відповідає умовам Східної Галичини, вона ставиться до неї лояльно і буде її виконувати [321, с. 92-98; 325, с. 76-120].

Хоча ці суперечності не були остаточно полагожені, КПСГ активно нарощувала свої впливи. Її ідеологічна платформа полягала в забезпеченні єдності українських і польських трудящих та підпорядкуванні революційного національно-визвольного руху в Східній Галичині інтересам пролетарської революції в Польщі. Викриваючи “реакційну“, “антинародну“ політику “української буржуазії“, галицькі комуністи вважали, що єдиним засобом розв’язання політичних, економічних і соціальних проблем є соціалістична революція, яка замість поваленого буржуазного ладу встановить систему робітничих і селянських рад [321, с. 98-102].

Гострота комуністичної пропаганди спрямовувалася проти закордонного уряду ЗУНР та “буржуазно-націоналістичних партій“ — “головних реакційних сил“, які перешкоджають соціальному і національному визволенню трудящих. Послідовно проводили думку, що “галицька контрреволюція“ воліє кров’ю українських трударів урятувати західноєвропейську буржуазію від загрози соціалістичної революції та віддатися на ласку буржуазно-поміщицької Польщі, аніж погодитися на возз’єднання західноукраїнських земель із радянською Україною. Орган КПСГ “Наша правда“ зосередився на критиці “антинародної“ діяльності уряду Є.Петрушевича, який “по коліна в робітничій крові вступає по трупах галицького жовніра і червоноармійця, громить соціалістичну Україну, допомагає російській чорній сотні“. Прагнення уряду ЗУНР і УНРади здобути національну державу трактувалося як намагання отримали виняткові привілеї на експлуатацію трудящих мас і природних багатств Східної Галичини та перетворення її території на плацдарм міжнародної реакції для боротьби проти Радянської держави [65, с. 100-103]. У липневому 1921 р.

маніфесті КПСГ закликала відкинути сподівання на допомогу Антанти та “кувати кріса і... готуватися до рішучого бою“ із союзниками в особі Радянської України і Радянської Росії та польського і європейського пролетаріату, які готові віддати всі сили у боротьбі зі своїми і нашими класовими ворогами [72, с. 55-57].

Таким чином, на відміну від інших політичних партій, зокрема й соціал-демократів, в ідеологічній концепції комуністів не було місця національному складнику, який замінював принцип пролетарського інтернаціоналізму, а визволення від національного і соціального гноблення мало відбутися лише шляхом соціалістичної революції. Реалізація засади самовизначення націй розумілася як можливість возз'єднання західноукраїнських земель із Радянською Україною, але про її національно-державницьку самостійність питання не ставили. Комуністи виступили непримиримою опозиційною силою до польського режиму в Східній Галичині, використовуючи широкий арсенал форм і методів боротьби від бойкоту перепису населення і виборів до парламенту до організації робітничих страйків і участі в партизанському русі.

Новим потужним чинником, що зародився на тлі політичної апатії української суспільності, атрофії діяльності офіційних владних структур, які сподівалися на міжнародну допомогу, наростання кризових явищ і розколів у середині партій, став підпільний націоналістичний рух. Початки його організаційно оформлення пов'язують з Українською військовою організацією (УВО), що постала в серпні 1920 р. у Празі на основі об'єднання закордонних молодіжних націоналістичних організацій. Її творцями виступили офіцери різних українських армій та політичних партій, яких єднала ідея продовження боротьби за державність власними силами і протистояння польському режиму збройними засобами. Швидко розбудували її організаційну й територіальну структури: Начальна команда у Львові на чолі з Є.Коновальцем поділялася на референтури; терени Галичини — на

округові й повітові команди; в осередках еміграції діяли окремі референтури [273; 280; 472].

За першого “революційно-військового” періоду 1920-1922 рр. УВО здійснила низку гучних терористичних актів проти польських урядовців і українських “угодовців”, чим поставила себе у непримириму опозицію до польського режиму та викликала неоднозначну реакцію в українських політичних колах. Формально вона не залежала від них, але спільні ідеали державності та соборності зумовили складні напружені стосунки між легальним та підпільним таборами українського суспільного руху. Начальна колегія підтримувала тісні стосунки з Міжпартійною радою і Президією УНРади у Львові: відбувався постійний обмін інформацією про стан справ, навіть провели одну спільну нараду [280, с. 299].

Біля витоків протистояння між екзильним урядом ЗУНР та УВО стояли їхні очільники. Оточення Є.Петрушевича з недовірою сприйняло нову організацію, що прагнула проводити самостійну діяльність. Відтак і Команда УВО, яка спершу лояльно ставилася до Диктатора й надавала йому цінну інформацію про міжнародне і внутрішнє становище Галичини, почала упереджено ставитися до Диктатора через постійні реляції про успішні перемовини з Антантою [315; 372, с. 58-60]. Пов'язаний із центром УНР у Тарнові Є.Коновалець критично ставився до політики Є.Петрушевича, а оточення останнього, зі свого боку, вважало провідника УВО “людиною Петлюри” та прибічником його пропольської політики. Сам Є.Коновалець таку ситуацію пояснював розбіжностями між соборницькими та прозахідними орієнтаціями: “Ми не могли погодитися з тактикою, яку пропагував Галицький уряд [271]: не цікавитися справами “Наддніпрянщини” й звернути всю увагу на концепцію самостійності Східної Галичини... Тому Січово-Стрілецькі старшини, де б вони не були... завжди не погоджувалися з пропагованим Галицьким урядом внутрішньоукраїнським сепаратизмом та намагалися ділом доводити необхідність найтіснішої співпраці галичан і наддніпрянців” [274, с. 320].

Є обґрунтовані версії щодо намагання будь-якими, зокрема й фізичними методами усунути Є.Коновальця від керівництва УВО [280; 299-300; 372, с. 54-57], що є винятковим явищем в українському політичному житті, де опоненти завжди “схрещували мечі” у відритому протистоянні.

Після нетривалого потепління стосунків між Є.Петрушевим та Є.Коновальцем у зв’язку із бойкотом польських виборів (існують твердження, буцімто львівська УНРада пішла на такий крок під впливом УВО [280, с. 299]), та з виїздом Є.Коновальця наприкінці 1922 р. на еміграцію вони загострилися з новою силою. Екзильний уряд прагнув підпорядкувати УВО, але її керівництво обстоювало незалежність організації від будь-яких владних та партійних структур [372, с. 62; 418, с. 36].

В основі цього конфлікту лежали глибокі ідеологічного відмінності, зокрема, протистояння розгорталось у площині “персонально-інституціонального трикутника”: уряд Диктатора — Стрілецька рада Січових стрільців (ініціатор УВО) — українське студентство (у 1921-1922 р. відродило свої професійні організації та розбудовувало крайові структури). В офіціозі Диктатури “Український прапор” у 1920-1922 рр. з’явилося близько двадцяти статей з критикою військово-політичної діяльності очолюваного Є.Коновальцем київського Корпусу Січових стрільців та подальшої суспільно-політичної діяльності його ветеранів. Таким чином з позицій з’ясування успіхів і поразок Української революції, по суті, вели боротьбу за впливи на авторитетний серед українства прошарок ветеранів війни. Її характер увиразнює “Звернення до війська Галицької Землі”, що з’явилося як реакція на серпневий 1920 р. військовий з’їзд у Празі. З’ясувавши обставини угоди М УГА з Денікіним та стосунки екзильного уряду з більшовиками, його автор Є.Петрушевич запевняв, що він не “вирікся справи самостійної України”, та закликав: “Не дайтеся вербувати ворогам у чужі нам політичні струї і партії” [165].

Речники екзильного уряду ЗУНР виступили з гострою критикою резолюцій липневого 1921 р. студентського з’їзду у Львові, що став одним з

перших публічних виступів українства під польським режимом. Його 250 делегатів визначили нову ідеологічну платформу поступу в дусі січово-стрілецької ідеології, що виразно опозиціонувала диктатурі Є.Петрушевича: лінію на продовження боротьби власними силами за Українську соборну державу увінчував заклик до політичних партій створити Галицько-український уряд у Львові, а екзильний уряд мав стати його закордонним представництвом [315, с. 309-310]. У відповідь О.Назарук саму організацію з'їзду приписав “платним польським провокаторам“, а стрільцям-ветеранам, які повернулися до студентських лав, закидав безвідповідальність і “зрадництво“: “ви, може, не присягали Галицькому урядові“. Бо присягала [йому] вся Галицька земля, а ви також її сини!“ [192]. У такому ракурсі точилася полеміка між прихильниками концепції Диктатури та січово-стрілецької ідеології [230; 235; 315, с. 312-315], що набрала гострого викривального характеру та стала ще однією лінією внутрішнього розбрату в українському політичному таборі. Посівши в ньому своє окреме місце, УВО, на відміну від партійно-політичних угруповань, категорично відкидала орієнтири на зовнішню допомогу, виступала за здобуття національної державності лише власними силами, а в боротьбі проти польського режиму покладалася винятково на революційно-військові методи.

Таким чином, розвиток партійно-політичної системи за доби диктатури ЗУНР став органічним продовженням її еволюції за попереднього періоду парламентської демократії та водночас якісно новим етапом її формування у Східній Галичині у 90-х роках XIX — 30-х роках XX ст. Його особливості полягають, по-перше, у “роздвоєнні“ партійних структур, особливо УНТП, що існували в еміграції, а також у краї, де важко відновлювалися територіальні структури. По-друге, відбувалася найскладніша і найсуперечливіша трансформація ідеологічних концептів, що зумовлювалася різними внутрішньо- та зовнішньополітичними орієнтаціями, поєднанням постулатів соборності та “галицького п’ємонтизму“ тощо. По-третє, істотно загострилися стосунки між партійними угрупованнями еміграції та краю, які

намагалися “згасити“ різні міжпартійні об’єднання. По-четверте, відбулося різке посилення впливів ліво- і право- радикальних угруповань у вигляді комуністичних та націоналістичних сил, які пропонували відмінні шляхи, форми, засоби національного і соціального визволення українського народу.

Висновки до четвертого розділу.

Режим диктатури ЗУНР становить унікальне явище в політичній історії України та дає корисний досвід для сьогодення. За винятково складних умов її лідери наважилися віддати повноту влади в руки Диктатора Є.Петрушевича, який, по-перше, розумів “тимчасовість“ такого становища і не намагався його “продовжити“; по-друге, не зловживав нею, але й не зміг її ефективно використати. Зануреність у військово-політичні справи за “зазбручанського“ періоду, відтак сліпе сподівання на допомогу Антанти загальмували створення дієвого адміністративного апарату Диктатора. У критичний для української державності момент не сприяли консолідації нації і стосунки в українському політикумі в усіх площинах: між очільниками ЗУНР та УНР; між закордонним екзильним урядом ЗУНР та політичним проводом у краї тощо. Відмінні зовнішньополітичні орієнтації та концепції визвольної боротьби викликали нездоланні суперечності в українському політичному таборі.

Новим явищем у становленні політичної системи ЗУНР стало виникнення за доби диктатури нових добровільних самодіяльних об’єднань, що можна розглядати як прояв формування громадянського суспільства. Хоча конституційні проекти ЗУНР не були реалізовані на практиці, вони стали вагомим внеском у розвиток української політико-правової думки та засвідчили характер майбутнього державного устрою, що базувався на засадах демократії і народовладдя. Новий досвід суспільних перетворень дав період існування Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, який принципово відрізнявся від попередніх моделей державотворення ЗУНР-ЗОУНР, що ґрунтувалися на зразках західних демократій.

За таких історичних обставин долю українського народу, зокрема його західної частини, черговий раз визначив “зовнішній чинник“ в особі Ради Послів Антанти, які вирішили, що “корисніше“ і “безпечніше“ для повоєнної Європи передати Східну Галичину під протекторат Польщі, аніж надати їй певні суверенні права. У тогочасній, як, до речі, і в сучасній Європі, декларувалися гасла демократії і свободи, але при цьому кожна держава прагнула задовольнити передусім власні національні інтереси, тож лише монолітна та економічно сильна Україна може виступити впливовим самостійним учасником міжнародних відносин, здатним захистити свій суверенітет та сприяти збереженню загальної стабільності і безпеки.

Доба диктатури ЗУНР, з одного боку, стала органічним продовженням еволюції партійно-політичної системи за попереднього періоду парламентської демократії, з іншого, - становить якісно новий етап її формування у Східній Галичині у 90-х роках XIX — 30-х роках XX ст. Її важливими характерними рисами стало “роздвоєння“ партійних структур, особливо УНТП, що діяли в еміграції та в краї, де за важких умов польського режиму відновлювалися їхні територіальні структури. Через різні внутрішні та зовнішньополітичні орієнтації відбувся складний суперечливий перегляд ідеологічних програм, що найвиразніше проявилось у намаганнях поєднати постулати українського соборництва та “галицького п’ємонтизму“. Загострення стосунків між партійними угрупованнями як еміграції і краю, так і серед самого галицького політикуму намагалися знівелювати через міжпартійні з’їзди та Міжпартійну раду, але їхні ухвали ставали радше демонстрацією єдності, аніж реальним засобом політичної консолідації. На такому тлі помітно активізувалися ліво- і право- радикальних угруповання у вигляді комуністичних та націоналістичних сил, які пропонували відмінні шляхи і засоби боротьби за національне і соціальне визволення.

ВИСНОВКИ

Проведене спеціальне комплексне політологічне дослідження проблеми становлення політичної системи ЗУНР у 1918-1923 рр. показало, що її творення відбувалося на уламках старого монархічного австро-угорського режиму. Однак у процесі еволюції під впливом національних традицій галицького українства, державотворчих процесів у Наддніпрянській Україні вона зазнала істотної модернізації і набула характеристик, притаманних новому республіканському устрою та розвиненим західним демократіям. Попри складну внутрішню і зовнішню політичну ситуацію за доби парламентської демократії створили ефективну управлінську владну вертикаль та законодавчу базу для національного державотворення. За наступного періоду диктатури, коли міжнародно-правовий статус ЗУНР залишався невизначеним, відбувалося переформатування усіх підсистем її політичної системи, що витворило феномен, який фактично не має аналога в політичній історії України.

Реалізація поставлених у дисертації завдань дозволяє зробити такі висновки:

1. Науково-теоретична спадщина зарубіжної та української політичної науки становить методологічну основу комплексного політологічного дослідження проблеми становлення політичної систем ЗУНР та функціонування її окремих складників. Закладені американськими вченими базові засади вивчення політичної системи суспільства розвинули сучасні зарубіжні та вітчизняні науковці, які розробили різні класифікації і типології політичних систем, здійснили їхню структуризацію, з'ясували суть їх окремих елементів та зв'язки між ними. На цій основі запропоновано власне

визначення політичної системи ЗУНР, а наявний категоріально-понятійний апарат став науковим інструментарієм для глибокого об'єктивного вивчення її сутності, окремих складників, головних етапів становлення тощо. При проведенні дослідження використано арсенал загальнонаукових (аналіз і синтез, історико-генетичний, компаративістський, типології, ціннісний, інституціональний, статистичний, контент-аналізу) та спеціальних (системний, структурно-функціональний та ін.) методів політичної науки.

2. Тривала традиція наукового вивчення ЗУНР зумовила нагромадження великого масиву наукової літератури історичного та правознавчого профілю. Вона дає цілісне уявлення про передумови її виникнення, перебіг польсько-української війни та характер державного будівництва і міжнародних відносин молодій державі. Кожен етап нарощування знань мав свою специфіку, зумовлену ідейними уподобаннями авторів та пануючими ідеологемами. Однак, окрім кількох публікацій у вигляді підрозділів монографій і статей, ця проблема фактично не вивчалася в руслі політичної науки, що зумовило наукову і суспільну доцільність проведення спеціального комплексного політологічного аналізу політичної системи ЗУНР у 1918-1923 рр. Важливі підстави для цього дає широка джерельна база у вигляді архівних і опублікованих документів, матеріалів періодичних видань, мемуарів. Ці джерела відзначаються різною структурою та високим ступенем заідеологізованості, що змушує до їх критичного аналізу і творчого узагальнення.

3. За складної внутрішньої та зовнішньополітичної ситуації у період парламентської демократії налагодили ефективне функціонування політичних інститутів ЗУНР. Генетично пов'язані з австро-угорськими монархічними структурами центральні й місцеві представницькі та виконавчі органи влади намагалися модернізувати згідно з республіканським устроєм, демократичними формами правління і надати їм національного характеру. Хоча не вдалося провести загальних виборів, УНРади діяла як повноцінний демократичний законодавчий орган суверенної країни. Її керівні структури

мали своєрідні компетенції: Президія виконувала технічні функції, а колегіальний орган Виділ фактично мав президентські повноваження. Механізм досягнення консенсусу між партійними фракціями УНРади забезпечував ухвалення важливих рішень. Попри тенденцію з розширення прав і повноважень інституту місцевого самоврядування його нормативно-правова база залишилася нерозвиненою.

Спираючись на досвід як монархічно-консервативної Австро-Угорщини, так і революційно-соціалістичної УНР, УНРада спрямовувала законотворчу діяльність на розбудову національної державності та забезпечення прав і свобод громадян. Характер і фрагментарність ухвалення законодавчих актів свідчать про політичну зумовленість і вимушеність їхньої появи. У них тісно перепліталися ліберально-національні та соціал-національні принципи й ідеали. За екстремальних суспільних умов прилаштування старого законодавства до республіканських форм правління було значною мірою виправданим.

4. Історично доцільним стало підвищення ролі виконавчих органів влади як вирішальної ланки управління внутрішніми й зовнішніми справами. Це проявилось у посиленні повноважень уряду на сфері, що належали до компетенції УНРади, наданні його силовим відомствам права розв'язання різних соціально-економічних проблем. Реалізації державотворчого потенціалу РДС перешкоджала зануреність у дріб'язкові справи, які мали розв'язуватися на рівні місцевих адміністрацій, та партійно-політичні суперечності навколо нього. Суперечливість формування органів правопорядку і суспільної безпеки полягала в тому, що формально вони оголошувалися одним із засобів демонтажу старого держапарату, але організаційно наслідували відповідні австрійські моделі. Налагодили ефективне функціонування органів юстиції, які одержали необхідні повноваження для забезпечення соціальної справедливості і національної рівності та справедливого покарання за злочини.

5. Створено дієву систему місцевих органів влади; її центральною ланкою став інститут повітових комісарів, що відіграв ключову роль у реалізації державної політики та забезпеченні внутрішньої стабільності. Таке ж значення мала діяльність міських і сільських (громадських) комісарів, однак зміст їх функціонування не був чітко визначеним на законодавчому рівні. До участі в місцевому управлінському апараті залучилися представники нацменшин, хоча стосунки з ними залишалися складними. Цілеспрямовано розширювалися компетенції місцевих органів влади в управлінні державою; велася боротьба з негативними явищами в управлінській сфері.

6. Доба ЗУНР стала переломним етапом в еволюції української партійно-політичної системи Галичини. Від австрофільських “автономістських” програм партії перейшли до розробки ідеологічних платформ національного державотворення. На цей процес впливали посилення ліворадикальних настроїв, внутрішні розколи, виникнення нових угруповань. У найвпливовішій національно-демократичній течії зберігали позиції консервативні сили, що позначалося на діяльності законодавчих і виконавчих органів влади та характері суспільних перетворень. Попри ідеологічні відмінності політичні партії досягали компромісів у реалізації соціальних і національних інтересів різних верств населення. Яскравим прикладом цього слугує земельний закон, що відповідав прагненням більшості селянства, а розв’язання болючих аграрних питань відкладав на майбутнє. Ідеологічні розбіжності та гострі парламентські дебати не доводили до розбрату і розколу в українському політичному таборі. Консолідації національних сил сприяло адекватне представництво партій в УНРаді, формування урядів на міжпартійній основі, створення місцевих органів влади із урахування партійних впливів. При цьому в керівництві партій фактично не відбувалася селекції політичних еліт.

7. Унікальне явище в політичній історії України становить режим диктатури ЗУНР. За винятково складних суспільних умов політичні лідери

віддали повноту влади в руки однієї особи — Є.Петрушевича, чим фактично звели нанівець поділ влади і повноваження інших управлінських структур. Диктатор розумів тимчасовість такого становища, не намагався його продовжити, не зловживав владою, але й не зміг її ефективно використати. Спершу, за “зазбручанського“ періоду, заглиблення у військово-політичні справи, відтак сліпе сподівання на допомогу Антанти загальмували створення його дієвого адміністративного апарату. У вирішальний для української державності час у політикумі загострилися відносини в усіх площинах: між лідерами ЗУНР та УНР; між екзильним урядом та політичним проводом краю; між партіями у самій Галичині. Їхні причини полягали в різних концепції визвольної боротьби і зовнішньополітичних орієнтаціях.

Новим явищем у становленні політичної системи за доби диктатури стало виникнення громадсько-політичних організацій, які підтримували дії владних структур на міжнародному рівні. Оригінальним внеском в українську політико-правову думку стали конституційні проекти ЗУНР; хоча їх не реалізували на практиці, вони засвідчили характер майбутнього устрою Галицької держави, що ґрунтувався на засадах демократії і народовладдя. Цікавий досвід суспільних перетворень дав період існування ГСРР, який принципово відрізнявся від державотворчої моделі ЗУНР-ЗОУНР, що наслідувала західні демократії.

Період диктатури ЗУНР став новим етапом в еволюції української партійно-політичної системи. Його зміст відображають такі характерні риси, як “роздвоєння“ партійних структур, особливо УНТП, що діяли в еміграції та в краї; черговий перегляд їх ідеологічних програм, що проявився в намаганні поєднати постулати українського соборництва та “галицького п’ємонтизму“, нівелювати загострення політичних стосунків через міжпартійні з’їзди і Міжпартійну раду; активізація ліво- і право- радикальних угруповань у вигляді комуністичних та націоналістичних сил, що пропонували різні засоби боротьби за національне і соціальне визволення.

За таких суспільно-політичних обставин долю українського народу черговий раз без його згоди вирішили зовнішні чинники, цього разу в особі Ради Послів Антанти, які вважали, що для повоєнної Європи “безпечніше“ і “краще“ передати Східну Галичину під протекторат Польщі, аніж надати їй будь-які суверенні права. Досвід становлення і функціонування політичної системи ЗУНР у 1918-1923 рр. повчальний і корисний для сучасної України. Його науково-теоретичне і практичне значення вбачаємо у тому, що:

- за складних воєнно-політичних умов, коли об’єктивно зростала значущість авторитарних методів керівництва суспільством, у ЗУНР не лише не відбулося згорання процесів демократизації (свободи слова, зібрань тощо), а навпаки народне волевиявлення, громадянська ініціативність активізувалися, стали дієвішими, впливовішими. Це виразно проявилось у розгортанні соборницького руху, проведенні аграрної реформи й інших сферах та стало реальним виявом формування громадянського суспільства;

- українські політичні партії виявилися недостатньо готовими до викликів, що постали на порядку денному з проголошенням ЗУНР, тому були змушені у стислі терміни, за екстремальних умов під тиском ліворадикальних настроїв “переформатовувати“ свої ідеологічні програми і тактику діяльності. Незважаючи на ідеологічні розбіжності, гострі парламентські дебати, вони завжди відстоювали засади національної самостійності і суверенітету, що забезпечувало консолідацію українських політичних сил;

- за умов погіршення соціально-економічного становища політичні лідери ЗУНР приділяли значну увагу утвердженню національних ідеалів у культурній та освітній галузях, що знайшло відображення в законодавчих актах про українську мову, шкільництво та ін.;

- боротьба з негативними явищами (корупція, хабарництво тощо) у сфері державного управління та адміністрування носила послідовний безкомпромісний характер та зумовлювала підвищенням вимог до професіоналізму і моральних якостей кадрів;

- виважена етнополітика ЗУНР дозволила уникнути загострення міжнаціональних конфліктів, сприяла внутрішній стабільності держави та залученню нацменшин до суспільних перетворень;

- за умов післявоєнної перебудови світу європейські держава декларували гасла демократії і свободи, але при цьому кожна з них прагнула задовольнити передусім власні національні інтереси. Тож лише монолітна та економічно сильна Україна спроможна виступати впливовим самостійним учасником міжнародного процесу, здатним захистити свої інтереси й суверенітет та сприяти збереженню загальної стабільності й безпеки.

Становлення політичної системи Західно-Української Народної Республіки – унікальне явище в політичній історії України та цікава, складна, повчальна тема політичної науки. Вона заслуговує на спеціальне ґрунтовне вивчення, а її досвід і уроки — на використання в сучасній практиці державотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архівні документи:

*Центральний державний архів вищих органів влади і органів управління
України, м. Київ*

Ф. 2192 Диктатор Західної Області Української Народної Республіки,
м. Чортків і м. Кам'янець-Подільський.

оп. 1.

1. Спр. 1. Розпорядок Євгена Петрушевича про реорганізацію військового
судівництва. 23 червня 1919 р. - Арк. 179.

2. Спр. 14. Обіжник Диктатора Уповноваженим про зміни в структурі і
штатах урядів від 25 грудня 1922 р. - Арк. 81-82.

3. Спр. 14. Основи державного устрою Галицької Республіки. Проект. - Арк.
83-85.

оп. 2.

4. Спр. 1. Обіжник Ради Державних Секретарів до Державних Повітових
Комісарів про їх права і обов'язки. 1 грудня 1918 р. - Арк. 38-38 зв.

5. Спр. 7. Про виконання Уповноваженими державної влади в часі
неприсутності Диктатора в осідку Уряду Розпорядок Євгена Петрушевича
від 1 серпня 1920 р. - Арк. 22-23.

6. Спр. 7. Про Організацію Уряду в період повновладдя Диктатора.
Розпорядок Євгена Петрушевича від 25 липня 1920 р. - Арк. 1-3.

7. Спр. 7. Про призначення Уповноважених Уряду. Розпорядок Євгена
Петрушевича від 1 серпня 1920 р. - Арк. 5.

8. Спр. 7. Про утворення кодифікаційної комісії при уряді для справ внутрішніх, судівництва і комунікацій. Розпорядок Євгена Петрушевича від 30 серпня 1920 р. - Арк. 12.

9. Спр. 14. Розпорядок д-ра Євгена Петрушевича про виконання в послідній інстанції військового судівництва для галицько-українських військових осіб на час їх побуту поза територією власної держави. - 1 березня 1921. - Арк. 383.

Ф. 4465. Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій і осіб. 1901-1948 рр.
оп 1

10. Спр. 301. Інформація про діяльність українських емігрантів у Відні. - Арк. 7-12.

Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ.

Ф. 6 Центральний комітет Комуністичної партії Західної України
оп. 1.

11. Спр. 5. До III-го Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. Від делегації Комуністичної Партії Східної Галичини. Доклад. - Арк. 32-38.

12. Спр. 31. Справки, информации, проекты программы, переписка, воззвания и другие документы Украинского националистического объединения (УНДО). - 241 арк.

13. Спр. 308. Материалы Украинской социал-радикальной партии. - 37 арк.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові

Ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка м. Львів 1873-1939, 1941-1944 рр.
оп. 1

14. Спр. 2605. Звіт з краю з дня 28 листопада 1921 р. - Арк. 1-2.

15. Спр. 2605. IV Міжпартійна конференція у Львові. 20 травня 1922 року - Арк. 3-9

Ф. 359. Назарук Осип, адвокат, письменник, громадський і політичний діяч
оп. 1

16. Спр. 370. Звідомлення з Третього Міжпартійного з'їзду у Львові. 28 січня 1922 р. - Арк. 181-183.

Ф. 581 Колекція документів про діяльність урядів і армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки (1914-1939 рр.)

оп. 1.

17. Спр. 93 Устав і інструкція для повітових органів Української Національної Раи. - Арк. 12-12 зв.

18. Спр. 95. Резолюції конференції Закордонної групи УНТП. - Арк. 6-12.

19. Спр. 96. Про адміністрацію Західньо-Української Народної Республіки. - Арк. 8-9.

20. Спр. 96. Про вибори (виборчу ординацію) до Союму ЗО УНР. - Арк. 15-16.

21. Спр. 96. Внесення члена Української Національної Ради д-ра Лева Бачинського і товаришів у справі земельної реформи.. - Арк. 22-23.

22. Спр. 105. Український Міжпартійний Зїзд в справі української політичної лінії. - Арк. 2-14.

23. Спр. 113. До Президії Львівської Делегації Української Національної Ради - Арк. 13.

24. Спр. 114. До Директорії Української Народної Республіки на руки Головного Отамана Симона Петлюри, Президента Укр. Нац. Ради Зах. Обл. УНР Доктора Євгена Петрушевича в Камінці. - Арк. 1-4.

25. Спр. 118. Високоповажний Пане Товаришу! - Арк. 11.

26. Спр. 134. Заява Делегації Української Національної Ради у Львові. - Арк. 63-68.

27. Спр. 146. До Окружної Команди в Самборі. Розпорядок Державного Секретарства Військових Справ. 28 березня 1919 р. - Арк 46.

Держархів Івано-Франківської області

Ф. 2. Станіславівське воєводське управління. м. Станіслав

оп. 1.

28. Спр. 29. Резолюції Першого Міжпартійного з'їзду. - Арк. 4.

29. Спр. 41. Обіжник в справі протестів проти загальної переписи населення. - Арк. 66.
30. Спр. 66. Ухвала засідання Ширшого народного комітету УНТП за участю повітових організацій краю. Львів, 26 серпня 1922. – Арк. 79-81.
31. Спр. 139. Високо Преподобний Отче! [Лист Є.Петрушевича до о.С.Юрика. 28 січня 1923 р.]. - Арк. 11-13.
32. Спр. 143. З донесення Львівського воєводи у Варшаву від 22 грудня 1922 р. - Арк. 15-17.

Держархів Львівської області

- Ф. 257. Наукова комісія по вивченню історії оборони м. Львова і південно-східних воєводств
оп. 1.
33. Спр. 14. Програмова заява народнього правительства до горожан держави. Арк. 1-2 зв.
34. Спр. 72. Про утворення Корпусу Української Державної Жандармерії. Львів, 6 листопада 1918 р. - Арк. 63-63 зв.
35. Спр. 1406. До президії Державного Секретаріату Президії Національної Ради. 20 травня 1919 р. - Арк. 7.
36. Спр. 1483. Обіжник Державних Секретарів Внутрішніх і Земельних Справ Повітовим Комісарам щодо організації роботи в повітах 18 січня 1919 р. - Арк. 3-4.
- Ф. 1259.
оп. 1.
37. Спр. 1. Обіжник Державного Секретарства Внутрішніх Справ Повітовим Комісарам про заборону втручатися в справи жандармерії. 2 березня 1919 р. - Арк. 129.
38. Спр. 31. Оповіщенє. - Арк. 87.
39. Спр. 31. Основи Земельної Реформи. Ухвала Національної Ради. 7 березня 1919 р. - Арк. 110-110 зв.

Опубліковані документи:

40. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст. Програмні документи перших українських політичних партій. – К., 1992. – 278 с.
41. Внесення д-ра Романа Перфецького і тов., поставлене на засіданні Закордонної групи Української Національної Ради дня 26 червня 1922 р. // Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Докум. і матер. у 5-ти томах. – Т. 2. Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси / Укл. О.Карпенко, К.Мицан (далі: ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т. 2.). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С. 613–615.
42. Додаток. Цивільне керівництво у політичних повітах і судових округах ЗУНР-ЗОУНР (листопад 1918 р. — червень 1919 р.) // Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року) / О.Павлишин // Україна модерна. – Вип. 2–3. – Львів, 1997–1998. – С. 23–30.
43. До працюючих всього світу, до урядів Соціалістичних Радянських республік і до урядів усіх капіталістичних держав. Декларація 15 липня 1920 р. // Під прапором Жовтня: Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917–1920): Докум. і матер. / Ред. О. Карпенко (далі Під прапором Жовтня... Док і матер.). – Львів: Каменяр, 1957. – Т. 1. – С. 339–344.
44. Закон, доповняючий Статут Української Національної Ради. 4 січня 1919 р. // Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки (далі: Вісн. держ. зак. і розпорядк...). – Вип. 1. – 31 січня. – 1919. – С. 2–3.
45. Закон з дня 4 січня 1919 р. про Виділ УНРади // Там само. – С. 2.
46. Закон Української Національної Ради про спосіб оповіщення законів і розпорядків // ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т.2. – С. 154.
47. Закон з дня 16 падолиста 1918, про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки // Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Західно-Української Народної Республіки (Далі: Збірн. зак., розпоряд. та обіж.) – Станіславів, 1918. – С. 5–7.

48. Закон Української Національної Ради про основи шкільництва // ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т.2. – С. 220–221.
49. Закон Української Національної Ради про право громадянства (горожанства) // Там само. – С. 335–337.
50. Закон Української Національної Ради про уповноваження Державного Секретаріату просвіти і віросповідання одержавити українські приватні гімназії та учительські жіночі семінарії // Там само. – С. 222.
51. Закон Української Національної Ради про запровадження 8–годинного робочого дня. 12 квітня 1919 р. // Там само. – С. 344–345.
52. Закон Української Національної Ради про зміни в складанні іспитів середніх шкіл // Там само. – С. 222.
53. Закон Української Національної Ради про мови. 15 лютого 1919 р. // Там само. – С. 226.
54. Закон Української Національної Ради про запровадження в обіг гривень і карбованців. 4 січня 1919 р. // Там само. – С. 331–332.
55. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Докум. і матер. у 5-ти томах. – Т. 1. / Укл. О.Карпенко, К.Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 584 с.
56. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Докум. і матер. у 5-ти томах. – Т. 2. Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси / Укл. О.Карпенко, К.Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 712 с.
57. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Докум. і матер. у 5-ти томах. – Т. 3. – Кн.1. Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / Укл. О.Карпенко, К.Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – 644 с.
58. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Докум. і матер. у 5-ти томах. – Т. 3. – Кн.2. Суспільно-політичні процеси. Національно-культурне відродження / Укл. О.Карпенко, К.Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – 677 с.
59. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Докум. і матер. у 5-ти томах. – Т. 4. Суспільно-політичні процеси. Національно-культурне

- відродження / Укл. О.Карпенко, К.Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 886 с.
60. Заява Львівської Делегації Української Національної Ради про неправомірні дії щодо Східної Галичини // ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т. 2. – С. 422–424.
61. Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Західно-Української Народної Республіки (далі Зб. зак. і розпоряд.). – Станіславів, 1918. – 24 с.
62. Звіт з Партійної Конференції Української Соціал-Демократичної Пртії Зах. Обл. УНР, яка відбулася з дня 28 і 29 марта 1919 р. в Станіславові. – Дрогобич, 1919. – 26 с.
63. Звіт з IV Міжпартійної конференції у Львові // ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т.3. Кн. 2. – С. 491–504.
64. Земельний закон для ЗОУНР з дня 14 цвітня 1919 р. // Вісн. держ. зак. і розпоряд. ЗОУНР. – 1919. – 2 мая. – Вип. 9. – С. 65–68.
- 65.3 Історії революційного руху у Львові: 1917–1939. Відп. ред. І.Крип'якевич. Документи і матеріали. – Львів: Книж.-журн. вид-во, 1957. – 795 с.
66. Інформація газети “Діло” про засідання Української Національної Ради від 10 листопада 1918 р. і прийняття рішення про з’єднання українських земель в одну державу // ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т 1. – С. 413–416.
67. Інформація секретаря повноважного представника УСРР в Австрії Матвія Калюжного про засідання Закордонної групи УНРад у Відні від 6 березня 1923 р., передана в перекладі російською мовою НКЗС РСФРР // Там само. – Т. 2. – С. 648–649.
68. Конституційні акти України. 1917–1920: Невідомі конституції України / Відп. ред. Ю.Д.Прилюк. – К., 1992. – 272 с.
69. Кривава книга. Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919–1920. – Відень, 1921. – 242 с.

70. Наказ № 3 Команди Української Державної Жандармерії про поділ території ЗУНР на області та організаційну структуру жандармерії // ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т 1. – С. 21–27.
71. Основи державного устрою Галицької Республіки. Не пізніше 29 квітня 1921 р. // Там само. – Т.2. – С. 566–576.
72. Під прапором Жовтня: Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917–1920): Документи і матеріали. / Ред. О. Карпенко. – Львів: Каменяр, 1957. – Т. 1. – 660 с.
73. Платформа Української Радикальної Партії. – Львів: Народна друкарня Манецьких, 1905. – 15 с.
74. Повідомлення газети “Діло” про засідання Української Національної Ради від 12 листопада 1918 р. і затвердження заступників державних секретарів та кооптацію нових членів Української Національної Ради // ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т 1. – С. 426–428.
75. Повноважність. Ч. 15/26.19. Станиславів, 24 мая 1919 // Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1970. – С. 106.
76. Постанова Української Народної Ради: Проголошення Української держави на українських областях Австрії і Угорщини // ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т 1. – С. 180–181.
77. Про встановлення правильника для Окремого Судового Сенату другої інстанції. Розпорядження Державного секретарства судівництва. 22 березня 1919 р. // Вісн. держ. зак. і розпоряд... – Вип. 3. – 2 березня. – 1919. – С. 51–52.
78. Про встановлення Радянської влади в Галичині. Декрет № 1 Галицького революційного комітету. 1 серпня 1920 р. // Під прапором Жовтня... Док і матер. – С. 367–376.
79. Програма Української Радикальної Партії (Проект редакційної колегії Гол. Управи У.Р.П. з р. 1922) // Календар “Громади” на 1923 р. Львів, 1922. — С. 23–26

80. Програма Русько-Української Радикальної Партії, прийнята на краєвім зїзді партійні у грудні 1895 р. // “Отаман“: Календар для народа на рік звичайний 1905. – Коломия. 1904. – С. 131–134.
81. Проект постанови Української Національної Ради про зміну структури влади на час іноземної окупації території ЗУНР // ЗУНР. 1918–1823. Докум і матер. – Т. 2. – С. 393–396.
82. Про заміну закону з 25 грудня 1894 р. о жандармерії. 15 лютого 1919 р. // Вісн. держ. зак. і розпоряд... – Вип. 3. – 2 березня. – 1919. – С. 11–12.
83. Про зміну складу Трибуналів першої інстанції в карних справах 11 лютого 1919 р. // Там само. – 1919. – С. 8–9.
84. Проклямація Української Національної Ради // Конституційні акти України 1917–1920 рр. Невідомі конституції України. – К., 1992. – С. 93.
85. Промова Голови Ради Державних Секретарів Сидора Голубовича на засіданні Української Національної Ради. 4 січня 1919 р. // ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т. 2. – С. 176–183.
86. Про незайманість членів Української Національної Ради // Вісн. держ. зак. і розпоряд... – Вип. 1. – 31 січня. – 1919. – С. 4–5.
87. Про використання сирих шкір, шкіряних фабрикатів і гарбарських середників. Розпорядок Державного Секретаріату Торгу і Промислу, Державного Секретаріату Внутрішніх Справ і Державного Секретаріату Військових Справ. 19 березня 1919 р. // Там само. – Вип. 7. – 26 березня. – 1919. – С. 45–46.
88. Про передачу видобутої нафти державному заводу в Дрогобичі. Розпорядок Державного Секретаріату. 13 лютого 1919 р. // Там само – Вип. 3. – 2 березня. – 1919. – С. 10.
89. Про примусовий обробіток землі. Розпорядок Державного Секретаріату Земельних Справ і Державного Секретаріату Внутрішніх Справ. 21 лютого 1919 р. // Там само. – С. 18–20.
90. Про організацію Духівництва Українського війська. Розпорядок Державного Секретарства Військових Справ. 4 лютого 1919 р. // Вістник Державного Секретарства Військових Справ (далі: Вістник ДСВС). – Тернопіль, 1919. – Ч. 1. – 14 грудня. – С. 2–3.

91. Про печати, вивіски і орієнтаційні написи судів, державних прокуратурій і карних заведень. Розпорядження Ради Державних Секретарів. 2 березня // Вісн. держ. зак. і розпоряд... – Вип. 3. – 2 березня. – 1919. – С. 8.
92. Про розмежування компетенції повітових та окружних судів в цивільних справах. 11 лютого 1919 р. // Там само. – С. 28–29.
93. Про скорочення підготовляючої суддівської служби 11 лютого 1919 р. // Там само. – С. 9.
94. Про створення військових областей та округ. Розпорядок Державного Секретарства Військових Справ. 13 листопада 1918 р. // Вістник ДСВС. – Тернопіль, 1918. – Ч. 1. – 1 грудня. – С. 2–3.
95. Про тимчасове виконуваче судівництво в цивільних і карних справах в другій і третій інстанції в часі надзвичайних відносин спричинених війною. 15 лютого 1919 р. // Вісн. держ. зак. і розпоряд... – Вип. 3. – 2 березня. – 1919. – С. 8.
96. Про тимчасову адміністрацію областей Західньо-Української Народньої Республіки. 16 листопада 1918 р. // Зб. зак. і розпоряд. – С. 5–7.
97. Про тимчасову організацію нотарів. Львів, 1 березня 1919 р. // Вісн. держ. зак. і розпоряд... – Вип. 3. – 2 березня. – 1919. – С. 27–28.
98. Про тимчасову організацію судів і влади судейської. Львів, 21 листопада 1918 р. // Там само. – С. 11–12.
99. Протокол таємної угоди Української Центральної Ради з Австро-Угорщиною про утворення з Галичини і Буковини окремого українського коронного краю в складі Австро-Угорської імперії // ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т. 1. – С. 72
100. Резолюції II-го Міжпартійного з'їзду // Там само. – Т.3. – Кн. 2. – С. 395–398.
101. Резолюція з'їзду УСДП у Львові в питанні про Східну Галичину // Там само. – С. 578.
102. Розпорядок Державного секретаріату військових справ про утворення нафтового округу під його безпосереднім підпорядкуванням. 28 березня 1919 р. // Там само. – Т.2. – С. 324–325

103. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ про право громадянства. 10 квітня 1919 р. // Там само. – С. 337–337.
104. Розпорядок Державного секретаріату про обов'язкове святкування кожного року 1 травня, свята трудового люду. 25 квітня 1919 р. // Там само. – С. 370–371
105. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ про назви державних установ, службові присяги, емблеми, вивіски і печатки. 20 грудня 1919 р. // Там само. – С. 136–138.
106. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ про спеціальні вимоги до урядників державної адміністративної служби. 18 березня 1919 р. // Там само. – С. 289–292
107. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ про борошно, хліб, мучні страви. 11 березня 1919 р. // Там само. – С. 341–343.
108. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ про обмеження вживання м'яса. 10 квітня 1919 р. // Там само. – С. 340–341
109. Розпорядок Державного секретаріату освіти і віросповідання про приватні школи. 22 лютого 1919 р. // Там само. – С. 248–249
110. Розпорядок Державного секретаріату пошт і телеграфів відносно службової присяги. 19 грудня 1920 р. // Там само. – С. 135.
111. Розпорядок Диктатора Євгена Петрушевича про ліквідацію кодифікаційної комісії. 24 грудня 1922 р. // Там само. – С. 643–644.
112. Розпорядок про введення Диктатури в Західній Області УНР: Акт української Національної Ради і Державного Секретаріату. 9 червня 1919 р. // Там само. – С. 397.
113. Спис запрошених на Міжпартійний Зїзд // Там само. – С. 342–344.
114. Статут Української Національної Ради, прийнятий у Львові 18 жовтня 1918 року // Там само. – Т. 1. – С. 179–180.
115. Україна в ХХ столітті: Зб. докум. і матер. (1900–1930). – К.: ІЗМН, 1997. – 448 с.
116. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті Док. і матер. – В 3-х томах. – Упор. Т.Гунчак і Р.Сольчаник. – Сучасність, 1983. – Т. 1. – 510 с.

117. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті Док. і матер. – В 3-х томах. – Упор. Т.Гунчак і Р.Сольчаник. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т. 2. – 430 с.
118. Українська Центральна Рада: Докум. і матер. – У двох томах. – Т. 1. – К., 1996.
119. Ухвала Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 р. про Злуку Західньо-Української Народної Республіки з Українською Народньою Республікою // Вісн. держ. зак. і розпоряд... – Вип. 1. – 31 січня. – 1919. – С. 1.
120. Цілком таємне повідомлення секретаря повноважного представництва УСРР в Австрії Матвія Калюжного заступнику наркому закордонних справ УСРР Яковлеву про взаємовідносини в Українській Національній Раді і завдання постпредства УСРР // ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т. 2. – С— 649–651.
121. Sprawozdanie poufne // ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т. 3. Кн. 2. – С. 218–223.
122. Hunczak T. The ukrainian revolution documents 1919 – 1921. – New York, 1984. – Vol. II. – 478 s.

Матеріали періодичної преси

123. Баран С. Ліквідація концепції Петлюри / Степан Баран // Український вістник. – 1921. – 6 серпня.
124. Бачинський Л. Земельна справа / Лев Бачинський // Народ. – 1919. – 20 лютого.
125. Бачинський Л. Земельна справа / Лев Бачинський // Там само. – 1919. – 29 квітня.
126. Б.В. [Будзиновський В.] Проти облуди / Б.В. // Слово. – 1922. – 31 грудня.
127. Витвицький С. На видний шлях / Степан Витвицький // Республіка. – 1919. – 25 березня.
128. Всеукраїнська Національна Рада // Український вістник. – 1921. – 5 лютого.

129. До вояків-українців бувшої австрійської армії // Діло. – 1918. – 2 листопада.
130. До моїх вірних австрійських народів // Там само. – 1918. – 19 жовтня.
131. До нового діла // Громадський голос. – 1919. – 19 лютого.
132. До населення м. Львова // Діло. – 1918. – 2 листопада.
133. До Українського Народу Галицької Землі // Українське слово. – 1918. – 18 лютого.
134. В душній атмосфері (Заява д-ра В.Бачинського на засіданню Народнього Комітету дня 6 березня ц. р.) // Громадський вістник. – 1923. – 8 березня.
135. Вибори до господарської ради повітової // Нове життя. – 1918. – 18 грудня.
136. Вибори до громадських рад // Там само. – 1918. – 20 грудня.
137. Виділ УНРади // Там само. – 1919. – 7 січня.
138. Визнання незалежності України Польщею // Вперед. – 1920. – 30 квітня.
139. Витвицький С. На видний шлях / С.Витвицький // Република. – 1919. – 25 березня.
140. Галичина та Соборна Україна // Український прапор. – 1921. – 13 серпня.
141. Громадські вибори // Нове життя. – 1918. – 20 грудня.
142. 22 січня 1919 р. // Громадський вістник. – 1923. – 24 січня.
143. Дорош. Партійна конференція УСДП у Львові // Земля і воля. – 1920. – 4 квітня.
144. Друга сесія Української Національної Ради // Нове життя. – 1919. – 7 лютого.
145. Друга сесія Укр. Національної Ради // Там само. – 1919. – 6 лютого.
146. Друга сесія Укр. Національної Ради // Там само. – 1919. – 7 лютого.
147. Друга сесія Укр. Національної Ради // Там само. – 1919. – 11 лютого.
148. Друга сесія Укр. Національної Ради // Там само. – 1919. – 12 лютого.
149. Друга сесія Укр. Національної Ради // Там само. – 1919. – 13 лютого.
150. Друга сесія Укр. Національної Ради // Там само. – 1919. – 16 лютого.

151. Друга сесія Укр. Національної Ради // Там само. – 1919. – 18 лютого.
152. Друга сесія Укр. Національної Ради // Там само. – 1919. – 19 лютого.
153. Другий Міжпартійний зїзд у Львові // Український вістник. – 1921. 7 вересня.
154. Енунція представників політичних партій // Громадська думка. – 1920. – 14 лютого.
155. Заклинський Р. Витревати / Роман Заклинський // Народ. – 1919. – 9 мая.
156. Залїзна бригада // Свобода. – 1922. – 9 грудня.
157. Заприсяження Державного Секретаріату // Дїло. – 1918. – 12 листопада.
158. Засідання Ради Державних Секретарів // Там само. – 1918. – 11 листопада.
159. Засідання Ради Державних Секретарів // Там само. – 1918. – 14 листопада.
160. Засідання Української Національної Ради // Там само. – 1918. – 18 листопада.
161. Засідання У.Н.Ради // Золочівське слово. – 1919. – 26 квітня.
162. Засідання членів Української Національної Ради у Відні 9–17 грудня 1919 р. // Український прапор. – 1919. – 6 січня.
163. Заява // Там само. – 1921. – 23 квітня.
164. Заява зїзду духовенства ЗО УНР // Република. – 1919. – 11 травня.
165. Звернення до війська Галицької Землі // Український прапор. – 1920. – 29 серпня.
166. Звіт з партійного зїзду УРП // Громадський голос. – 1923. – 21 квітня.
167. Земля і воля // Народ. – 1919. – 2 марта.
168. Зїзд відпоручників Селянсько–Робітничого Союзу в Станиславові // Республіканець. – 1919. – 22 лютого.
169. Зїзд Мужів Довір'я УНТП у Львові // Український вістник. – 1921. – 5 червня.
170. Зїзд Народного Учительства у Станиславові // Република. – 1919. – 9 лютого.

171. Зїзд Повітових Комісарів // Нове життя. – 1918. – 11 грудня.
172. Звернення Головної Управи УРП 1 Президії Селянсько-Радикального Клубу // Громадський голос. – 1919. – 15 лютого.
173. З краю. Калуш // Нове життя. – 1918. – 20 грудня.
174. З приводу Селянсько-Робітничого З'їзду // Республіка. – 1919. – 5 квітня.
175. Ідеал цілої Нації // Діло. – 1918. – 12 листопада.
176. Із діяльності Селянсько-Робітничого Союзу // Республіканець. – 1919. – 13 квітня.
177. Комісії Української Нац. Ради вибрані на засіданню 2. і 4. січня // Нове життя. – 1919. – 7 січня.
178. Комунікант // Діло. – 1922. – 24 вересня.
179. Комунікант про утворення західноукраїнського Товариства Ліги Націй від 28 січня 1922 рр. // Український прапор. – 1922. – 28 січня.
180. Конфлікт двох засад // Громадська думка. – 1920. – 29 квітня.
181. Краєва Партийна Конференція Української Соціал-Демократичної партії // Земля і воля. – 1920. – 11 липня.
182. Краєвий делегатський зїзд УРП // Республіка. – 1919. – 27 марта.
183. Краєвий Зїзд УРП // Там само. – 1919. – 30 марта.
184. Куди нам йти? // Дрогобицький листок. – 1919. – 1 травня.
185. Лозинський М. Українська Народна Республіка / Др. Михайло Лозинський // Діло. – 1918. – 13 листопада.
186. Львівська Українка за представництво жіноцтва в Українській національній Раді // Там само. – 1918. – 19 листопада.
187. Метаюрідична єдність з Наддніпрянщиною // Народ. – 1919. – 1 мая.
188. Мова фактів // Свобода. – 1922. – 2 грудня.
189. Надзвичайний Народний Зїзд // Республіка. – 1919. – 30 березня.
190. Надзвичайний Народний Зїзд // Там само. – 1919. – 1 квітня.
191. Надзвичайний Народний Зїзд // Там само. – 1919. – 3 квітня.
192. Назарук О. Вічучі діти (з приводу резолюцій “Зїзду українського студентства у Львові в днях 1–3 липня 1921 р.) // Український прапор. – 1920. – 29 серпня.

193. На зїзд партії // Народ. – 1919. – 16 марта.
194. На пекучі теми // Галицький голос. – 1919. – 16 серпня.
195. Нарада мужів довір'я трудової партії // Свобода. – 1922. – 21 грудня.
196. Наша програма // Народ. – 1919. – 30 марта.
197. Наші завдання // Там само. – 1919. – 20 лютого.
198. Наші орієнтації // Громадська думка. – 1920. – 2 лютого.
199. Наші стремління // Боротьба. – 1919. – 19 жовтня.
200. Ніж в серце // Громадська думка. – 1920. – 29 травня.
201. Німці в Зах. Укр. Республіці // Нове життя. – 1918. – 21 грудня.
202. Непрошені опікуни // Республіканець. – 1919. – 17 квітня.
203. Новини // Републіка. – 1919. – 15 квітня.
204. Новинки // Народ. – 1919. – 21 мая.
205. Нові фронти // Республіканець. – 1919. – 13 березня.
206. Ноти Уряду Західньої України до Найвищої Ради // Український прапор. – 1921. – 29 січня.
207. Обрана нова У.Н.Р. // Січковий голос. – 1919. – 6 січня.
208. Основи земельної реформи // Републіка. – 1919. – 9 березня.
209. Переняте влади на Галицькій Україні в руки Укр. Національної Ради // Станиславівський голос. – 1918. – 15 листопада.
210. Перше засідання Укр. Нац. Ради // Нове життя. – 1919. – 4 січня.
211. Перше засідання Укр. Нац. Ради // Там само. – 1919. – 5 січня.
212. Під оружжя! // Діло. – 1918. – 6 листопада.
213. Пімста // Слово. – 1922. – 22 грудня.
214. Поліп // Свобода. – 1922. – 29 грудня.
215. Політичні партії в 1914 і в 1920 р. // Вперед. – Львів, 1920. – 18 травня.
216. Польсько-українське зближення // Український вістник. – 1921. – 25 лютого.
217. Польсько-українське зближення // Там само. – 1921. – 26 лютого.
218. Польсько-українське зближення // Там само.. – 1921. – 28 лютого.
219. Польща а українська справа // Громадська думка. – 1920. – 20 травня.
220. Посли у Національну Раду // Республіканець. – 1919. – 3 квітня.

221. Президія делегації Української Національної Ради // Громадська думка. – 1920. – 1 квітня.
222. Привіти і резолюції Обласного Селянсько-Робітничого Трудового З'їзду в Станиславові // Республіканець. – 1919. – 3 квітня.
223. Проголошення Української Держави // Діло. – 1918. – 22 жовтня.
224. Програма Селянсько-Робітничого Союзу // Республіканець. – 1919. – 6 березня, 9 березня.
225. Проект аграрної реформи Д-ра Северина Даниловича // Нове життя. – 1919. – 28 лютого.
226. Проект аграрної реформи Д-ра Северина Даниловича // Там само. – 1919. – 2 березня.
227. Пролетарська політика і національна справа // Вперед. – 1921. – 26 червня.
228. Промова Д-ра Лева Бачинського в справі земельної реформи виголошена на засіданню Укр. Національної Ради дня 6 лютого // Народ. – 1919. – 6 березня.
229. Про скликання Союму ЗО УНР. 15 квітня 1919 р. // Республіка. – 1919. – 15 травня.
230. С.Р. [Степан Рудницький]. Галичина та Соборна Україна / С.Р. // Український прапор. – 1921. – 13 серпня.
231. Рак // Слово. – 1922. – 9 грудня.
232. Рак // Там само. – 1922. – 24 грудня.
233. Радикальний клуб // Народ. – 1919. – 6 квітня.
234. Робітничі збори // Республіканець. – 1920. – 20 березня.
235. Рудницький С. Кінцеве слово, на тему Галичина та Соборна Україна / Степан Рудницький // Український прапор. – 1921. – 1 жовтня.
236. С.Б. Криза українства / С.Б. // Український прапор. – 1922. – 25 березня.
237. Селянсько-Робітничий Трудовий Зїзд // Республіканець. – 1919. – 6 квітня.
238. Селянсько-Робітничий Трудовий З'їзд // Там само. – 10 квітня.
239. Спільна комісія // Нове життя. – 1918. – 15 листопада.

240. Старосольський В. Дві методи / В.Старосольський // Вперед. – 1919. – 24 грудня.
241. Старосольський В. Ще раз про дві методи / В.Старосольський // Там само. – 1920. – 28 січня.
242. Статут Всеукраїнської Національної Ради // Український Вістник. – 1921. – 25 січня, 7 лютого.
243. Старухівщини // Республіканець. – 1919. – 11 травня.
244. Східна Галичина в європейській політиці // Український вістник. – 1921. – 5 серпня.
245. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої айстро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню для 13 падолиста 1918 р. // Діло. 1918. – 15 листопада.
246. Тимчасовий розпорядок Державного Секретаріату для торгівлі й промислу про заборону вивозу нафти й нафтових продуктів. 15 падолиста 1918 р. // Там само. – 1918. – 19 листопада.
247. Товариші! // Громадський голос. – 1919. – 15 лютого.
248. Україна і Польща // Вперед. – 1920. – 24 січня.
249. Українська Національна Рада в справі Східної Галичини // Український прапор. – 1919. – 19 грудня.
250. Українська Національна Рада. Львів, 19 падолиста 1918 р. // Діло. – 1918. – 20 листопада.
251. Українська Національна Рада. Львів, 10 падолиста 1918 // Там само. – 1918. – 11 листопада.
252. Українська Національна Рада. Львів, 16 падолиста 1918 р. // Там само. 1918. – 17 листопада.
253. Українська Нац. Рада // Републіка. – 1919. – 29 березня.
254. Український Народе! // Діло. – 1918. – 2 листопада.
255. Українські вояки! // Там само. – 1918. – 6 листопада.
256. Урядовий акт передачі державної власти представником Ц. К. Австрійського Правительства Українській Національній раді // Діло. – 1918. – 7 листопада.

257. УСДП на розпутті // Громадська думка. – 1920. – 12 липня.
258. Установлення влади У.Н.Р. в краю // Діло. – 1918. – 6 листопада.
259. Ухвали Всеукраїнської Національної Ради // Український вістник. – 1921. – 2 квітня.
260. Ухвали Головної Управи УРП // Народ. – 1919. – 20 мая.
261. Франція, Америка, Англія і українське питання // Громадська думка. – 1920. – 9 вересня.
262. Франція чи Англія // Український вістник. – 1921. – 11 вересня.
263. Цегельський Л. До питання про орієнтацію // Український прапор. – 1920. – 20 січня.
264. Цілий край з нами. Заліщики // Українське слово. – 1918. – 29 листопада.
265. Шляхами державного злочину // Боротьба. – 1919. – 12 жовтня.
266. Який це одноцільний національний фронт // Вперед. – 1921. – 11 червня.
267. Як Чехи будують свою державу // Діло. – 1918. – 13 жовтня.

Спогади і мемуари

268. Винниченко В. Відродження нації / Володимир Винниченко. – К.: Видавництво політичної літератури, 1990. – 542 с.
269. Войнаровський Т. Спогади з мого життя / о. мітр. Тит Войнаровський // Історичні постаті Галичини XIX – XX ст. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Бібліотека українознавства, 1961. – С. 11–78.
270. Дем'янчук Д. Така була дійсність в 1918–1919 рр. в Галичині / Д.Дем'янчук. – Івано-Франківськ, 1965. – 356 с.
271. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Фундація ім. Євгена Коновальця, 1974. – 1009 с.
272. Затонський В.П. Перші кроки радянської влади Західної України / В.П.Затонський // КНЗУ — організатор революційної боротьби: Спогади колишніх членів Комуністичної партії Західної України. – Львів, 1958. – С. 41–48.

273. Книш З. Підгрунття УВО / Зиновій Книш // Початки УВО в Галичині: Зібрав, упорядкував і зредагував Зиновій Книш. – Срібна сурма: Торонто, б /д. – 3б. II. – С. 9–24.
274. Коновалець Є. Причинки до історії української революції // Історія Січових Стрільців. 1917–1919. Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – С. 287–346.
275. Левицький К. Великий Зрив / Кость Левицький. – Львів: Червона Калина, 1931. – 150 с.
276. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. На підставі споминів і документів / Кость Левицький. – Львів, 1926. – 736 с.
277. Левицький К. Перший Державний Секретаріат у Львові / Кость Левицький // Український скиталець. – 1923. – 1 червня.
278. Мазепа І. Україна в огні в огні й бурі революції. 1917 – 1921 / Ісаак Мазепа. – Прометей: Мюнхен, 1951. – Ч. II. Кам'янецька Доби — Зимовий похід – 245 с.
279. Макух І. На народній службі / Іван Макух. – Дітройт, 1958. – 628 с.
280. Навроцький О. УВО, політичні партії, диктатура ЗОУНР та уряд УНР // Осип Навроцький // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Фондація ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 298–302.
281. Назарук О. Рік на Великій Україні: Спомини з української революції / Осип Назарук. – Відень: Український прапор, 1920. – 342 с.
282. Рукописні замітки члена Української Національної Ради о. Олексія Стефановича про події у Львові 1–22 листопада 1918 р. // ЗУНР. 1918–1923. Докум і матер. – Т.1. – С. 250–286.
283. Цегельський Л. Від легенд до правди. Спогади про події в Україні, зв'язані з першим листопада 1918 року / Лонгин Цегельський. – Нью-Йорк – Філядельфія, 1960. – 313 с.
284. Чайковський А. Чорні рядки: Мої спомини за час від 1. 11. 1918 до 13. 5. 1919 / А. Чайковський. — Львів, 1930. — 119 с.
285. Чернецький А. Спомини з мого життя / Антін Чернецький. – Лондон: Наше слово, 1964. – 141 с.

286. Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народньої Республіки / Микола Чубатий. – Львів, 1921. – 52 с.

Монографії, статті

287. Абетка української політики; Довідник / Авт. – упор. М.Томенко та інші. – К.: Смолоскип. – 2002. – 368 с.
288. Александров Н.Д. О некоторых методологических основах политологии / Н.Д.Александров, В.Е.Сулимов // Социально-политические науки. – 1991. – №3. – С. 3–10.
289. Алмонд Г. Политическая наука: история дисциплины / Г.Алмонд // Полис. – 1997. – № 7. – С. 174–183.
290. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор / Г.Алмонд, Дж.Рауэлл, К.Стром, Р.Далтон. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 536 с.
291. Альберс Х. Проблеми соціального порядку в соціології Т.Парсонса // <http://www.omsk.su/>
292. Андреев С.С. Политические структуры и политический строй общества / С.С.Андреев // Социально-политические науки. – 1991. – № 10. – С. 11–12.
293. Андрієвський В.В. Десяту річницю 22.01.1918 – 22.01.1928 / В.В.Андрієвський. – Каліш, 1928. – 82 с.
294. Андрієвський В. З минулого В.Андрієвський. - Берлін, 1923. – Т. II. Від Гетьмана до Директорії. – Ч. 2. – 176 с.
295. Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів) / Михайло Андрусак. – Львів: Просвіта, 1935. – 78 с.
296. Анохин М.Г. Политические системы: адаптация, динамика, устойчивость. – / М.Г.Анохин. – М.: Информат, 1996. – 304 с.
297. Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині / Олена Аркуша // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 35–36. – Львів, 2000. – С. 168–206.

298. Аркуша О. Парламентська традиція галицьких українців у другій половині XIX — на початку XX ст. / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 68–91.
299. Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині XIX — на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / Олена Аркуша, Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 34. – Львів, 1999. – С. 231–268.
300. Арсенич П. Діяльність Селянсько-робітничого союзу в Станиславові в 1919 р. / Петро Арсенич // Архіви України. – 1968. – №2. – С. 71–76.
301. Арсенич П. Станіслав — столиця ЗУНР / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ, 1993. – 56 с.
302. Барков В. Політична система в Україні / В.Барков // Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В.С.Крисаченка. – К.: НІСД, 2004. – С. 351–390.
303. Бачинський Ю. “Україна irredenta“. Передмова В. Дорошенка / Юліян Бачинський. – Берлін: Вид. української молоді, 1924. – 237 с.
304. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика / В.М.Бебик. – К.: МАУП, 2000. – 384 с
305. Бебик В.М. Партійна система / В.М.Бебик // Політологічний етнциклопедичний словник / За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – С. 473–474.
306. Бевз Т. Ідея соборності в програмних документах українських політичних партій // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми. (До 80-річчя Акту злуки 22 січня 1919 р.). – Зб. К.: ІПіЕНД, 1999. – С. 94–105.
307. Бемко В. Державний Секретаріят Військових Справ / В.Бемко // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка, 1958. – С. 61–70.
308. Білоус А.О. Політико-правові системи: світ і Україна: Навч. посіб. – К.: АМУПІ, 1997. – 200 с.

309. Бірчак В. Дрогобицький бунт (Частина споминів) / В.Бірчак // Вістник. – Львів, 1936. – Річник IV. – 335–357.
310. Бойко О.Ю. Особливості трансформації партійної системи України в перехідний період / О.Ю.Бойко // Держава і право. – К., 2004. – Вип. 25. – С. 601–608.
311. Босак О.І. Українська соціал-демократична партія в соціальному і національному рухах Галичини (90–ті рр. ХІХ — 1914 р.) / Босак Орест Іванович: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01.– Львів, 2003. – 19 с.
312. Брик О.С. Тернистий шлях Українського Уряду (1918–1921) / О.С.Брик. – Вінніпег, 1969. – 121 с.
313. Бриндак О. Романтизм і прагматизм у державницьких гаслах українських політиків кінця ХІХ — початку ХХ століття / Олег Бриндак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 110–116. .
314. Бурачок Л. Діяльність Осипа Назарука в урядах ЗУНР і УНР Є Лілія Бурачок // Україна Соборна: Зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III. – С. 303–309.
315. Васькович Г. Є.Коновалець і Є.Петрушевич в 1920–1921 рр. / Григорій Васькович // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Фондація ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 303–315.
316. Васюта І.К. Національно-визвольний рух у західній Україні (1918–1939 рр.) / І.К.Васюта // Український історичний журнал. – 2001. – №5. – С. 22–42.
317. Великочий В. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР / Володимир Великочий. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 278 с.
318. Великочий В.С. Політична система ЗУНР / В.С.Великочий // Політична система України: проблеми становлення і розвитку: Монографія / За ред. В.І.Кафарського. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 117–134.

319. Великочий В. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: Монографія. – Івано-Франківськ, 2009. – 812 с.
320. В.Н. Західньо–Українське Товариство Ліги Націй // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Голов. ред. проф. д-р В.Кубійович. — Перевидання в Україні. – Т. 2. – Львів, 1993. – С. 762.
321. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Відп. ред. Ю.Ю.Сливка. – К.: Наукова думка, 1989. – 488 с.
322. Волянюк М.М. Роль західноукраїнських інтернаціоналістів у захисті завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції / М.М.Волянюк // Наукові праці з історії КПРС. – К., 1967. – Вип. 17. – С. 63–66.
323. Гадзинский В. Революционное движение в Восточной Галиции. Конец 1918 — начало 1919 гг. / В.Гадзинский. – Москва; Петроград, 1923. – С. 45–57.
324. Гай-Нижник П. УНР і ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.) / П.Гай-Нижник. – К.: “ЩеК“, 1910. – 304 с.
325. Галушко Є.М. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919–1928 рр. / Є.М.Галушко. – Вид-во Львівського ун-ту, 1965. – 147 с.
326. Ганкевич Л. Заприсяження першого уряду ЗУНР у Львові / Л.Ганкевич // Вісті комбатанта. – 1961. – №4. – С. 9–12.
327. Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріали до історії УСДП) / Л.Ганкевич // Календар “Впереду“. 1920 р. – Львів, 1920. – С. 28–37.
328. Гехтар Р. Українці та жиди. Кілька заміток про жидівську справу / Р.Гехтар. – Львів, 1937. – 76 с.
329. Гольдельман С. В справі українсько-жидівських відносин. Українсько–жидівські відносини у Галичині / Соломон Гольдельман // Воля. – Відень, 1920. – Т. 4. – Ч. 7–8. – 349–355.

330. Гон М. Євреї в ЗУНР / Максим Гон // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 202–204.
331. Гон М.М. Діяльність єврейських політичних партій Західної України в контексті українсько-єврейських взаємин / Гон Максим Мойсейович: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.05. – К., 1998. – 24 с.
332. Горелов М. Історичні спроби моделювання Української державності в ХХ столітті (націоналістичні концепції) / М.Горелов // Політична думка. – 1994. – №4. – С. 98–100.
333. Грачев М.Н. Актуальные проблемы политической науки: Коллективная монография / М.Н.Грачев, Ю.В.Ирхин. – М.: Экономическая демокр., 1996. – 188 с.
334. Грицак Я. “Молоді“ радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Ярослав Грицак / Ярослав Грицак // Записки НТШ. – Т. ССХІІ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 71–110.
335. Грицак Я. Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації / Ярослав Грицак // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч. 2–3. – С. 254–269.
336. Гуцал П. Сидір Голубович: штрихи до політичного портрета / П.Гуцал // Наук. записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. – Серія: історія. – Вип. 8. – Тернопіль, 1999. – С. 53–55.
337. Даль Р. О демократії / Р.Даль. – М.: Аспект–Пресс, 2000. – 203 с.
338. Дармограй Н. Політична система та проблеми її реформування в Україні / Н.Дармограй // Актуальні проблеми внутрішньої політики. – 2004. – № 4. – С. 147–148.
339. Дашкевич Я. Західно–Українська Народна республіка: негативний і позитивний досвід / Я.Дашкевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 355–360.
340. Дегтярев А.А. Основы политической теории: Учеб. пос. / А.А.Дегтярев. – М.: Выс. шк., 1998. – 239 с.

341. Дербишайр Дж. Политические системы мира: В 2-х томах. – Пер. с англ. – / Дж. Дербишайр, Я.Дербишайр. – М.: Рипол Коассик, 2004. – Т. 1. – 512 с.
342. Демкович–Добрянський М. Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі. З передмовою В. Янева / М.Демкович–Добрянський. – УВУ. Серія: Монографії. – Ч. 13. – Мюнхен, 1969. – 114 с.
343. Дещинський Л.Є. Західноукраїнська Народна Республіка та її державотворча робота / Л.Є.Дещинський. – Львів, 1998. – 120 с.
344. Дмитрушко В.М. Парламентаризм в Україні другої половини ХІХ ст. — 1920 р.: історіографія / В.М.Дмитрушко: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. – К., 2007. – 20 с.
345. Дорошенко Д. Історія України в 1917–1923 рр. / Дмитро Дорошенко. – Т. II. – Ужгород, 1930. – 424 с.
346. Дружба і братство русского и украинского народов. – В 2 т. – К., 1982. – Т. 2. – 370 с.
347. Дюверже М. Политические партии / М.Дюверже. – Пер. с франц. – М.: Академ. проект, 2000. – 558 с.
348. Єфремова Н.В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917–1920) / Н.В.Єфремова: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Одеса, 2002. – 20 с.
349. Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії: Політичні портрети /Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський.. – К.: Основні цінності, 2004. – 283 с.
350. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині. Нарис історії (1899–1918). Вид. 2–ге. доп. / Олег Жерноклеєв. – К., 2000. – 168 с.
351. Зайцев О. Екзильний уряд ЗУНР і українські політичні організації Галичини / Олександр Зайцев // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 188–194.
352. Зайцев О. Українська народна трудова партія (1919–1925) / Олександр Зайцев // Україна модерна. – 2002. – № 7. – С. 69–90.

353. Західно–Українська Народна республіка: історія і сучасність // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – 374 с.
354. Західно–Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / Кер. авт. кол. О.Карпенко. – Івано–Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.
355. Заяць М. Проект міжнародного державно-правового статусу Галичини в оцінці Станіслава Дністрянського (1919) / Марія Заяць // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 150–153.
356. Ирхин Ю.В. Политология: Учебник / Ю.В.Ирхин, В.Д.Зотов, Л.В.Зотова. – М.: Юристъ, 2002. – 511 с.
357. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д.Истон // Политология: Хрестоматия / Сост. Б.А.Исаев, А.С.Тургаев, А.Е.Хренов. – СПб.: Питер, 2005. – С. 94–104.
358. Истон Д. Новая революция в политической науке // Социально-политический журнал. – 1993. – № 8. – С. 4–7.
359. Історія Української РСР: У 8–ми т., 10–ти кн. / АН УРСР, Ін-т історії, Ін-т археології. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 5. – 592 с.
360. Калмакан І.К. Виникнення та еволюція національної політичної системи в Україні в ХХ столітті: Дослідження / І.К.Калмакан, О.Б.Бриндак. – Одеса: Астропринт, 1997. – 227 с.
361. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння / А.Каппелер // Україна: культурна спадщина... – Вип.1. – С. 104–119.
362. Капустянський М. Похід українських армій на Київ — Одесу в 1919 році (короткий воєнно-історичний огляд) / М.Капустянський. — Ч. I і II. – Львів: Спілка “Діло“, 1921. – 88 с.
363. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ ст. — початок ХХ століть) / М.С.Кармазіна: Автореф. дис... д-ра. політ. наук: 23.00.01. – К., 1999. – 42 с.
364. Карпенко О.Ю. До питання про виникнення і організаційне оформлення КПСГ / О.Ю.Карпенко // З історії західноукраїнських

- земель. – К.: В-во Академії наук Української РСР, 1957. – Вип. 2. – С. 165–169.
365. Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях / О.Ю.Карпенко // Український історичний журнал. – 1993. – Ч. 1. – С. 18 – 21.
366. Карпенко О.Ю. Про хронологічні межі існування Західно-Української Народної Республіки / О.Ю.Карпенко // Вісник Прикарпатського університету. — Серія “Історія”. — Вип. 3. — Івано-Франківськ: Плай, 2000. — С. 57–67.
367. Карпинець І. Історія 8-ї галицької бригади (давнішої “групи Рудки” або “групи Гофмана”) / Іван Карпинець // Карпинець І.І. Галичина: Військова історія 1914–1921 років / Упор. Ф.І.Стеблій, Б.З.Якимович. – Львів: Видавничий дім “Панорама“, 2005. – С.82–252.
368. Кафарський В.І. Державні центри УНР і ЗУНР в екзилі / В.І.Кафарський, М.А. Геник // Політична система України: проблеми становлення і розвитку: Монографія / За ред. В.І.Кафарського. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 147–160.
369. Кафарський В.І. Політичні партії України: конституційно-правове регулювання організації та діяльності: Монографія / В.І.Кафарський. – К.: Логос, 2008. – 560 с.
370. Кафарський В.І. Поняття, структура і функції політичної системи / В.І.Кафарський // Там само. – С. 7–32.
371. Кафарський В.І. Політична організація суспільства як інституціональний вимір політичної системи / В.І.Кафарський // Там само. – С. 32–45.
372. Книш З. Власним руслом. Українська військова організація від осені 1922 до літа 1924 року / Зиновій Книш. – Срібна сурма: Торонто, 1966. – 184 с.
373. Коберський К. Українське народництво по обох боках Збруча / Карл Коберський. – Львів-Коломия, 1924. – 158 с.

374. Кобилецький М. Органи юстиції ЗУНР / Микола Кобилецький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 138–144.
375. Кобилецький М.М. Утворення ЗУНР, її державний механізм та діяльність (1918–1923 рр.) / М.М.Кобилецький: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Львів, 1998. – 16 с.
376. Кобута С. Конституційний проект Галицької Республіки / Степан Кобута // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 154–156.
377. Ковальчук В.Б. Ідея державності та національної незалежності у діяльності українських партій Східної Галичини кінця ХІХ — початку ХХ ст. (історико-політологічний аспект) / В.Б.Ковальчук: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01. – Львів, 1996. – 21 с.
378. Кондратюк В.О. ЗУНР: становлення і захист / В.О.Кондратюк, В.Л.Регульський. — Львів: Світ, 1998. – 95 с.
379. Копиленко О. Держава і право України 1917–1920 рр.: Навч. посіб / О.Копиленко, М.Копиленко. – К. Либідь, 1997. – 207 с.
380. Копчак С.І. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження) / С.І.Копчак, В.І.Мойсеєнко, М.Д.Романюк. – Львів: Світ, 1996. – 285 с.
381. Коструба Т. Як Москва нищила українську Церкву / Т.Коструба. – Торонто: Добра книга, 1961. – 61 с.
382. Кравець М.М. До питання про Русько-Українську радикальну партію у Східній Галичині в 90–х роках ХХ ст. / М.М.Кравець // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип. 2. – С. 124–140.
383. Красівський О. Проблеми державної самостійності в діяльності Української народно-трудової партії (1918–1925 рр.) // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія — гуманітарні науки. – Вип. 3. – Львів, 2000. – С. 25–32.
384. Красівський О.Я. Польсько-українські взаємини в 1917–1923 рр. / О.Я.Красівський. – К.: ІПіЕНД, 2008. – 544 с.

385. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. — 1939) / Микола Кугутяк. — Івано-Франківськ, 1993. — 200 с.
386. Кугутяк М.В. Радикальна партія в Східній Галичині / Микола Кугутяк // Український історичний журнал. — 1990. — № 10. — С. 55–62.
387. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) / Микола Кугутяк. — Т. I. — К. — Івано-Франківськ: Плай, 2002. — 536 с.
388. Кугутяк М. Українські політичні партії і ЗУНР / Микола Кугутяк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Вип. 6. — Львів, 2000. — С. 163–170.
389. Кульчицький В. Історія держави і права України / В.Кульчицький, М.Настюк, Б.Тищик. — Львів, 1996. — 237 с.
390. Кухарчук О.С. Концепції державності в українській суспільно-політичній думці (кінець XIX — початок XX ст.) / О.С.Кухарчук: Автореф. дис... канд, політ. наук: 23.00.01. — К., 1997. — 19 с.
391. Кучабський В. Вага і завдання Західно-Української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918/1919-го року // Дзвони. — Львів. — 1932. — Ч.2. — С.101–121. Ч.3. — С. 111–121; Ч. 4. — С. 194–203; Ч. 5. — С. 353–359; Ч. 7–8. — С. 540–553; Ч. 11. — 723–732; Ч. 12. — С. 783–794; 1933. — Ч. 1. —С. 33–39.
392. Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині / В.Левинський. — Харків-Київ, 1930. — 124 с.
393. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / Кость Левицький. — Львів, 1928. — Перша часть. — Львів, 1929. — 288 с. — Друга часть. — Львів, 1929. — С. 289–496. — Третя часть. — Львів, 1929. — С. 497–774.
394. Лепісевич П.М. Загальна Українська Рада: проблема консолідації національно-демократичних сил (1914–1916 рр.) / П.М.Лепісевич: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. — Львів, 2005. — 194 с.
395. Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою: Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки / Іван Лисяк-Рудницький. — Мюнхен: Сучасність, 1973. — 444 с.

396. Лисяк–Рудницький І. Напрями української політичної думки / Іван Лисяк–Рудницький // Історичні есе. – В 2-х томах. – Т. 2. К.: “Основи“, 1994. – С. 63–93.
397. Лисяк–Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії // Там само. – Т. 1. К.: Основи, 1994. – С. 83–110.
398. Лисяк–Рудницький І. Українська національна рада й ідея соборності // Там само. – Т. 2. К.: Основи, 1994. – С. 271–283.
399. Литвин М.Р. Історія ЗУНР / М.Р.Литвин, К.Є.Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1995. — 368 с.
400. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / Микола Литвин. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. — 488 с.
401. Литвин Н. Віденський період уряду ЗУНР / Надія Литвин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 18. – Львів, 2009. – С. 268–272.
402. Лісна І. Становлення української державності в Галичині (1918–1823 рр.) / І.Лісна. – Тернопіль, 2001. – 92 с.
403. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / Михайло Лозинський. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1970. – 228 с.
404. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині: Репринтне видання. – Стрий: МП “Опришки“, 1994. – 76 с.
405. Лозовий В.С. Кам’янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень — листопад 1919 р.) / В.С.Лозовий: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1998. – 19 с.
406. Любовець О.М. Ідейно-політичні процеси в українських партіях у контексті альтернатив революційної доби (1917–1920 рр.) / О.М.Любовець: Автореф. дис... д-ра. іст. наук: 07.00.01. – К., 2000. – 31 с.

407. Любовець О. Принципи соборності та українські політичні партії // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми. (До 80-річчя Акту злуки 22 січня 1919 р.). – Зб. К.: ІПіЕНД, 1999. – С. 162–170.
408. Луців Л. Дрогобич під час української влади в 1918–1919 рр. / Четар УСС Лука Луців // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка. – Т. 3. – 1966. – С. 164–172.
409. Магочій Р.П. Історія України / Р.П.Магочій. – К.: Критика, 2007. – 639 с.
410. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція (середина ХІХ ст. — 1914 р.) / Степан Макарчук // Вісник Львівського університету: Серія історія. – 1997. – Вип. 32. – С. 82–89.
411. Макарчук С. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / Степан Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
412. Марчук В. Участь греко-католицького духовенства в державному будівництві ЗУНР // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 204–207.
413. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.
414. Матюшко Л.І. Галицьке москвофільство міжвоєнного періоду / Л.І.Матюшко: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2007. – 18 с.
415. Михальський І.С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ — початку ХХ ст. / І.С.Михальський: Автореф. дис... док. іст. наук: 07.00.06. – К., 2004. – 37 с.
416. Михальський І.С. Український національно-визвольний рух і розвиток ідеї української державності в роки першої світової війни (1914 — лютий 1917 рр) / І.С.Михальський: Автореф. дис... канд, іст. наук: 07.00.01. – К., 1995. – 20 с.
417. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. 1920–1930. / Петро Мірчук / За ред. С. Ленкавського. — Мюнхен — Лондон — Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – Т. І. – 639 с.

418. Мірчук П. Українська державність 1917 – 1920 / Петро Мірчук. – Філядельфія, 1967. – 400 с.
419. Міщук М.Б. Українська радикальна партія — Українська соціалістично-радикальна партія: ідеологія, організація, політика (1918–1939 рр.) / М.Б.Міщук: Дис... канд. політ. наук: 23.00.02. – К., 2007. – 223 с.
420. Монолатій І. Від контактів до співпраці: соціально-економічне становлення та культурний розвиток німців у Галичині (1772–1940). – Ч. 1: австрійський період — Західно-Українська Народна Республіка (1772–1923). – Коломия: Він, 2002. – 228 с.
421. Монолатій І. Євреї Покуття і будівництво ЗУНР: український погляд // Матеріали 3-х Запорозьких єврейських чтений.– Запорозьке, 19–20 мая 1999 г. – Запорозьке, 1999. – С. 63–66.
422. Монолатій І. Коломия в часи Західно-Української Народної Республіки. – Коломия, 2000. – 80 с.
423. Монолатій І. Політика Західноукраїнської Народної Республіки щодо німецької національної меншини (1918–1919 рр.) // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 136–147.
424. Москалюк М. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920-1933 рр.): історико-політологічний аналіз / Михайло Москалюк // Галичина. – 2000. – ч. 4. – С. 97–99.
425. Мудрий М. Ідейні витоки ЗУНР: національні та політичні орієнтації галицьких українців у ХІХ — на початку ХХ ст. / Мар'ян Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 96–110.
426. Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки ХІХ ст.) / Мар'ян Мудрий // Там само. – Вип. 3–4. – Львів, 1997. – С. 58–117.
427. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І.Нагаєвський. – К., 1993. – 413 с.

428. Назарук О. Галичина і Велика Україна / Осип Назарук. – Львів, 1936. – 216 с.
429. Назарук О. До історії революційного часу на Україні: Українські політичні партії, їх союзи і теорії / Осип Назарук. – Віппіпег, 1924. – 19 с.
430. Назарук О. Значення партій / Осип Назарук. – Львів, 1939. – 34 с.
431. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX — XX ст.) / Я.Й. Малик, Б.Д. Вол, С.Д. Гелей С.Д. та ін.: За заг. ред. Малика Я.Й. Навч. посіб. – Львів: Світ, 2001. – 296 с.
432. Наріжний С. Українська еміграція: Культурно-освітня праця між двома світовими війнами / Симон Наріжний. — Ч. 1. — Прага, 1942. — 320 с.
433. Національно-державне будівництво: концептуальні підходи, сучасна наукова література. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К.: Полнос, 2000. – 357 с.
434. Нецьорук Я. Політичний устрій та внутрішня політика ЗУНР / Я.Нецьорук // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. – Зб. наук. праць. – Львів, ЛНУ, 2001. – Вип. 4. – С. 173–183.
435. Нисневич Ю.А. Информационно-коммуникационная стабилизация политической системы / Ю.А.Нисневич // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 2006. – №1. – С. 62–79.
436. Ніколаєва М.І. Політична система сучасної України: інституціональний аспект аналізу / М.І.Ніколаєва // Держава і право. – К., 2001. – Вип. 13. – С. 526–533.
437. Новітня історія України (1900–2000): Підручник / О.Г.Слюсаренко, В.І. Гусєв, В.М.Литвин та ін. – 2–ге вид. – К.: Вища школа, 2002. – 719 с.
438. Основи демократії: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / За заг. ред. А.Колодій. – К.: “Ай–Бі“, 2002. – 684 с.
439. Основи політології: У 2 ч. / Відп. ред. Б.Л.Кухта. – К., 1992. – Ч. 2. – 145 с.

440. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX — початок XX століття: зародження, еволюція, діяльність, історична доля / А.І.Павко. — К.: Іван Федоров, 1999. — 248 с.
441. Павко А.І. Теоретико-методологічні засади дослідження діяльності політичних партій та організацій в Україні наприкінці XIX — на початку XX ст. / А.І.Павко // Український історичний журнал. — 2001. — №4. — С. 112–125.
442. Павлишин О. Єврейське населення Східної Галичини у 1918–1919 рр.: соціальний аспект / Олег Павлишин // Галичина. — Івано-Франківськ, 2006–2007. — Ч. 12–13. — С. 103–117.
443. Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. — перша половина 1919 р.) / Олег Павлишин // Вісник Львівського університету. — Серія історична. — Львів, 2002. — Вип. 37. — Ч. 1. — С. 327–349.
444. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад–грудень 1918 року) / Олег Павлишин // Україна модерна. — Вип. 2–3. — Львів, 1997–1998. — С. 132–193.
445. Павлишин О. Підготовка аграрної реформи в ЗОУНР / Олег Павлишин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Вип. 6. — Львів, 2000. — С. 170–183.
446. Павлишин О. Польське населення Східної Галичини під владою Західно–Української Народної Республіки / Олег Павлишин // Вісник Львівського університету: Серія історія. — 2005. — Вип. 39–40. — С. 203–252.
447. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років / Олег Павлишин // Україна модерна. — Вип. 4–5. — Львів, 2000. — С. 187–245.
448. Павлишин О. Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР: реконструкція особового складу (жовтень 1918 р. — червень 1919 р.) / Олег Павлишин // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісій НТШ в Україні. — Вип. другий (1995–1997 рр.). — Львів, 1999. — С. 250–252.

449. Павлюк О.В. Радянофільтство Є.Петрушевича: переконання чи вимушеність? / О.В.Павлюк // Український історичний журнал. – 1997. – №3. – С. 109–118.
450. Павлюк О. Дипломатія Злуки УНР і ЗУНР / О.Павлюк // Всесвіт. – 1992. – Ч. 1–2. – С. 176–178.
451. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР / О.Павлюк // Київська старовина. – 1997. – № 3–4. – С. 114–138.
452. Панейко В. З'єднені держави Східної Європи, Галичина й Україна супроти Польщі і Росії / В.Панейко. – Відень, 1922. – 47 с.
453. Панфілова Т.О. Українська народно-трудова партія: боротьба за державну незалежність і соборність України (1919–1924 роки) / Т.О.Панфілова: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2004, – 20 с.
454. Панчук М.І. “Білі плями“ героїчного літопису. Із історії Комуністичної партії на Західній Україні / М.І.Панчук. – К.: Політвидав, 1989. – 131 с.
455. Патер І. Союз визволення України / Іван Патер. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.
456. Парсонс Т. Система современных обществ / Т.Парсонс / Пер. с англ. Л.А.Седова и А.Д.Ковалева / Под ред. М.С.Ковалевой. – М.: Аспект-Пресс, 1998. – 266 с.
457. Петришин Г.Р. Проблеми національного самоутвердження в Західній Україні (друга половина ХІХ ст. — 30–ті роки ХХ ст.) / Г.Р.Петришин: Автореф. дис... канд. пол. наук: 23.00.02. – К., 1997. – 24 с.
458. Піскун В.М. Українська політична еміграція 20–х років ХХ ст. / В.М.Піскун: Авторф. дис. док. іст. наук.: 07.00.01. – історія України. – К., 2007. – 36 с.
459. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20–ті роки ХХ ст.) / В.Піскун. – К.; Нью-Йорк, 2006. – 367 с.
460. Погребинська І. Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці. (До проблеми українсько-єврейських взаємин) / Ірина Погребинська, Максим Гон. – К., 1997. – 84 с.

461. Політична історія України. XX століття: У 6-т. / Редкол.: І.Ф.Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2003. – Т. 2: Революція в Україні: політико-правові моделі та реалії (1917–1920) / В.Ф.Солдатенко (кер.), В.Ф.Верстюк. – 488 с.
462. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф.М.Рудича: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. освіти. – К.: Парлам. вид-во, 2002. – 327 с.
463. Політична система України: проблеми становлення і розвитку: Монографія / За ред. В.І.Кафарського. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 450 с.
464. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. – Львів: Кальварія, 2003. – 500 с.
465. Політична система // Політологія: Довідник / М.І.Обушний, А.А. Коваленко, О.І. Ткач. – К.: Довіра, 2004. – С. 486–487.
466. Політична система суспільства // Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – С. 511–512.
467. Політична система суспільства // Юридична енциклопедія: в 6-ти т. / Гол. ред. Ю.С.Шемшученко. – К.: Ін-тут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2002. – Т. 4. – С. 631–633.
468. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – 400 с.
469. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство; Кн. друга: Держава і суспільство / А.Колодій, В.Харченко, Л.Климанська. – К.: Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000. – 584 с.
470. Попик С. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С.Попик. – К. – Чернівці: Золоті літарви, 1999. – 236 с.
471. Потульницький В.А. Україна і всесвітня історія. Історіографія світової та української історії XVII — XX століть / В.А.Потульницький. — К.: Либідь, 2002. — 480 с.

472. Почепцов Г.Г. Информационные войны / Г.Г.Почепцов. – М.: Рафл-бук; К.: Ваклер, 2001. – 573 с.
473. Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 рр. / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 1998. — № 1. – С. 42–55.
474. Райківський І. Селянсько-робітничий союз у Західній Області ЗУНР / Ігор Райківський // Там само. – 2001. — № 5–6. – С. 220–225.
475. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни / Василь Расевич // Вісник Львівського університету: Серія історична. – 1999. – Вип. 34. – Львів, 1999. – С. 317–330.
476. Расевич В. Роль української національно-демократичної партії в організації українського державного життя / Василь Расевич // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Вип. другий (1995–1997 рр.). – Львів, 1999. – С. 270–278.
477. Расевич В.В. Українська національно-демократична партія (1899–1918 рр.) / В.В.Расевич: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 1996. – 22 с.
478. Реєнт О. Українська еліта 1917–1921 років: реалізація ідеї власної державності / Олександр Реєнт // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Зб. наук. праць. – Фастів: Поліфаст, 1999. – С. 80–84.
479. Рудич Ф.М. Громадянське суспільство і держава в Україні: проблеми взаємодії / Ф.М.Рудич // Матер. методол. семінару / Відп. ред. В.В.Цветков, І.О.Кресіна. Упор. Є.В.Перегида. – К., 2004. – С. 30–36.
480. Рябов С.Г. Державна влада: проблеми авторитету й легітимності: Монографія / С.Г.Рябов. – К.: НІСД, 1996. – 124 с.
481. Рябов С.Г. Основи теорії політики / С.Г.Рябов, М.В.Томенко. – К.: Тандем, 1996. – 192 с.
482. Седляр О. Андрій Чайковський — повітовий комісар ЗУНР у Самборі / О.Седляр // Наук. вісн. Укр. Істор. Клубу. – Москва, 2004. – Т.IX. – С. 196–199.

483. Сеньків М. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1919 рр. / М.Сеньків, І.Думинець. – Дрогобич, 1996. – 96 с.
484. Серета О. Громади ранніх народовців у Східні Галичині (60–ті роки ХІХ ст.) / О.Серета // Українська культурна спадщина національна свідомість державність. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 378–392.
485. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю.Ю.Сливка. – К.: Наукова думка, 1985. – 271 с.
486. Сливка Ю.Ю. Сторінки історії КПЗУ / Ю.Ю.Сливка. – Львів: Каменяр, 1989. – 93 с.
487. Солдатенко В.Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні / В.Ф.Солдатенко, Б.П.Савчук. – К.: Світогляд, 2004. – 213 с.
488. Соляр І. Відносини краю та закордонного уряду ЗУНР (грудень 1922 — березень 1923 рр.) / Ігор Соляр // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 194–201.
489. Сохоцький І. Будівничі новітньої української державності в Галичині / о. Ізидор Сохоцький // Історичні постаті Галичини ХІХ – ХХ ст. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Бібліотека українознавства, 1961. – С. 76–247.
490. Ставничий І. Від повітового міста до столиці ЗУНР / І.Ставничий // Альманах Станиславівської землі. Зб. матер. до історії Станиславова і Станиславівщини. Ред.-упорядник Б. Кравців. – Нью-Йорк — Торонто — Мюнхен, 1975. – С. 118–142.
491. Стахів М. Влада народу. Розвиток демократії в новіших часах / Матвій Стахів. – Львів: Накладом “Самоосвіти“, 1935. – 35 с.
492. Стахів М. Демократія, соціалізм та національна справа / Матвій Стахів. – Львів, 1936. – 42 с.
493. Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах / Матвій Стахів. – Львів, 1938. – 48 с.
494. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному висвітленні / Матвій Стахів. – Нью-Йорк — Детройт – Скрантон, 1954. – 104 с.

495. Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях / Матвій Стахів. – Львів: Накладом соймового клубу УСРП, 1934. – 135 с.
496. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918 – 1923 / Матвій Стахів. – В 6 т. - Скрантон, 1958. – Т. 3. – 160 с.
497. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918 – 1923 / Матвій Стахів. – В 6 т. – Скрантон: Український робітничий союз, 1962. – Т. 4. — 122 с.
498. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918 – 1923 / Матвій Стахів. – В 6 т. - Скрантон, 1962. – Т. 5. – 192 с.
499. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному висвітленні / Матвій Стахів. – Нью-Йорк — Детройт, 1954. – 104 с.
500. Стецюк П. Маловідомі проекти конституції ЗУНР / Петро Стецюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 144–149.
501. Ст. Ст. [Стебельський Степан] Начерк державного устрою Західньої Облaсті Української Народньої Республіки / Ст. Ст. // Українець. Календарик на звичайний рік 1919. - Станиславів, 1919. – С. 21–33.
502. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті) / Олексій Сухий. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2003. – 498 с.
503. Сухий О. Концепції національної держави у програмах та діяльності політичних партій (кінець ХУІІІ – початок ХХ ст.) / Олексій Сухий // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи. — Львів: ЛФ УАДУ, 2001. — Ч.1. — С. 50–55.
504. Тарантула Р.С. Проблеми становлення конституціоналізму в Україні / Р.С.Тарантула // Матер. регіон. наук. конф. (лютий 1993 р.). – Львів, 1995. – С. 32–34.

505. Тинченко Я. Еврейские формирования Западной Украины. Гражданская война / Я.Тинченко // Єгулець. – К., 2003. – № 12. – С. 259–275.
506. Тищик Б.Й. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.) / Б.Й.Тищик. – Львів, 1970. – 125 с.
507. Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 (До 75-річчя утворення) / Б.Й.Тищик, О.А.Вівчаренко. — Коломия: Вік, 1993. — 120 с.
508. Тищик Б.Й. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.) / Б.Й.Тищик, О.А.Вівчаренко, Н.О.Лешкович. – Львів – Івано-Франківськ, Світ, 2000. – 230 с.
509. Трембіцький В. Червоно-хресні взаємини з суміжними державами ; В.Трембіцький // Вісті комбатанта. – Торонто–Нью–Йорк, 1973. – Ч. 4. – С. 4–9.
510. Турій О. Українська “Весна народів“ / Олег Турій // Головна Руська Рада 1848–1851. Протоколи засідань і книга кореспонденції. – За ред. О. Турія. – Упор. У. Кришталович, І. Сварник. – Львів, 2002. – С. ІХ–XXXII.
511. Турій О. “Українська ідея“ в Галичині в середині ХІХ століття / Олег Турій // Україна модерна. – 1997/1998. – Ч. 2–3. – Львів, 1999. – С. 59–75.
512. Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 / О.Удовиченко. – К.: Україна, 1995. – 206 с.
513. Фарукшин М.Х. Політическая система общества / М.Х.Фарукшин // Социально-политические науки. – 1991. – № 5. – С. 66–72.
514. Феденко П. Український рух у 20-столітті / П.Феденко. – Лондон: Наше слово, 1959. – 259 с.
515. Федущак–Паславська Г.М. Політико-правова ідея суверенітету державної політичної влади та її реалізації в державотворенні України / Г.М.Федущак–Паславська: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Львів, 2000 – 18 с.

516. Хонігсман Я. Східногалицькі євреї і Західно-Українська Народна Республіка / Я.Хонігсман, Ю.Опельбаум // Шофар. – 1995. – № 11. – С. 4–7.
517. Чорновіл І.М. Польсько-українська угода 1890–1894 рр.: генеза, перебіг подій наслідки / І.М.Чорновіл: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 1995. – 22 с.
518. Шанковський Л. Організація УГА в світлі Наказів НКГА з червня-липня 1919 р. / Лев Шанковський // Українська Галицька Армія: Матеріали до історії. – Т. II. – Вінніпег, 1960. – С. 269–289.
519. Швагуляк М. До історії українсько-польських переговорів у 1921 році. Місія Тита Войнаровського / Михайло Швагуляк // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Праці історико-філософської секції. — Т. ССXXXIII. – Львів, 1997. – С. 126–147.
520. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посіб / Ю.Шведа. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с.
521. Шимін Ю.В. Теоретичні підходи до вивчення конституційного ладу у сучасній юридичній науці / Ю.В.Шимін // Держава і право. – К., 2003. – Ви. 22. – С. 181–189.
522. Шляхтун П.П. Політологія: теорія та історія політичної науки. Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / П.П.Шляхтун. – К.: Либідь, 2002. – 574 с.
523. Юрженко Л.В. Моделі політичних систем: Наук.-метод. посібник / Л.В.Юрженко. – К., 2002. – 23 с.
524. Яневський Д. Політичні систем України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки / Данило Яневський. – К.: Дух і Літера, 2003. – 767 с.
525. Ярославин С. (о. Ісидор Сохоцький). Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918–1923 роках / Сидір Ярославин. — Філадельфія, 1956. — 184 с.
526. Kann R.A. The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918. – New York – Kolombia university press, 1950. – 380 p.

